

**T. C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

KUR' ÂN'DA MÜNAZARA ÂYETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

YAMİL ALİYEV

ORCID NO: 0000-0002-1969-5573

İZMİR – 2021

T. C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA MÜNAZARA ÂYETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

YAMİL ALİYEV

ORCID NO: 0000-0002-1969-5573

DANIŞMAN: DOÇ. DR. İSKENDER ŞAHİN

İZMİR – 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Kur' ân'da Münazara Âyetleri**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

Yamil ALİYEV

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KURÂN'DA MÜNAZARA AYETLERİ

Yamil ALİYEV

İzmir Kâf Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Kur'ân-ı Kerim'de geçen en önemli hususların zirvesi mahiyetinde olan tevhidin sağlanması Yüce Allah'ın mahlûkatı var etme sebebidir. Beşeriyetin varoluşundan bu yana çeşitli evrelerden geçen insan ve cinler kendi yaratılışlarının farkında olsalar bile çoğu zaman ilahi disipline aykırı davranarak ya tamamen ya da kısmen haktan yüz çevirmekle inkâra kadar yol almışlar. Allah da bu hiyerarşiyi düzene koymak için zaman zaman yeryüzüne resuller ve nebiler göndererek dengeyi sağlamıştır. Peygamberler toplumları Allah'a davet ederken hakkın doğru bir şekilde anlaşılması için ilk önce delil ve burhanlar ileri sürerek onların inançlarının batıl olmasını gerçekleştirme çabası içerisine girmişler. Böylelikle onlar Rabbani üslup sayesinde gösterdikleri büyük azim ve gayretle zorluklar karşısında dimdik durarak yılmadan, usanmadan yüce risaleti eksiksiz bir şekilde toplumlarına ulaştırmıştır. Kur'ân-ı Kerim bu hususta eşsiz bir kaynak olup geçmişten günümüze değin çok önemli meseleler hakkında bilgi sunmakla bizlere geniş bir ufuk alanı açmıştır.

Münazara ayetlerini incelediğimiz zaman karşımıza çıkan tartışma şekillerini yeri geldikçe konular hâlinde sıralamakla önemine değindik. Şüphesiz Allah'ın kitabını öğrenmeye zaman ayırmak insanın hem ilmi hem de ahlaki yönden gelişmesine imkân sağlar. Ayrıca Allah ve melekleri, peygamberlerle kavimleri, hak davetçileri ile insanlar arasında gerçekleşen olaylar hakkında araştırma yapmak hak ve batılın en güzel bir biçimde anlaşılmasına yardımcı olur. Böylece insanlık şirk, küfür bataklığından kurtularak tarihte iz bırakan ümmetin baş tacı muhacir ve ensar gibi Allah'ın rızasını kazanmayı hedef edinebilir.

Yaptığımız araştırma bilimsel araştırma türlerinden yöntemine göre araştırma olup olay ve olguların geçmişle ilişkisinin olması, doğru ve güvenilir kaynaklara dayanarak veri toplamak esas alınmıştır. Bunun yanı sıra olayları ve problemleri anlayarak anlatmak, verileri analiz ederek sonuçları açıklamakla münazara hakkında enine ve boyuna tüm detaylara değinmeye de gayret ettik. Elde ettiğimiz bilgilerin okuyucular için de faydalı olmasını ümit ederek farklı kaynakları esas almakla genel ve özel yönlerine de dikkat çektik.

Anahtar kelimeler; Kur'ân-ı Kerim, Delil, İnanç, Tartışma, Hak ve batıl.

ABSTRACT

Master Thesis

DISCUSSION VERSES IN THE QURAN

Yamil ALIYEV

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences Program

The provision of monotheism is the summit of the most important issues in the Holy Quran and it is the reason of the creation of creatures by Almighty Allah. Even though human beings and jinn who have gone through various stages since the existence of the humanity and been aware of their own creation, most of the time by acting against divine discipline, either completely or partially by turning away from the truth, they went until denial. In order to regulate this anarchy, Allah has provided balance by sending prophets and envoys from time to time. When inviting societies to Allah, the prophets, first attempted to make societies' beliefs superstitious by putting forward evidences to understand the truth correctly. Thus, with their great determination and effort, due to their Rabbani style and standing in the face of the difficulties, they delivered the supreme prophethood to their societies without being tired. The Holy Quran is a unique resource in this regard, has opened to us a wide area of horizons by presenting information about the most important issues from the past to the present.

When we examined the verses, we noted the importance of the discussion forms that came across sorting by topics. Undoubtedly, taking the time to learn the book of Allah, allows people to develop both scientific and moral aspects. Additionally to investigate the events that take place between Allah and His angels, prophets and tribes, inviters of the truth and people, and thus, provides the best understanding of truth and superstitions. Humanity can aim to gain the consent of Allah, like the chief crown of the ummah - the emigrant and ensar, who has left their mark on history by getting rid of the shirk and blasphemy swamp.

According to its method and the relationship of the past events and the facts, our research is the scientific type which is based on accurate and reliable sources. Additionally, understanding and explaining the events and the problems, also analyzing the data and its outcomes, we've tried to address all the comprehensive details of the discussion. We drew attention to the general and specific aspects based on different sources by hoping the obtained information will be useful for readers.

Keywords; Holy Quran, Evidence, Faith, Discussion, Truth and superstitions.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

KAVRAM VE KONU OLARAK KUR'ÂN-I KERİM'DE MÜNAZARA

1. MÜNAZARANIN LÜGAT VE İSTILAH ANLAMI.....	4
2. MÜNAZARA AYETLERİNİN TAHLİLİ.....	9
2.1. Asılsız Temeller Üzerinde Yapılan Tartışma.....	9
2.2. Sihirbazların Tartışması Ve Gizli Konuşmaları.....	15
2.3. Kâfirlerin Cehennemde Birbirleri İle Tartışması.....	15
2.4. Tartışmanın Vahiy İle Sınırlı Tutulması.....	20
3. MÜNAZARAYI İFADE EDEN DİĞER KAVRAMLAR.....	23
3.1. Cedel.....	23
3.2. Muhâcce.....	30
3.3. Muânele.....	35
3.4. Mükâbere.....	38
3.5. Münâkaza.....	42
3.6. Mirâ.....	45
3.7. Münâza'.....	48
3.8. Muâraza.....	50
3.9. Mübâhele.....	53
4. KUR'ÂN'DA MÜNAZARA ÇEŞİTLERİ VE DAYANAKLARI.....	56
4.1. Kur'ân-ı Kerim'de Münazaranın Şartları.....	63
4.2. Kur'ân-ı Kerim'de Münazaranın Rükünleri.....	70
4.3. Kur'ân-ı Kerim'de Münazaranın Edepleri.....	74

II. BÖLÜM

MÜNAZARANIN KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ MEŞRUIYETİ, SEBEPLERİ VE ÖZELLİKLERİ

1. KUR'ÂN-I KERİM'DE TARTIŞMANIN MEŞRUIYETİNE DAİR.....	82
1.1. Kur'ân'dan Nakledilen Deliller.....	82
1.2. Sünnetten Nakledilen Deliller.....	89
1.3. Sahabeden Nakledilen Deliller.....	92
1.4. Âlimlerin Sözlerinden Örnekler.....	94
2. KUR'ÂN-I KERİM'DE MÜNAZARAYI OLUMSUZ YÖNDE ETKİLEYEN BAŞLICA SEBEPLER.....	99
2.1. Cehalet.....	99
2.2. Şüpheler.....	102
2.3. Hevâ.....	105
2.4. Taassub.....	108
2.5. Kibir.....	110
2.6. Hased.....	113
2.7. Gazap.....	115
3. KUR'ÂN'DAKİ TARTIŞMALARIN ÖZELLİKLERİ.....	118
3.1. Kur'ân, Gerçeklere Ve Edebî Üsluba Dayanmanın Yanı Sıra Karmaşıklıklardan Da Uzaktır.....	118
3.2. Kur'ân, İlm, Adalet Ve Yükümlülüğü Esas Alarak Tartışmanın En Güzel Şekilde Yapılmasına Teşvik Eder.....	122
3.3. Kur'ân, Olağanüstü Olmakla Akla Ve Vicdana Birlikte Hitap Edebilen Kesin Bilgi İfade Eder.....	125
3.4. Kur'ân, Hasımları İkna Edebilecek Farklı Yöntemlere Sahip Sağlam Düşünceye Yönelik Bir Tartışma Yolu İzler.....	128
3.5. Kur'ân, Müşrik, Kitap Ehli Ve Münafıkların Hakka Ulaşmalarını Hedef Edinmiştir.....	131
SONUÇ.....	137
BİBLİYOGRAFYA.....	139

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.y.	: Aynı yer
C.	: Cüz
c.	: Cilt
H.z.	: Hazreti
h.	: Hicri
Nşr.	: Neşreden
m.	: Miladi
Mad.	: Maddesi
s.	: Sayfa
Thk.	: Tahkik eden
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve sâire
vd.	: Ve diğeri

ÖNSÖZ

Kur'ân insanlık için nur ve hidayet kaynağı, sosyal düzeni belirleyen ilahi bir kanun, küresel sorunların temelini oluşturan etkenlerin sebep ve sonuçlarını olumlu yönde değiştirebilecek tek güce sahip vahye dayalı sistematik bir mercidir. İnsanlığın atası Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gönderilen tüm resul ve nebilerin eşsiz bir şekilde davalarını sürdürdükleri tevhid asılları üzerine bina edilmiş yüce gayeleri kendisinde barındıran dinlerin menbaı tek bir özden kaynaklanan farklı meşreplere sahip pınar misalidir. Ne yazık ki insanların ekserisi bu olguyu kabullenmeye yaklaşmamış hep hakka karşı direnerek kimi zaman lal, sağır ve kör kimse gibi kimi zaman da engel olma ve saf dışı etmekle düşmanlıklarını gündeme getirmişler. Tarih boyu beşeri ideolojilerin tümüne tartışma bağlamında baktığımızda hemen hemen hepsinde kasıtlı kasıtsız inat, kibir, körü körüne karşı çıkma vs. buna benzer ortak fikirlerin cereyan ettiğinin şahidi olmuş oluruz. Kur'ân-ı Kerim bunların hepsine dair engin bilgi sunmakla birlikte tartışmanın farklı boyutlarını ve bunlar arasında benzerlik-zıtlık ilişkilerini her yönüyle değerlendirmekle dile getirmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de münazara ayetleri ve bu bağlamda ilmi bir alt yapı oluşturma gayreti içerisine girmekle meselelerin genel ve özel yönleriyle incelenmesini esas alarak yaptığımız bu çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çalışmamızın esasını teşkil eden münazara kelimesinin lügat ve ıstılah anlamı, münazara ayetlerinin tahlili ve ona yakın anlam ifade eden bazı kelimelerin izahı, Kur'ân'da münazara çeşitleri ve dayanakları, şartları, rükünleri ve edepleri olmakla ele alınmıştır. İkinci bölümde ise tartışmanın meşruiyeti, münazarayı olumsuz yönde etkileyen başlıca sebepler ve Kur'ân'daki tartışmaların özelliklerine değinilmiştir.

Bu tez çalışmasını tamamladığımız için Allah'a hamd eder ve faydalı kılmasını niyaz ederiz. Çalışma esnasında yardımını esirgemeyen değerli tez danışmanım Doç. Dr. İskender ŞAHİN hocama şükranlarımı arz ederim. Ayrıca her çalışma hatadan masum olmadığı gibi bizim de insan olmamız hasebiyle çalışmamızın noksan yönleri mutlaka olacaktır. Bundan dolayı mazur görülmeyi ümit etmekteyiz. Tevfik Yüce Allah'tandır.

Yamil ALİYEV

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim tüm zamanları kuşatan bir bilgi ile donatılmış olup yüce gaye ve prensipleri bünyesinde cem etmekle kendisinden önceki ilahi kitapları doğrulayan, açıklığa kavuşturan hem kelime hem de mana yönünden tahrif, tebdil ve tağyirden münezze bir kitaptır. Beşeriyeti zulmetlerden nura çıkarmak için âlemlerin rabbi olan Allah tarafından resulü Hz. Muhammed'e yirmi üç senede peyderpey indirilerek kıyamete kadar muhafaza edilmesi ise mucizevi oluşuna kesin bir kanıttır. Dolayısıyla böyle bir kitabın beşeriyet tarafından kabul görmesi için fitratların bozulmaması, yaratılmış ahlak üzere bulunması gerekir.

Araştırmanın konusunu Kur'ân'ın muhatap olduğu insanlar, cinler ve bizden önceki toplumların yaşadıkları zaman ve mekânlarda peygamberlerin getirmiş olduğu tevhid inancına karşı sergiledikleri tutum ve davranışları üzerinde yapılan tartışma teşkil eder. Bunun yanı sıra onları hakka karşı direnmeye, inkâr etmeye sürükleyen bir takım sebep ve gerekçelerin olması, sosyal düzen, taassub vb. etkenlerin hangi boyutta gerçekleşmesi neticesinde ne gibi sonuçlara vesile olması önemlidir.

Cahiliyenin aşırı bir şekilde hüküm sürdüğü dönemler ve bu dönemlerde insanların ibadet anlayışlarındaki farklı yaşamaları, takındıkları tavırları olumsuz sonuçlar doğurmuş ve böylece toplumların çöküşüne sebebiyet vermiştir. Yapmış olduğumuz bu araştırma Kur'ân'da adı geçen toplulukların çeşitli helak edilme sebeplerine ışık tutarak meselelerin iyi bir şekilde tefekkür edilmesine katkı sağlamaktadır.

Kur'ân'da geçen münazara ayetlerinin doğru bir şekilde anlaşılması, tartışma yöntemlerinin çeşitliliği kendisinde barınan birçok hayırların habercisidir. Araştırmanın öneminden söz edilirse bunlar içerisinde en öncelikli olan mahlûkatın doğru yola yöneltilmesi, geçmiş ümmetlerin başlarına gelen bela ve musibetlerden ders çıkarma, gerçeklerin bilinmesi, hasımların durumlarına çözüm bulunması, ilahi üslupla beşeri mantıksal yöntemlerin ayırt edilmesi, hakka davetin ilim üzere olması ve hak davetçisinde bulunması gereken vasıflar yer alır. İddiada adalet ile sonuçta

zorunluluğun vacip olması, münazaranın en güzel biçimde yapılması, hasımların bilimsel ve inançsal durumlarının göz önünde bulundurulması, mucizelerin vuku bulması, hem akıl hem de vicdana birlikte hitap edilme ve muhalifleri susturmakla mecbur etmeye dikkat çekilir. Ayrıca birden fazla üslubun takdimi, dikkat çekme ve uyarma, birbirine benzeşen birden fazla anlatım metodu ile birlikte aklın dengesini bozan nefislerin öfke ve düşmanlıkla tahrik edilmesi, saldırganlık vd. olumsuz hususlardan selamette olma şeklinde sayısız faydaların varlığından da söz edilir.

Araştırmamızın amacı münazara kavramını ve yüce Kur'ân'da zikredilen münazara ayetlerini Murad-ı ilahiyeye, Hz. Peygamberin sünnetine, sahabinin fehmine uygun bir şekilde yorumlamak ve böylece ilme bir katkı sağlamakla insanlık adına faydalı olmasını gaye edindik.

Bilindiği gibi tartışma iki zıddın karşı karşıya gelerek birbirine üstünlük sağlamayı kastetmesidir. Mahlûkatın yaratılışından ta kıyamete kadar hakla batıl arasında sürece davada batılın otorite kabul edilmesini göz önüne alarak şerrin hüküm sürmesi ile toplumların inanç yönünden temel taşı sarsacak tohumların ekilmesini engellemek için tüm gayretimizle hayra vesile olması adına bu işi amaç edinmeyi gerekli gördük. Şüphesiz araştırmamızda delil ve bilgiye dayalı olarak hakkın yüceltilip batılın yok edilmesini münazara ve kuralları kontekstinde en iyi şekilde tetkik edip gerekli tutumu sergilemekle açıklığa kavuşturmayı hedefledik.

"Kur'ân'da münazara ayetleri" başlıklı araştırma konumuz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüme ilk olarak münazara kelimesinin lügat ve ıstılah yönünden izahı ve münazara ayetlerinin tahlili ile birlikte tartışma bağlamında bazı kavramları incelemekle başladık. Daha sonra detaylı bilgi elde etmek için müstakil olarak Kur'ân'da münazara çeşitleri ve dayanakları, şartları, rükünleri ve edeplerini açıklamak suretiyle genel ve özel hatlarına değindik.

İkinci bölümde tartışmanın meşruiyetini kitap, sünnet, sahabi kavli ve âlimlerin sözlerinden örnekler sunarak geniş bir alt yapı oluşturmak ve bunun yanı sıra incelememizde münazarayı olumsuz yönde etkileyen hususları tespit etmeye çalıştık. En sonda ise Kur'ân'daki tartışmaların özelliklerine değinmekle konuyu toparlamaya çalıştık.

Araştırmamızda başvurduğumuz kaynakları genel olarak vurgulamak gerekirse Kur'ân mealleri, tefsir ve hadis kitapları, lügat kitapları, çeşitli ansiklopediler,

geçmişten günümüze kadar isimleri ile tarihe ün salmış mütekaddim, müteahhir ve muasır büyük İslam âlimlerinin eserleri ve konumuzla ilgili telif edilen bir makaleden yararlanmakla incelemeyi esas aldık.

Çalışmamız boyunca başvurduğumuz tüm kaynakları, yazım kurallarına uygun bir şekilde dipnotlarda ve kaynakça bölümünde belirttik.

I. BÖLÜM

KAVRAM VE KONU OLARAK KUR'ÂN-I KERİM'DE MÜNAZARA

1. MÜNAZARANIN LÜGAT VE ISTILAH ANLAMI

Münazara kavramı: lügatta, ya nazîr ya da nazar köklerinden türer. Istilahta ise; doğruyu göstermek için iki şey arasındaki nisbette, iki taraftan basiret ile bakmaktır.¹ Nazar: Bir şeyin idrak edilmesi ve görülebilmesi için göz ve basiretin onun tarafına döndürülmesi demektir. Kimi zaman bununla düşünmek ve incelemek, kimi zaman da araştırmadan sonra ortaya çıkan bilgi ve tefekkür etme kast edilebilir. Baktın görmedin yani düşünmedin, tefekkür etmedin de denilir. Yüce Allah ayette şöyle belirtmiştir: “*De ki: Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza.*”² Yani düşünün demektir. Toplum katında nazar kelimesi daha çok görme, âlimlere göre ise daha çok basiret anlamında kullanılır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar*”³ Bakışın onun tarafına yöneldiği esnada görüp görmemek bir anlam ifade etmez, şuna baktım denilir. Görüp derinden düşündüğün zaman ise onu inceledim denilir. Allah şöyle buyurdu: “*Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!*”⁴ Bu şekilde inceleme yaptın ibaresi onu derin düşündün anlamına gelir. Ayette şu şekilde vurgulanır: “*Bunun üzerine İbrahim yıldızlara şöyle bir baktı. Ben hastayım, dedi.*”⁵ Allah'ın “*Onlar göklerdeki ve yerdeki sınırsız hükümranlık ve nizama bakmadılar mı?*”⁶ ayeti onları yaratılış sebebini düşündürmeye bir özendirmedi. Allah'ın kullarına bakması onlara olan ihsanı ve nimetlerini bol bol üzerlerine dökmesidir. “*Kıyamet günü Allah onlarla*

¹ Alî bin Muhammed bin Alî ez-Zeyn eş-Şerîf Cürçânî, *et-Ta'rifât*, "Mim bölümü", Thk. Cemâatun mine'l-Ulemâ, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnân, Birinci basım, h. 1403, m. 1983. C. 1, s. 231-232.

² Yunus 10/101: " قُلْ أَنْظَرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ "

³ Kıyâmet 75/22-23: " وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ "

⁴ Gâşîye 88/17: " أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَىٰ الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ "

⁵ Sâffât 37/88: " فَتَنْظُرُ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ "

⁶ A'râf 7/185: " أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ "

konuşmayacak, onlara bakmayacak.”⁷ Bu şekilde başka ayette: “Hayır! Onlar şüphesiz o gün Rablerinden (O’nu görmekten) mahrum kalmışlardır”⁸ denilmektedir.

en-Nazar kelimesi el-İntizar anlamına gelmektedir. Bu hususta: "Nazartuhu", "İntazartuhu", "Enzartuhu" yani "onu erteledim" denilir. Yüce Allah şu şekilde buyurmuştur: “Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz!”⁹ Yine, “Onlar sadece, kendilerinden önce gelip geçenlerin başlarına gelen (azap dolu) günlerin benzerini mi bekliyorlar? De ki: Bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim.”¹⁰ Ayrıca, “Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım”¹¹ Öte yandan, “O zaman da onlara mühlet verilmez.”¹² Diğer ayette şöyle denilmiştir: “İblis: Bana, (insanların) tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver, dedi. Allah da: Sen süre verilenlerdensin, dedi.”¹³ Bir başka ayette ise şu şekilde ifade edilmiştir: “Haydi, hepimiz bana tuzak kurun; sonra da bana mühlet vermeyin!”¹⁴ Yine şöyle zikredilmiştir: “İnkârcılara imanları fayda vermeyecek ve kendilerine mühlet de tanınmayacaktır!”¹⁵ Üstelik, “Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara mühlet de verilmedi”¹⁶ denilmiştir. Ayrıca münazara tartışmada karşılıklı konuşma, rekabet etme ve basiret ile gördüğü her şeyi ortaya koymaktır. Nazar ise araştırma yapmak olup kıyastan daha geneldir. Çünkü her bir kıyas bir nazardır, fakat her nazar kıyas değildir.¹⁷ İbn Fâris'e (v. 1004) göre münazara: "Dalları bir manaya dönen sağlam kök olup herhangi bir şeyin düşünülmesi ve incelenmesidir."¹⁸ Ayrıca Nazara maddesi üç mana ile ilgilidir:

⁷ Âl-i İmrân 3/77: " وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ "

⁸ Mutaffifin 83/15: " كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ "

⁹ Hûd 11/122: " وَأَنْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ "

¹⁰ Yûnus 10/102: " فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ "

¹¹ Hadîd 57/13: " أَنْظِرُونَا نَفْتِيسَ مِنْ نُورِكُمْ "

¹² Hicr 15/8: " وَمَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ "

¹³ A'râf 7/14-15: " قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ "

¹⁴ Hûd 11/55: " مِنْ دُونِهِ فَكَيْدُونِي جَمِيعاً ثُمَّ لَا تُنْظَرُونَ "

¹⁵ Secde 32/29: " قُلْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ "

¹⁶ Duhân 44/29: " فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ "

¹⁷ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin bin Muhammed el-Marûf er-Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibu'l-Kur'ân*, Thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Nşr. Dâru'l-Kalem, ed-Dâruş-Şâmiye, Dimeşk-Beyrût, Birinci basım, h. 1412. C. 1, s. 812-814.

¹⁸ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed bin Zekeriyâ el-Kazvîni er-Râzî, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luga*, Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Nşr. Dâru'l-Fikri, h. 1399, m. 1979. C. 5, s. 444.

1. en-Nazaru: Bakmanın ve onu görmenin güzel olmasıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*O gün bir takım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar.*”¹⁹ Ebû İshâk (v. ?) ayeti şu şekilde yorumlamıştır: "Cennet nimetleri, rabb'e bakmak sebebi ile güzelleşmiştir." Hasan el-Basrî (v. 728) ise: "Yaratana bakanın güzelleşmesi, baktığı hâlde hak olur" demiş, Ebû Mansûr (v. 980) da: Kim Allah'ın “*Rablerine bakarlar*” sözünün bekleyen anlamına geldiğini derse hata etmiştir. Çünkü Araplar bir şeye baktıkları zaman "ilâ" harf-i cer'i ile işlenen "Nazara" fiilini kullanır, "Onu bekledim" anlamına gelen "İntazartuhu" ifadesini kullanmazlar. Onlar sadece "ilâ" harf-i cer'ini istifade etmeden "Nazartu fulênen" yani onu bekledim derler, şeklinde bir açıklama yapmıştır. *Gözlük* anlamına gelen *en-Nazzâra* kelimesi de bu manadadır. Örneğin; "İnsanlar bir şeye bakıyor" cümlesinde de Nazara fiili "ilâ" harf-i cer'i ile birlikte kullanılmıştır. Dürbün anlamına gelen *el-Minzâr* kelimesi ise ayna gibi bakmakla ilgili bir nesne olup aynı zamanda bir araçtır. Deliğinden bakıldığında uzak yakın görülür. *el-Manzara* nöbetçi kulesi olup düşmanın izlendiği konumdur. Tartışma anlamını ifade eden *et-Tenâzur* ise *el-Manzara* kelimesinden türemiştir. Nitekim *et-Tenâzur* da birbiri ile karşı karşıya gelmek demektir. Bu yüzden Araplar: "Katımız katınıza tekabül ediyor"²⁰ derler.

2. en-Nazaru: Beklemek demektir. Örneğin: "Nazartu fulênen" yani "Falancanı bekledim" denilir. Ayette şu şekilde belirtilmiştir: “*Bizi bekleyin ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım.*”²¹ Bu nedenle *en-Nazira* kavramı Allah'ın şu sözünde olduğu gibi geciktirme, süre tanıma manasına gelir. Örneğin: “*Mühlet verin*”²², ayrıca bir diğer ayette “*Şeytan dedi ki: “(Öyle ise) bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar süre ver.*”²³

3. en-Nazaru: Bir şeyi iyice düşünmek, değerlendirmek ve ölçmek anlamına gelir. Bu da kalbin değerlendirmesi ve düşünmesi demektir. Nitekim Allah

¹⁹ Kıyâmet 75/22-23: " وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ "

²⁰ "Dönemimiz döneminize tekabül ediyor" şeklinde de denilebilir.

²¹ Hadîd 57/13: " انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ ق "

²² Bakara 2/280: " فَتَنْظِرُهُ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ "

²³ A'râf 7/14: " قَالَ انظُرْنِي إِلَىٰ يَوْمٍ يُبْعَثُونَ "

Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Onlar göklerdeki ve yerdeki sınırsız hükümler ve nizama hiç bakmadılar mı?”²⁴

Sa'dî'ye (v. 1956) göre sözlükte "*Karşılaştırma ve mukayese*" istilahta ise "*Hakkın yüze çıkmasını istemekle birlikte onlardan her biri kendi sözünün doğru arkadaşının ise yanlış olduğunu kasteden iki şahıs arasında gerçekleşen konuşma döngüsüdür*" diyerek kendi kanaatini dile getirmektedir.²⁵ Buna yakın başka bir açıklamada ise; Sözlükte münazara: Birbirleri ile tartışan iki kişi arasındaki mukabele ya da anlamını düşünerek inceleyen iki kimsedir. Ayrıca düşünce ilme veya zannın baskın olmasına sebep olan unsurdur. İstilahta ise: İki farklı şahıs arasında konuşma hususunda tartışma yapmak olup onlardan her biri hakkın zahir olmasını istemekle kendi sözünü doğrulamayı diğerinin sözünü ise iptal etmeyi kasteder. Sanki ikisi de nazra ortak olan terimsel anlam ile doğrunun yüze çıkması için ilme veya galib-i zanna sebep olan fikirdir.²⁶ Aynı zamanda: *Münazara kelimesi, terim olarak gerçeğin bilinmesine yönelik tartışmaların yöntem ve kurallarını araştırıp belirleyen ilmî disiplini ifade eder. "Yine münazara; "bir konu üzerinde, belli kural ve yöntemlere uyularak yapılan tartışma," "kaideye uygun olarak karşılıklı konuşma, tartışma ilmi" manalarında da kullanılmaktadır.*²⁷

Öte yandan münazara: bir meselede kardeşinle birlikte ortak mahrece nasıl gelineceği hakkında karşılıklı tartışma yapmandır. "Onunla münazara etti" denilmesi "Onunla mücadele etti" denilmesi ile aynı anlama gelir. İşte bu yorum, ilim ehlinin kullandığı kavramlardandır. Bu meseleye dair Zührî (v. 741) şöyle demiştir: "Ne Allah'ın kitabıyla ne de resulullahın sünnetiyle münazara etme!" Ebû Ubeyd el-Kâsım bin Sellâm (v. 838) ise: "münazara etme!" sözünden kastın "Hakka tabi olma, araştırma yapma!" demek değil bilakis sadece Kur'ân ve Sünnet ile münazara yapılması gerekir, demiştir. Ayrıca: "Herhangi bir şeyi Allah'ın kitabı ve resulullahın

²⁴ A'râf 7/185: " أَوْلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ "; Osman Alî Hasan, *Menhecu'l-Cedel ve'l-Münâzara fî Takrîri Mesâili'l-İtikâd*, Nşr. Dâru İşbilyâ, er-Riyâd, Birinci basım, h. 1420, m. 1999. s. 28-29.

²⁵ Abdülmelik Aburrahmân bin Nâsir bin Abdillâh es-Sa'dî, *Husnu'l-Muhâvera fî Âdâbi'l-Bahsi ve'l-Münâzara*, Nşr. Dâru'n-Nûri'l-Mubîn, Ummân-Ürdün, Birinci basım, h.1432, m. 2011. s. 83.

²⁶ Muhammed el-Emîn bin Muhammed el-Muhtâr bin Abdilkâdir el-Ceknî eş-Şinkîfî, *Âdâbu'l-Bahsi ve'l-Münâzara*, Thk. Suûd bin Abdulazîz el-Arifî, Nşr. Dâru Âlemu'l-Fevâid, İkinci kısım. s. 139.

²⁷ Bayram Köseoğlu, *Kur'ân'da polemikler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Ankara, m. 2012, s. 11.

sözünün önüne geçirme!" Yani: "Kur'ân ve Sünneti terk ederek bir kimsenin sözüne uyma!" şeklinde bir anlam ifade ettiğini dile getirmiştir.²⁸

Kur'ân-ı Kerim halk ve meşhur kimseler tarafından kullanılan, net bir şekilde anlaşılan, muhaliflerinin tartışma esnasında başvurduğu delilleri ele alan zihin üretimine veya daha fazla tartışma yapmaya ihtiyaç duymaksızın sağlam yapı, net sonuçlar yönteminde karşı çıkmak ve engellemekle tüm bozuk şüpheleri iptal etmiş ve çürütmüştür.²⁹

Ayrıca münazara etme ve delillendirme, üstün akıl ve anlayışlı zihin sahipleri için önemli bir konuma sahiptir. Bu meselede bilim adamları arasında farklılık mevcuttur. Şöyle ki bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Şüphesiz en üstün münazara, Allah'ın kitabı ile, onun ayetlerini düşünmekle, mahlûkatının muhteşemliğini ve meydana getirdiği olağanüstü şeyleri değerlendirmekle yapılandır. Bunun yanı sıra Hz. Muhammed'i örnek almakla, onun hayatının güzellikleri ve hayran bırakan alametleri ile yapılan münazaradır. Nitekim bu hususta Allah şöyle buyurmuştur: *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin..."*³⁰ Dolayısıyla bu tür tartışmaya teşebbüs eden kimsenin, faydalı ilim melekesine sahip olması, sahih tefsirlerin şerhlerini ve sünneti ayrıntı ve anlayışla bilmesi gereklidir. Bunun yanı sıra Allah'a davet emek isteyen her bir kimsede karşı tarafı etkileme özelliğinin bulunması gerekiyor.³¹

Kur'ân-ı Kerim'e baktığımızda münazara kelimesi yerine "Nazara" fiilinden türemiş bazı kelimelerin geçtiğine şahit olmuş oluruz. Yukarıda da belirtildiği üzere münazaranın mücadele anlamına geldiğini kabul edersek genel olarak iki şekilde tezahür ettiğini görürüz. Onlardan biri hakkı diğeri ise batılı desteklemek için yapılandır. Hakkın yüceltilmesi için olana şu ayet delil olarak gösterilebilir: *"(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir.*

²⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed bin Ebî Bekr bin Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *İrşâdu'l-Kur'âni ve's-Sünneti ilâ Tarîki'l-Münâzarati ve Tashîhihâ ve Beyâni'l-İleli'l-Müessirati*, Thk. Eymen Abdurrezzâk eş-Şevvâ, Nşr. Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, Beyrût-Lübân, Nşr. Dâru'l-Fikri, Dimeşk-Sûriye, Birinci basım, h. 1417, m. 1996. s. 31-32.

²⁹ Mennâ' bin Halîl el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Nşr. Mektebetu'l-Meârif, Üçüncü basım, h. 1421, m. 2000. C. 1, s. 310.

³⁰ Âl-i İmrân 3/31: " قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ "

³¹ İbn Kayyim, *İrşâdu'l-Kur'âni ve's-Sünne*, s. 52.

O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir."³² Dikkat edilirse Allah "*cédilhum billetî hiye ehsenu*" yani onlarla en güzel tarzda mücadele, münazara et demiştir. Bu da gösteriyor ki, hakkın ve adaletin sağlanması için münakaşa etmek yerilen değil bilakis övülen ve teşvik edilen bir olgudur. Batıl uğrunda yapılan tartışmaya gelince: "*Biz, peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. İnkâr edenler ise, hakkı batılla çürütmek için mücâdele ederler. Ayetlerimizi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya alırlar.*"³³ Şu delil teşkil edecek ayetlerden bir tanesidir. Hakkın gerçekleştirilmesine katkı sağlayan münazaranın gerekli olmasına hem kitap hem de sünnet delalet ediyor. Aksi hâlde naslarda gelen emirler, peygamberlerin kavimlerine ulaştırmayı hedefledikleri ilahi mesaj ve haberlerin hiçbir anlamı, bağlayıcılığı söz konusu olmazdı.

2. MÜNAZARA AYETLERİNİN TAHLİLİ

Kur'ân'da münazara kelimesi geçmemekle birlikte "nazar" kökünden türeyen bazı fiillerle düşünmenin temel bilgi kaynakları arasında yer aldığına dikkat çekilmiş, fikrî tartışma ise cedel kavramı ile ifade edilmiştir.³⁴ Münazara gerçeğin ortaya çıkarılmasını amaç edinir, cedel ise doğru veya yanlış belli bir fikrin üstün gelmesini yahut geçersiz kılınmasını sağlamayı hedefler. Kur'ân bu amaçla yapılan tartışmaları yasakladığından cedel adıyla ayrı bir ilim dalı gelişme göstermemiştir.³⁵

Münazara ayetlerinin analiz edilmesine geçmeden önce belirtmek isteriz ki burada tefsiri verilen her ayetin tartışma ifade eden bir kelimeyle ilgili olduğu dikkate alınmıştır. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim'in bizlere sunduğu eşsiz tartışma metodunun değerlendirilmesi adına ayetlerin farklı tefsir kaynaklarına müracaat edilmesi öngörülmüştür.

2.1. Asılsız Temeller Üzerinde Yapılan Tartışma.

³² Nahl 16/125: " أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ "

³³ Kehf 18/56: " وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أَنْذَرُوا هُزُوعًا "

³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Münazara Mad.", İstanbul, 2006. c. 31, s. 576.

³⁵ Yavuz, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Münazara Mad.", İstanbul, 2006. c. 31, s. 577.

Nitekim ayette bu hususa şöyle işaret edilmektedir: “*Onlara de ki: "Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir. Biz ona gönülden bağlanmış kimseleriz.*”³⁶ Şöyle ki Taberî (v. 310) ayetle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: Sana ve ashabına; "Yahudi ve Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" diyerek iddia ediyorlar ki dinleri sizin dininizden, kitapları kitaplarınızdan daha hayırlıdır çünkü onların kitabı sizin kitabınızdan önce indirilmiştir. Bu sebeple kendileri Allah'a sizden daha yakındırlar. Yahudi ve Hristiyan toplumuna de ey Muhammed: "*Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir.*" Hayırlar onun elindedir. Sevap da azap da iyi ve kötü amellerin ödüllendirilmesi de ona aittir. Şayet peygamberiniz peygamberimizden, kitabınız kitabımızdan önce olması nedeniyle siz Allah'a bizden daha yakın olduğunuzu iddia ediyorsanız bilesiniz ki sizin de bizim de Rabbimiz birdir. Şüphesiz her birimizin yaptığı, kazandığı iyi ve kötü amellere karşılık ya sevap ya da azap vardır.³⁷ Yoksa iddia ettiğiniz gibi soy sopa, din ve kitabın önce olmasına göre ceza ve mükafat verilmez.³⁸

Bununla birlikte daha sonra Yüce Allah şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed Medineli Yahudilere ve Necranlı Hristiyanlara şöyle de; Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Yani Allah'ın dini hususunda mı bizimle kavga ediyorsunuz? Biz Allah'ı ibadette birleyenleriz. Zeccâc (v. 923) şu şekilde buyurdu: Bu ayet müşriklere yardım eden Yahudiler hakkında nazil olmuştur. Zeccâc şöyle diyerek devam etti: Siz de Allah'ın tek olduğunu ifade ediyorsunuz biz de Allah'ın tek olduğunu ifade ediyoruz. Öyleyse niçin bize karşı Yüce Allah'ı ibadette birlemeyen kimselere yardım ediyorsunuz? Hâlbuki O sizin de bizim de rabbimizdir. Bizim amellerimiz bize yani amellerimizin mükâfatı bize, sizin amellerinizin mükâfatı da

³⁶ Bakara 2/139: " مُخْلِصُونَ لَهُ وَتَحْنُ أَعْمَالِكُمْ وَلَكُمْ أَعْمَالُنَا وَلِنَا وَرَبُّكُمْ رَبُّنَا وَهُوَ اللَّهُ فِي أَتَّحَاجُّونَنَا قُلْ "

³⁷ Matbûda: "ve yucêzî feyusêbu ev yuâkibu" ibaresi geçmektedir. Doğru olan vav harfinin düşmesi ve "aleyhâ" lafzının ilave edilmesidir. "leâlel-ensâb" ifadesi "va'l-cezâu ale'l-âmâl" cümlesine bağlanmıştır.

³⁸ Muhammed bin Cerîr bin Yezîd bin Kesîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Nşr. Muessesetu'r-Risâle, Birinci basım, h. 1420, m. 2000. C. 3, s. 120-121.

size aittir. Ve biz O'na ihlaslı olanlarız. Yani Allah'ın vahdaniyetini kabul edip, ibadeti ona has kılıyoruz.³⁹

Yine bu konuda Allah şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed şu Yahudi ve Hristiyanlara de ki bizim ve sizin mabudunuz olduğu halde Allah hususunda mı bizimle çekişiyorsunuz? Bizim ve sizin ilahınız tektir. Bizler ibadet ve itaati sadece O'na has kılanlarız. Siz ise O'ndan başkasına tapınmışsınız. Yahudiler buzağıyı, Hristiyanlar ise Hz. İsa'nı rab edindiler. Hâl böyle iken nasıl olur da bizimle tartışiyorsunuz? Hele bir de O'ndan başkasına kulluk ettiğiniz halde sizler Allah'a bizden daha yakın olduğunuzu iddia ediyorsunuz. Biz ise ibadeti sadece Allah'a ait ediyoruz.⁴⁰

Ayetin zahirine baktığımız zaman ilk olarak dikkatimizi çeken kınamanın bir soru şeklinde yöneltilmiş olmasıdır. Aslında bu, batılın deşifre edilmesi mahiyetinde olan bir yaklaşım tarzıdır. Daha sonra ayetin tefsirinde vurgulandığı kadarıyla kendilerinin Allah'a daha yakın olduğunu dinlerinin, kitaplarının ve peygamberlerinin öncelikli olmasıyla ilişkilendirerek tutarsız bir iddia gerçekleştirmektedirler. İçinizden her defa bir peygamber geldiğinde onları yalanlamak ya da katletmekle düşmanlığınızı ortaya koymuşken nasıl olur da yakınlık iddiasında bulunabilirsiniz?! O Allah sizin de bizim de Rabbimiz iken niçin O'nun gönderdiği peygamberlerin ve indirdiği kitapların tamamına iman etmiyorsunuz?! Niçin Allah'ın sizin için indirdiği kitabı tahrif etmekle koymuş olduğu düzeni bozuyorsunuz?! Şayet ihlaslı idiyerseniz neden sizinle ortak vahdaniyet inancını paylaşan Müslümanlara karşı Rabbimiz olan Allah'ı bir ve tek olarak kabul etmeyen müşriklere yardım etmekle desteklediniz?! Siz Yahudiler, Hz. Üzeyir Allah'ın oğludur, Hristiyanlar ise Hz. İsa Allah'ın oğludur, üçün üçüncüsüdür diyerek Allah'a karşı ubudiyeti temelli yok eden bir itikat benimsemekle samimiyetsizliğinizi ortaya koydunuz. Fakat şu biline ki biz O'na gönülden bağlanmış kimseleriz. Bu durumda bizimle tartışmanızın asılsız ve geçersiz olduğunu bilmeniz gerekir!

³⁹ Ebu'l-Leys Nasr bin Muhammed bin Ahmed bin İbrâhîm es-Semarkandî, *Bahru'l-Ulûm*, Thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Zekeriyâ Abdulmecîd en-Nûfî, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût - Lübnân, Birinci basım, h. 1413, m. 1993. C. 1, s. 98.

⁴⁰ Ebû Muhammed Mekkî bin Ebî Tâlib Hammûş bin Muhammed bin Muhtâr el-Kaysî el-Kayravânî, *el-Hidâyetu ilâ Bulûgu'n-Nihâye fi İlmi Meâni'l-Kur'âni ve Tefsîrih*, Thk. Mecmûatu Rasûli Câmiiyyetin bi Kulliyeti'd-Dirâseti'l-Ülyâ ve'l-Bahsi'l-İlmî, Câmîatu's-Şârikati bi İsrâfî E. D: eş-Şâhidu'l-Büşîhî, Nşr. Mecmûatu Buhûsi'l-Kitâbi ve's-Sünneti--Kulliyati's-Şerîati ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyyeti--Câmîatu's-Şârîka, Birinci basım, h. 1429, m. 2008. C. 1, s. 471-472.

"Seninle tartışmaya girerlerse, de ki: "Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim ettim."⁴¹

Doğrusu eğer onlar seninle tartışmaya girerlerse yani seninle mücadele eder, kavga ederlerse demektir. Mukâtil'e (v. 150) göre bunlar Yahudilerdir. Taberî ise bunların Hz. İsâ hakkında tartışan Necran Hristiyanları olduğunu demiştir. Diğer âlimler ise onların Yahudi ve Hristiyanlar olduğunu belirtmişlerdir.⁴² Yine ayet hakkında şu şekilde de denilmiştir. "Seninle tartışılarsa yani eğer seninle çekişirlerse, de ki: "Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim ettim" yani Yüce Allah'a ibadet etmeye niyet ettim demektir.⁴³

Ayrıca tartışmanın asıl amacına da değinilmiştir. Yüce Allah'ın, "Seninle tartışmaya girerlerse" ayetinden kasıt, yani "Ey Muhammed din hususunda seninle kavga ederlerse" şeklinde bir anlam ifade eder. Nitekim Yahudi ve Hristiyanlar şöyle dediler: "Ey Muhammed biz senin isimlendirdiğin kimseler değiliz. Yahudi ve Hristiyanlar sadece bir nesildir, dinden kasıt teslimiyettir ve biz de ona teslim olanlarız." Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "de ki: Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim ettim." Yani kalbim, dilim ve tüm azalarımınla yalnız Allah'a boyun eğdim. Burada sadece yüz ifadesi tahsis edilmiştir. Çünkü o insan azalarının en şerefli ve kendisinde ihtişam olanıdır. Eğer insanın yüzü bir şey için zelil olursa tüm uzuvları da ona tabi olur. Beğavî (v. 1122) şöyle dedi: Ayetin anlamı, "Allah için amelimde ihlaslı oldum" demektir. "Bana uyanlarla" yani benim teslim olduğum gibi bana uyan kimseler de teslim oldular.⁴⁴

Bir önceki ayette Allah katında hak dinin İslam olduğu aynı zamanda kitap ehlinin aşırılıkları sebebiyle Allah'ın ayetlerini inkâr etmelerinden sohbet açılmaktadır. Kur'ân'ın genel muhtevasını esas alarak baktığımız zaman onların hakkı bildikleri halde yüz çevirmelerine, küfürde ısrar ederek gerçeği kabul etmeye

⁴¹ Âl-i İmrân 3/20: " فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسَلَمْتُ وَجْهِي لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ "

⁴² Cemâlüddîn Ebu'l-Ferac Abdurrahmân bin Alî bin Muhammed İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Thk. Abdurrazzâk el-Mehdî, Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, Birinci basım, h. 1422. C. 1, s. 267.

⁴³ Ebu'l Muzaffer Mansûr bin Muhammed bin Abdilcebbar İbn Ahmed el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Thk. Yâsir bin İbrâhîm Ganîm bin Abbâs bin Ganîm, Nşr. Dâru'l-Vatan, er-Riyâd-es-Suûdiyye, Birinci basım, h. 1418, m. 1997. C. 1, s. 303.

⁴⁴ Ebû Muhammed el-Hüseyn bin Mes'ûd el-Ferrâ el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Abdillâh en-Nemr, Osmân Cumâ Damîriyye, Süleymân Müslim el-Huraşi, Nşr. Dâru Taybe, Dördüncü basım, h. 1417, m. 1997. C. 2, s. 20.

yanaşmamalarına şahit olmuş oluruz. Fakat içlerinde bir cemaat daha vardır ki iman ederek iki kat ecir kazanmakla hakiki müminlerden olmuşlar. Örneğin: *“Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın ayetlerini okuyan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışır. İşte onlar salihlerdendir. Onlar ne hayır işlerlese karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanları bilir.”*⁴⁵ Yine başka bir ayette şöyle geçer: *“Bu Kur'ân'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, işte onlar ona da inanırlar. Kur'ân kendilerine okunduğu zaman, "Ona inandık, şüphesiz o Rabbimizden gelen gerçektir. Şüphesiz biz ondan önce de müslümandık" derler. İşte onların, sabredip kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamaları karşılığında, mükâfatları kendilerine iki kez verilecektir.”*⁴⁶ Hakiki teslimiyet kalp amelleri ile zahiri amellerin Allah'ın muradına uygun bir şekilde vahdet teşkil etmesidir. Birincisi noksan olursa iman olmaz, ikincisi noksan olursa sadece bir kuruntu olur. Bu yüzden onların iddiasının temelinde yatan asıl neden şu iki unsur nakıs olmakla birlikte Allah'ın iradesine ters olmaktan kaynaklanır.

Yine bu hususta şu ayet de örnek verilebilir: *“Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi seninle o konuda tartışıyorlardı.”*⁴⁷ Ayet hakkında birbirinden farklı yaklaşımlar olsa bile sonuç olarak savaşmamak için tartışma meselesinde ortak fikir sağlanmıştır. Allah'ın, *“Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra seninle o konuda tartışıyorlardı”* sözünden maksat Bedir günü savaştaki durumdur. *“Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra”* sözüne gelince ise bu, iki görüşe dayanır. Birincisi: Onlar için savaşın doğru bir yaklaşım olduğu apaçık ortaya çıktıktan sonra. İkincisi: Onlar için savaşın kaçınılmaz bir sorumluluk olduğu apaçık ortaya çıktıktan sonra. Tartışan kimse hususunda da iki görüş vardır. Birincisi: İbn Zeyd'e (v. ?) göre onlar müşriklerdir. İkincisi: İbn Abbas (v. 687-88) ve İbn İshak'a (v. 768) göre onlar müminlerden ibaret bir cemaattir. Zira

⁴⁵ Âl-i İmrân 3/113-115: " لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتَّبِعُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنْاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ
" وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ "

⁴⁶ Kasas 28/52-54: " الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ وَإِذَا بُدئَ عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ
" مُسْلِمِينَ أُولَئِكَ يُؤْتُونَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرُؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ "

⁴⁷ Enfâl 8/6: " يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ "

onlar, Ebu Süfyan (v. 651-52) ile birlikte Şamdan gelen kervanı yakalamak için yola çıkmışlardır. Kervanı kaçırdıklarında savaşmakla emir olundular. Böylece onlar özür bildirmek için birbirleri ile tartışarak şöyle dediler: "Biz düşmanla savaşmak için hazırlık yapmadık." Bu nedenle Allah Teâlâ ayetin devamı olan "*sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış*" kısmını indirdi. Bundan kasıt, sanki onlar düşmanlarıyla savaşa çıkmakta ölüme sürülüyorlarmış gibi korku ve üzüntü çekiyorlardı, demektir. Çünkü o, göz göre göre ölüme sürüklenen kimsenin en zor halidir.⁴⁸

Yine, "*Seninle o konuda tartışıyorlardı*" ayeti hakkında şu şekilde de denilmiştir. Yani savaşa çıkmak hususunda seninle tartışıyorlardı. Tartışma sebebine gelince, doğrusu onlar kervanı ele geçirmeyi resulullah ise kâfirleri yenmekle kuvvet elde etmeyi istiyordu. Bu, Hasan el-Basrî'nin yorumudur. Onlar için "*Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra*" ayeti hakkında Hasan el-Basrî şöyle buyurmuştur: "Allah onlara zafer kazanacaklarını haber verdikten sonra" demektir. İbn Ebî Zemenîn (v. 1008), "*sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış*" ayetini şu şekilde tefsir etmiştir: Onlar sayıları az ve yaya oldukları için savaşa çıkmalarında sanki ölüme gidiyorlarmış gibi bir tavır sergilemişlerdir. Rivayet edildiğine göre onların sadece iki atlısı vardı ve bundan dolayı korkmuşlardı.⁴⁹ Ayrıca bir önceki bakış açısına uygun şöyle bir yorum da yapılmıştır. Sen savaşa çıkmakla emrolunduktan sonra seninle tartışıyorlardı. Çünkü onlar kervanı ele geçirmek için yola çıkmış, harb etmek için ise hazırlık yapmamışlardı. Cemaat savaşla emrolunduğunda onlara ağır geldi. Onu terketmek hususunda mazeret istediler. Bu onların itirazıdır. "*Sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi*" yani kâfir toplumla karşılaşmaktan şiddetli bir şekilde kaçındıkları için sanki alenen ölüme sevk ediliyorlardı.⁵⁰

Gerçeğin apaçık ortaya çıkmasını ister savaşın doğru bir yaklaşım olması, ister zorunlu kaçınılmaz olması, isterse de zaferin vadedilmiş olması yorumlarından herhangi biri ile ilişkilendirsek bile hiçbir zaman bir müminin Allah ve

⁴⁸ Ebu'l-Hasan Alî bin Muhammed bin Muhammed bin Habîb el-Basrî el-Bağdâdî el-Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Üyûn*, Thk. es-Seyyid ibn Abdulmaksûd bin Abdurrahîm, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût - Lübnân. C. 2, s. 296.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed bin Abdillâh bin İsâ bin Muhammed el-Mürri İbn Ebî Zemenîn el-Mâliki, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, Thk. Ebû Abdillâh Hüseyin bin Ükkâşe-Muhammed bin Mustafâ el-Kenz, Nşr. el-Fârûku'l-Hadîsiyye, Mısır - Kâhire, Birinci basım, h. 1423, m. 2002. C. 2, s. 166.

⁵⁰ Ebu'l-Hasan Alî bin Ahmed bin Muhammed bin Alî el-Vâhidî en-Neysâbü'rî eş-Şafîî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Nşr. Dâru'l-Kalem, ed-Dâru's-Şâmiye, Dimeşk, Beyrût, Birinci basım, h. 1415, s. 431.

peygamberine karşı gelmesi helal kabul edilemez. Örneğin: “Allah ve resulü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mümin erkek ve hiçbir mümin kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve resulüne karşı gelirse şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.”⁵¹

Onların mümin mi yoksa müşrik mi olmasına gelince ise iki görüşten üstün olanına göre onlar müminlerden bir cemaattir. Nitekim ayetin siyak sibakı da bunu gösteriyor. Tartışmadan kasıt bir itiraz şekli olsa da yanlış her zaman doğrunun zıddıdır. Kendileri gibi sayıları az ve zayıf olan kervanı kuşatarak kolay olana meyl etmekle şüphesiz yanlış zan etmişlerdir. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır”⁵² Fakat bu tutumları onları iman dairesinden çıkarmamıştır. Zira önceki ayette Allah Teâlâ onları mümin olarak adlandırmış, sonraki ayette kâfirlerin kökünün kesilmesi istenmiş, ondan sonraki ayette ise itirazlarından dolayı suçlu addedilmişlerdir. İşte bu tarihi olay aklın şeriate tabi olduğuna delildir. Nitekim zan akla, şeriat ise Alemlerin Rabbı Allah'a izafe edilir.

2.2. Sihirbazların Tartışması Ve Gizli Konuşmaları.

Kur'ân'da münazaranın varlığına dikkat çeken bir diğer ayet şu şekildedir: “Sihirbazlar, işlerini kendi aralarında tartıştılar ve gizli gizli konuştular.”⁵³ Bu konuda müfessirler değişik yorumlar yapmışlar. Bu bağlamda şöyle ifade edilmiştir. Denildi ki onlar kendi aralarında birbirleri ile çekiştiler. Onlardan biri şöyle dedi: "Bu sihirbaz sözü değil, sadece bir peygamber kelamıdır. Diğerisi ise: Bilakis o sihirbazdır." Bu ve buna benzer sözler söylendi. Allah en doğrusunu bilir. "Gizli gizli konuştular" sözüne gelince yani aralarında gizli gizli fısıldaştılar demektir.⁵⁴ Ayrıca, Yüce Allah'ın “Sihirbazlar, işlerini kendi aralarında tartıştılar” ayetinden maksat, sihir yapmak konusunda birbirleri ile istişare ettiler demektir. Katâde (v. 735) şöyle demiştir: "Onlar dediler: Eğer onun gösterdiği bir sihir olursa biz onu yenilgiye

⁵¹ Ahzâb 33/36: " وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا "

⁵² Hucurât 49/12: " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ "

⁵³ Tâhâ 20/62: " فَتَنَّا زَعْوًا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى "

⁵⁴ Ebu'l-Fidâ İsmâîl bin Amr bin Kesîr el-Kuraşî el-Basrî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Menşûrâtı Muhammed Alî Beydûn, Beyrût, Birinci basım, h. 1419, m. 1998. C. 5, s. 264-265.

uğratarız. Yok, eğer Allah tarafından ise o zaman olan olacaktır." İşte bu onların gizli konuştukları şeydir. Gizlinde konuştukları sözleri hakkında şöyle de denildi: "Şüphesiz bu ikisi (Hz. Mûsâ ve Hârûn) sihirbazdır."⁵⁵ Bu görüşü Süddî (v. 745) ve Mukâtil söylemiştir. Yine şöyle de denilmiştir: "Eğer bizi yenerse ona tabi oluruz." Bu yaklaşımı Kelbî (v. 763) desteklemiştir. Onun delili ise yaptıkları işin ortaya çıkmasıdır. Nitekim "Hz. Mûsâ onlara: Yazıklar olsun size Allah'a karşı yalan uydurmayın!"⁵⁶ dediği zaman onlar da: "Bu sihirbaz sözü olamaz" ifadesini dile getirmekle gizli tuttıkları konuşmalarını dile getirmeleri olmuştur. "en-Necvâ" ise gizli konuşmak, fısıldamak anlamını bildiren "el-münâcât" kelimesi demek olup hem isim hem de mastar gibi kullanılır. İzahı "Nisa"⁵⁷ suresinde geçmiştir.⁵⁸

Yine şu şekilde de belirtilmiş olup onların tartışmasında iki görüş zikredilmektedir. Birincisi: Bir konu üzerinde ortak fikre gelmek için müzakere ve müşavere ettiler görüşü. İkincisi: Mukâtil'in söylediği şu görüş: Kendi aralarında anlaşmazlığa düştüler. Sonra ise onlardan bir kesim şöyle dedi: "Firavun ve cemaati münakaşaya daldı. Kimisi de: Onlar sadece bir sihirbazdır dedi." Bu ihtimal edilebilen bir konuşma olup kesin tercih edilecek görüş değildir. Müfessirler "Gizli gizli konuştular" ifadesine dair farklı görüşler zikretmiştir. Birinci yaklaşıma göre: Onlar bu konuşmayı Firavundan saklamışlar. Bu tahmine göre de üç vecih vardır. Birincisi: İbn Abbas'a ait görüştür: Şüphesiz onlar gizledikleri konuşmaları hakkında şöyle dediler: "Şayet Hz. Mûsâ bizi yenerse ona tabi oluruz." İkincisi: Katâde'ye ait görüştür: "Eğer o bir büyücüye üstesinden geleceğiz, yok eğer gösterdiği Allah tarafından bir mucize olursa yetki onundur." Üçüncüsü: Vehb'e (v. 732) ait görüştür: Hz. Mûsâ onlara "yazıklar olsun size" söylediğinde onlar: "Bu büyücü sözü değildir" diyerek karşı çıktılar. İkinci yaklaşıma göre: Doğrusu onlar konuşmalarını Hz. Mûsâ ve Firavundan gizlediler. Sakladıkları ise şu sözlerdir: "Şüphesiz bu ikisi, sihirleri ile sizi yurdunuzdan çıkarmak isteyen birer sihirbazdırlar."⁵⁹ Bu Süddî'nin görüşüdür. Üçüncü yaklaşıma göre: Onlar sohbetlerini Hz. Mûsâ'dan, Firavundan ve ayrıca onun

⁵⁵ Tâhâ 20/63: " قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ "

⁵⁶ Tâhâ 20/61: " قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا "

⁵⁷ Bkz: C. 5, s. 382 ve ötesi.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekr bin Ferac el-Ensârî el-Hazracî Şemsuddîn el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm Atfîş, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, el-Kâhire, İkinci basım, h. 1384, m. 1964. C. 11, s. 215.

⁵⁹ Tâhâ 20/63: " قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكَ مِنْ أَرْضِكَ بِسِحْرِهِمَا "

cemaatinden de sakladılar. Gizli konuşmalarına gelince, doğrusu onlar ip ve değnekleriyle nasıl bir hile kurabilir, hangi şekilde kalplere tesir ederek kusurları ortaya çıkarıp insanlara gösterebilirler diye bir plan kurmaktı. Bu ise Dahhâk'ın (v. 723) görüşüdür.⁶⁰

Sihir hakka batıl elbisesi giydirip doğrunu eğri göstererek insanları aldatmaktır. Allah Teâlâ Tâhâ suresinde şöyle buyurmuştur: *“Bir de ne görsün, onların ipleri ve değnekleri yaptıkları sihirden dolayı kendisine hızla sürünür gibi görünüyor.”*⁶¹ İslam dini aldatma eylemini yasaklayarak büyük günahlar sırasında zikretmiştir. Nitekim bu hususa dair Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: *“Bizi aldatan bizden değildir.”*⁶² Ayrıca aldatma eylemi kendisinde yalanı barındırır. Yalanın münafığın bir hasleti olduğunu ifade eden bir hadis şu şekilde haber vermektedir: *“Kimde şu dört haslet bulunursa halis münafık olur. Kimde de o özelliklerden biri bulunursa terk edene kadar nifaktan bir özellik olmuş olur: Emanet edildiğinde hıyanet eder, konuştuğu zaman yalan söyler, sözleştiğinde sözünde durmaz, tartıştığı zaman ise haddini aşarak günah işler.”*⁶³ Sihre gelince ise bu, sahibini dinden çıkaran bir ameldir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler.”*⁶⁴ Sihir iki yönden küfür diye adlandırılmıştır. Birincisi: Bu işte şeytanları kullanma, onlara güvenme ve hizmet etme vardır. İkincisi ise: Sihir yapanın gaybı bildiğini iddia edip Yüce Allah'a ortak koşmasıdır. Ayetin sonunda ise şöyle vurgulanmaktadır: *“Ant olsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi.”*⁶⁵ Onların kendi aralarında tartışması ve gizli gizli konuşması hakkında müfessirlerin farklı görüşler belirtmesi aslında meselenin hakikatinin gizemli olduğundan haber vermektedir. Allah en doğrusunu bilir.

⁶⁰ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed bin Ömer bin el-Hüseyn et-Teymî er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, Üçüncü basım, h. 1420, C. 22, s. 65.

⁶¹ Tâhâ 20/66: " فَإِذَا جَاءَهُمْ وَعَصِيَّتُهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى "

⁶² Müslim bin el-Haccâc Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *el-Müsnedü's-Sahîh*, "Îmân", 101, Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût. C. 1, s. 99.

⁶³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmâîl bin İbrâhîm el-Cu'fî, *Sahîh el-Buhârî*, "Îmân", 34, C. 1, s. 16, Thk. Muhammed Zuheyr bin Nâsir en-Nâsir, Nşr. Dâru Tavki'n-Necât, Dimeşk, Birinci basım, h. 1422.

⁶⁴ Bakara 2/102.

⁶⁵ Bakara 2/102. Ayetin sonu.

2.3. Kâfirlerin Cehennemde Birbirleri İle Tartışması.

Nitekim bu durum Kur'ân'da şöyle zikredilmektedir: *"Orada onlar yaptıklarıyla çekişerek şöyle derler: "Allah'a ant olsun! Biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz."*⁶⁶ Bu hususta onlar haktan saptıklarını ve dalalet içerisinde olduklarını dile getirmektedirler. Hak yoldan sapanlar ve ortaklar Allah'tan başkasına, aynı zamanda iblisin ordusuna tapıyorlardı. Onlar cehennemde tartışarak şöyle diyecekler: *"Allah'a ant olsun! Biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz."* Bu şu anlama geliyor: *"Allah'a yemin olsun ki biz hakkı terk etmekle apaçık dalalet içinde olmuştuk."* Ayrıca derin düşünen, dikkatli inceleyen kimseye onların batıl üzere bulduklarını gösterir. Şüphesiz o dalalet ve beyhude anlamına gelmektedir.⁶⁷ Öte yandan ayette zikredildiğine göre onlar cehennemde tartışacaklar. Onlar niçin ve hangi konuda tartışacaklar? Bu sorunun başka bir ayette cevabı geçmektedir. Nitekim *"Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, "Siz olmasaydınız biz mutlaka iman eden kimseler olurduk" derler."*⁶⁸ Yine: *Şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bunu bizim önümüze kim sürdüyse cehennemde onun azabını bir kat daha artır."*⁶⁹ Ayrıca, *"Ey Rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver"*⁷⁰ derler. Bu ve benzeri ayetler tabi olunan önderlerle tabi olanlar arasında cereyan eden tartışmalardandır. Müfessirlerden bazısı şöyle demiştir: Onların tartışması ayetin hemen akabinde zikredilmiştir. Nitekim *"Allah'a ant olsun! Biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz. Çünkü sizi, âlemlerin Rabbi ile bir tutuyorduk."*⁷¹ demeleri, bu onların tartışmasıdır. Şayet dedikleri sözler bu ibadet ettikleri putlar içinse, o zaman bu kendi isimlendirdikleri ilahlarıdır. Tabi olanlar efendilerini isimlendirme ve kullukta âlemlerin Rabbine eşit sayarak ibadet etmişler. Eğer onların bu sözleri şeytanlar için denilmişse o zaman yaptıkları dualarında, işlerinde onların izinden gitmektedirler. Fakat kâfirlerden hiç kimse şeytana ibadet etmeyi ya da rab olarak

⁶⁶ " قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ " Suarâ 26/96-97:

⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 19, s. 368.

⁶⁸ Sebe' 34/31: " يَقُولُ الَّذِينَ اسْتَضَعُّوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ "

⁶⁹ Sâd 38/61: " قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هَذَا فَرَدُّهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ "

⁷⁰ A'râf 7/38: " قَالَتْ أَخْرَيْتُمْ لِأَوْلِيئِهِمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَصَلُّونَا فَآتَيْنَاهُمْ عَذَابًا مِنْ النَّارِ "

⁷¹ " تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ إِذْ نُسَوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ " Suarâ 26/96-98:

adlandırmayı kastetmemiştir. Oysa bu, zikrettiğimiz kadarıyla onların emirlerine uymaktan sayılır.⁷²

Nitekim Allah onların ahirette düşecekleri kötü durumu haber vererek bizi ondan sakındırmıştır. Sonra Allah cehennem ehlinin orada tartışıklarını, kendi tapındıklarına: Size ibadet etmek ve sizi âlemlerin Rabbine denk tutmakla; "*Allah'a ant olsun! Biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz.*" diyen kişilerin birbirlerini kınadıklarını haber vermiştir. Daha sonra onlar azarlamak isteği ile diğerlerine taraf yönelerek şöyle dediler: "Bizi ancak bu büyüklerimiz olan suçlu ve günahkâr kimseler saptırdı." Ve nihayet onlar pişmanlık ve üzüntü yönünden meleklerin, peygamberlerin ve âlimlerin genel olarak iman sahiplerine özel olarak dostun dostuna şefaet etmekle yarar sağladığını gördüklerinde şöyle diyecekler: "Bize ne oluyor da şefaatçilerimiz ve yakın dostlarımız yok!" Hamîm dost, seni himaye eden ve senin himaye ettiğin akraba, hâmmе⁷³ ise özel adam demektir.⁷⁴

Tüm bunları dikkate alarak söylemek gerekir ki ibadet yalnız Allah'ın hakkıdır ondan başkasına yapılmaz. Nitekim bu hususa ait delil teşkil eden ayetlerde şu şekilde belirtilmektedir: "*Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.*"⁷⁵ Yine "*De ki: Şüphesiz ben ancak Rabbime ibadet ederim ve O'na hiç kimseyi ortak koşmam.*"⁷⁶ Ayrıca Hz. Muhammed de şöyle demiştir: "*Ey Muaz Allah'ın kulları üzerinde olan hakkı nedir biliyor musun? O dedi: En doğrusunu Allah ve resulü bilir. Resulullah buyurdu: Allah'a ibadet etmeleri ve hiçbir şeyi ona ortak koşmamalarıdır. Peki, kulların Allah üzerinde olan hakkı nedir biliyor musun? O yine: Allah ve resulü bilir, dedi. Hz. Muhammed şöyle dedi: Onlara azap etmemesidir.*"⁷⁷

⁷² Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd el-Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, Thk. Mecdî Bâslûm, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, Lübnân, Birinci basım, h. 1426, m. 2005. C. 8, s. 68.

⁷³ Cemisi Humât'tır.

⁷⁴ Ebû Zeyd Abdurrahmân bin Muhammed bin Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hasan fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk. eş-Şeyh Muhammed Âlî Muavvid, eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Nşr. Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, Birinci basım, h. 1418. C. 4, s. 231.

⁷⁵ Kehf 18/110: " فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا "

⁷⁶ Cin 72/20: " قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا "

⁷⁷ Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmâîl bin İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîh el-Buhârî*, "Tevhid", 7373, Thk. Muhammed Zuheyr bin Nâsir en-Nâsir, Nşr. Dâru Tavki'n-Necât, Dimeşk, Birinci basım, h. 1422. C. 9, s. 114.

Her kim ibadetin herhangi bir çeşidini kasıtlı olarak Allah'ın dışında ister peygamber ister melek ister cin ister taş, ağaç, vs. bir şeye sarf ederse şirk etmekle İslam milletinden hariç olmuş olur. Buna dair Yüce Allah Kur'an'da şöyle haber vermektedir: “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bundan aşağı (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”⁷⁸ Başka bir ayette ise şöyle geçmektedir: “Ant olsun, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun.”⁷⁹ Cehennemde birbirleri ile tartışarak batıl üzere olduklarına yemin etmelerine gelince ise bu davranışları onları Allah'ın azabından kurtarmamakla birlikte kesinlikle azap hiçbir zaman onlar için hafifletilmeyecektir. Allah Teâlâ onlar hakkında haber vererek şöyle buyurmuştur: “O zalimler, azabı gördükleri zaman artık onlardan azap hafifletilmez ve kendilerine mühlet de verilmez.”⁸⁰ Bu ve diğer ayetler, hadisler şirkin ne kadar tehlikeli bir amel olduğunu göstermekle birlikte insan ve cinlerin varoluş sebebine de dikkat çekmektedir.

2.4. Tartışmanın Vahiy İle Sınırlı Tutulması.

Kur'an bu meseleye dair kesin tutum sergileyerek gerekli bilgiyi ortaya koymaktadır. Örneğin: “O halde onlar hakkında (Kur'an'daki) apaçık tartışmadan başka tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey sorma.”⁸¹ Bu hususta Allah'ın, “O halde onlar hakkında (Kur'an'daki) apaçık tartışmadan başka tartışmaya girme” ayetinin anlamı şu şekildedir: "Sana vahyettiğimiz bilginin zahirine göre onların sayı hususundaki ilminin Allah'a döndürülmesi önem arz etmektedir." Yine şöyle denilmiştir: "Zâhir kelimesinin anlamı sizin dediğiniz gibi değildir. Bunun gibi eğer o, gerçekte bir şüphe ise bu hususta takdir edilen meseleye delil olmaz." Tebrîzî'ye (v. 1109) göre: *Zâhîran* kelimesinin manası *giden* demektir. Şiirde ise: «Şu kusur senin hakkında aşikâr bir şikâyettir.» şeklinde bir ifade tarzı kullanılmıştır.

⁷⁸ Nisâ 4/48: " إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا "

⁷⁹ Zümer 39/65: " وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ "

⁸⁰ Nahl 16/85: " وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفِّفْ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ "

⁸¹ Kehf 18/22: " فَلَا تُمَارَ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا "

Bu ayete göre Hz. Muhammed'e tartışma hususunda izin verilmiş değildir. Fakat ayette geçen "yalnız tartışma istisna" anlamına gelen *mirâ* kelimesi bir mecazdır. Peygamberin kitap ehliyle tartışması *mirâ* diye adlandırılmıştır. Sonra ise *zâhir* lafzıyla yerilen gerçek tartışma ayırt edilmiştir. *Mirâ* şüphe manasına gelen *mirye* kelimesinden türemiş olup sanki şüphe duyulan bir şeydir. Allah'ın ayette zikrettiği "fihim" zamiri mağara ashabıyla, "minhum" ise günümüzdeki kitap ehliyle ilgilidir. "Onlarla tartışmaya girme!" sözüne gelince ise mağara ashabının sayısı hakkında bilgi kastedilir. Burada sözün zahirinin kendisine delalet etmesi için sayı iptal edilmiştir.⁸²

Yine şöyle de ifade edilmiştir: "Allah ilminin olmadığı bir şeyin ardına düşmeni yasaklamakla sana hükmünü beyan etmiştir. Tartışma emrinden kasıt onlarla münakaşa etme, bir şey sormak adına onlarla istişare yapma! demektir. Yani sana haber vermediğim şeyler hakkında onlarla münazara etme. Ayrıca, apaçık tartışma sana vahyettiğim delillerdir. Asla gayba taş atarak onların yaptıklarını yapma! Mağara ehli hakkında ise İsrail evlatlarından, kendilerinde ilim olduğunu iddia eden kimselerden ya da başkalarından sadece fayda sağlayacak bir soru sor, denilmiştir."⁸³

Ayrıca, "O halde onlar hakkında (Kur'an'daki) apaçık tartışmadan başka tartışmaya girme" ayetine göre tartışma! emri *mirâ* kelimesindedir. *Mirâ* ise münakaşa etmek, karşı çıkmak ve itiraz etmek demektir. Anlamına gelince, kitap ehliyle mağara ashabının sayısı hakkında apaçık tartışmadan başka tartışmaya girme, yani dikkatlice incelemeden tartışma! Onlara cevap verme hususunda aşırıya kaçmadan, şiddet içermeyen bir tartışma gerçekleştirir. "Ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey sorma!" Yani mağara ashabı hakkında kitap ehlinden hiçbirine soru sorma demektir. Çünkü soru sormaya ihtiyaç duymaksızın Allah sana onların durumu hakkında vahiy nazil ederek bildirmiştir.⁸⁴

⁸² Ebû Muhammed Abdülhak bin Gâlib bin Abdurrahmân bin Temmâm bin Atiyye el-Endelûsî el-Muhâribî, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-azîz*, Thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, Birinci basım, h.1422. C. 3, s. 508.

⁸³ İbrâhîm bin Ömer bin Hasan el-Ribât bin Alî bin Ebî Bekir el-Bukâî, *Nazmu'd-Durar fi Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver*, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İslâmi, el-Kâhire. C. 12, s. 43.

⁸⁴ Ebu'l-Kâsım Muhammed bin Ahmed bin Muhammed bin Abdillâh İbn Cüzey el-Kelbî el-Gırnâfî, *et-Teshîlu li Ulûmi't-Tenzîl*, Thk. Abdullah el-Hâlidî, Nşr. Şirketu Dâri'l-Erkam bin Ebil-Erkam, Beyrût, Birinci basım, h. 1416, C. 1, s. 462-463.

Bu ayet tartışma ve soru sorma bağlamında Yüce Allah'ın özel olarak sevgili peygamberine, genel olarak tüm insan ve cinlere bir uyarısıdır. Burada, her şeyi inceliğine kadar bilen, hiçbir şeyin bilgisi kendisinden gizli kalmayan sonsuz, tükenmez ilim sahibi Latîf, Habîr ve Alîm olan Allah'ın haberdar ettiği ile yetinmek sakladığı bilgilere dair ise kimseden bir soru sormamakla gerekenin yapılması istenmiştir. Nitekim Aziz ve Celil Allah kendisi hakkında şöyle buyurmuştur: *“Hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi bilgi veremez.”*⁸⁵ Yine şöyle demiştir: *“Göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir. Gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilir. Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir.”*⁸⁶ Diğer bir ayette ise Hz. Lokman oğluna Allah Teâlâ'nı şu şekilde tarif etmiştir: *“(Lokman öğütlerine şöyle devam etti:) "Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”*⁸⁷ Onlara soru sormanın yasaklanması bilginin noksan olmasıyla alakalıdır. Çünkü kitap ehli hakkı bildikleri halde ya onu gizleyen ya değiştiren ya da artırıp eksiltmekle hevalarına uyan bir toplumdur. Buna şu ayet delildir: *“Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur'ân) gelmiştir.”*⁸⁸ Ayrıca bu ayet de onların nefislerine uymasına delil gösterilebilir: *“De ki: Ey ehl-i kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”*⁸⁹ Yalnız içlerinde iman edip salih amel yapan kimseler istisnadır. Örneğin Allah'ın bu sözü onlardan iman eden kimseleri kayıtlamaktadır: *“Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar. Allah'ın ayetlerini az bir değere satmazlar. Onlar*

⁸⁵ Fâtır 35/14: " وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ "

⁸⁶ Tegâbün 64/4: " يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسَبِّرُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ "

⁸⁷ Lokman 31/16: " يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِنْ مَنَقَالِ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ "

⁸⁸ Mâide 5/15: " يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ " وَكِتَابٌ مُبِينٌ "

⁸⁹ Âl-i İmrân 3/99: " قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصَدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبِعُونَهَا عَوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ "

var ya, işte onların, Rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah hesabı çabuk görür. ”⁹⁰

3. MÜNAZARAYI İFADE EDEN DİĞER KAVRAMLAR

3.1. Cedel

Cedel: Genel bilinip kabul edilen önerme ve kesin hükümlerden elde edilmiş kıyastır. Ondaki maksat: Karşı tarafı susmaya mecbur etmek ve delilin mukaddemâtını anlamayan kimseyi cevap vermekten âciz bırakmaktır. Ayrıca kişinin, rakibini delil veya şüphe ile kendi sözünü bozmaktan uzaklaştırmasıdır. Ya da onunla sözünü doğrulamayı kasteder ki, bu hakikatte münakaşadır. Aynı kökten olan "cidâl" kelimesi ise; Mezheplerin beyan edilmesi ve belirlenmesi ile ilgili tartışmadır,⁹¹ denilmiştir. Ayrıca, cidâl: çekişmek ve yenmeye çalışmakla karşılıklı fikir alışverişinde bulunmaktır. Aslı "Cedeltu'l-hable" ifadesinden olup birkaç kez ipi kıvrarak sardım demektir. Ayrıca "cedîl"⁹² yani örgü de bu kelimedenden türemiştir. "Cedeltu'l-binâe" yani binayı örgüyle birbirine birleştirerek sağlamlaştırdım demektir. "Dir'ûn mecdûle" ise örgülü kalkan anlamına gelmektedir. "el-Ecdal" yapısı sağlam, kusursuz şahin kuşuna denir. "Micdal" ise bünyesi sağlam saraydır. Cidal da bu kelimedenden türemiştir. Tartışmacılar da sanki her biri diğerinin görüşünü eğip büküyor. Cidal kelimesinde asıl olan güreşmek olup kişinin rakibini cedâle'ye yani sert bir yere düşürmesidir de denilmiştir. Bu hususa dair Kur'ân'da bir çok ayet zikredilmektedir. Nitekim: “Onlarla en güzel şekilde mücadele et.”⁹³ Bir başka ayette, “Onlar kendilerine gelmiş hiçbir delil olmaksızın, Allah'ın ayetleri hakkında tartışan kimselerdir.”⁹⁴ Yine, “Eğer seninle mücadele ederlerse, de ki: Allah yapmakta olduğunuzu daha iyi bilmektedir.”⁹⁵ Ayrıca, “Dediler ki: "Ey Nûh! Gerçekten bizimle tartıştın ve bize karşı çok mücadele ettin.”⁹⁶ şeklinde

⁹⁰ Âl-i İmrân 3/199: " وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ "

⁹¹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "Cim bölümü", C. 1, s. 74-75.

⁹² Cedîl ve Cidâle: Yer.

⁹³ Nahl 16/125: " وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ "

⁹⁴ Mü'min 40/35: " الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتِيهِمْ "

⁹⁵ Hac 22/68: " وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلْ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ "

⁹⁶ Hûd 11/32: " قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ "

belirtilmektedir. Ayette "cidâlenê" kelimesi "cedelenê"⁹⁷ de okunmuştur. Örneğin: "Bunu sadece seninle tartışmak için ortaya attılar."⁹⁸ Bir diğer ayette, "Fakat insan tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür."⁹⁹ denilmiştir. Bir başka örnek: "Onlar ise Allah hakkında mücadele ediyorlar."¹⁰⁰ Ayrıca, "Lût kavmi hakkında bizim (elçilerimiz)le tartışmaya başladı."¹⁰¹ Yine şöyle ifade edilmiştir: "Batıl şeyler ileri sürerek tartışmışlardı."¹⁰² Öte yandan, "İnsanlardan, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışmaya giren birtakım kimseler vardır."¹⁰³ Üstelik, "Hacda tartışmak yoktur."¹⁰⁴ Ve "Ey Nûh! Gerçekten bizimle tartıştın"¹⁰⁵ denilmiştir.

Bir başka deyimle cedel: "İpi sağlamca bükme, birini sert bir yere düşürmek, düşmanlık veya tartışmada çetin olmak, cephe almak" ve yine "Kavga, mücadele, savaş, tartışma, ateşli konuşma"¹⁰⁶ anlamlarına gelir. Kur'ân'da iki yerde cedel,¹⁰⁷ iki yerde cidâl,¹⁰⁸ yirmi altı yerde ise mücâdele¹⁰⁹ olarak geçmektedir.¹¹⁰ Cedele fiili "Fa'l", Cêdele fiili ise *Mufâale – Fiâl*" babında irab edilmektedir.¹¹¹ İbn Fâris cedel hakkında şöyle demiştir: "Cedel sürdürülmekte olan bir şeyi sağlamlaştırma babından olup tartışmanın uzaması ve konuşmanın tekrarlanmasıdır." Şeriatta ise cedel iki manada gelmiştir, onlardan biri hakkın belirlenmesi ve edebin sağlanması hâlinde övülendir. Bu hususta Allah şu şekilde buyurmuştur: "Onlarla en güzel şekilde mücadele et."¹¹² İkincisi ise kötü edep, cehalet veya batıla yardım etme

⁹⁷ Bu şaz kıraattir. Bu şekilde İbn Abbas okumuştur. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. 9, s. 28.

⁹⁸ Zuhruf 43/58: " مَا صَرَّ بُؤَهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا "

⁹⁹ Kehf 18/54: " وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا "

¹⁰⁰ Ra'd 13/13: " وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ "

¹⁰¹ Hûd 11/74: " يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ "

¹⁰² Mü'min 40/5: " وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ "

¹⁰³ Hac 22/3: " وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ "

¹⁰⁴ Bakara 2/197: " وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ "

¹⁰⁵ Hûd 11/32: " قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا "; İsfahânî, *el-Müfredât*, C. 1, s. 189-190.

¹⁰⁶ Köseoğlu, *Kur'ân'da polemikler*, s. 7-8.

¹⁰⁷ Zuhruf 43/58; Kehf 18/54.

¹⁰⁸ Bakara 2/197; Hûd 11/32.

¹⁰⁹ Bakara 2/197; Nisâ 4/107, 109-(2); En'âm 6/25, 121; A'râf 7/71; Enfâl 8/6; Hûd 11/32, 74; Ra'd 13/13; Nahl 16/111, 125; Kehf 18/54, 56; Hac 22/3, 8, 68; Ankebût 29/46; Mü'min 40/5, 35, 56, 69; Zuhruf 43/58; Şûrâ 42/35; Mücâdele 58/1.

¹¹⁰ Yavuz, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Cedel Mad.", İstanbul, 1993, c. 7. s. 208.

¹¹¹ Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Muâsıra*, Nşr. Âlemu'l-Kutub, Birinci basım, h. 1429, m. 2008. C. 1, s. 351.

¹¹² Nahl 16/125: " وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ "

hususunda yasak olandır. Yine ayette: “*Hakkı yok etmek için batıl şeyler ileri sürerek tartışmışlardı.*”¹¹³ şeklinde belirtilmiştir.

Nevevî (v. 1277) de bu mevzuda şu açıklamayı yapmıştır: "Cedel, cidal ve mücadele delille gerçekleştirilen hüccetin karşılığıdır. O, hakk ve batıl ile yapılır. Aslı cedel diye isimlenen zor münakaşadır. Çünkü hem cedel hem de cidal her biri ipin sert çekilmesine ve mükemmel bükülmeye benzetilerek gücün yettiği ölçüde delil ile yapılan tartışma şeklidir." Şu bir gerçek ki münazara ehlinin ıstılahında cedelin kullanılması doğru veya yanlış olsun karşı tarafın yükümlü tutulmasıdır.¹¹⁴

Tüm bu sözlük ve ıstılah anlamlarını göz önünde tutarak cedelin şeriatıta nasıl bir konuma sahip olduğuna dair bizden öncekilerin bu hususta söylediklerini ele alırsak daha doğru ve uygun bir davranış sergilemiş oluruz. Nitekim selef kelimini ve ehlini eleştirmiştir. Bu onların konuşma türünü, nazarı ve münazarayı yerdiği anlamına gelmez, bilakis bu eğer hak olursa bir kez daha onunla emrolunmuş, doğru olmayan konuşma türleri gibi diğerleri de engellenmiş olur. Buhârî'nin (v. 870) "*Sahih*" adlı eserinde Ali b. Ebî Tâlib'den (v. 680) rivayet edildiği kadarıyla dinleyen kimsenin anlayamadığı söz yasaklanabilir. Ali şöyle buyurmuştur: "İnsanlara anlayabilecek şeyleri anlatın. Allah ve resulüne yalancı denilmesini mi istersiniz?" Veya Müslim'in (v. 875) "*Sahih*" adlı eserinde İbn Mesut'tan (v. 652-53) şu şekilde rivayet edilmiştir: "Dinleyen kimseye zarar veren söz yasaklanabilir." Ayrıca İbn Mesut şöyle demiştir: "Akıl seviyesine uygun olmayan bir topluma anlattığın öyle bir söz yoktur ki, bir kısmı için fitne olmuş olmasın." Ne ilmî ne dinî yönden fayda vermeyen, şüpheler ve hevâları miras bırakan münazaraların yasaklanması gerekir. Bu hususta Ömer ibn Abdulazîz'in (v. 720) söylediği şu sözü takdir edilir: "Kim dinini tartışmalar için maksat edinirse çok görüş değiştirir." Mâlik'in (v. ?) sözü de bu bağlamda büyük bir önem kesbeder: "Her defasında en çok cidal yapan adamlardan biri geldiğinde, biz Hz. Cibrîl'in Hz. Muhammed'e getirdiğini terk ettik."

Selefin itikatta cidal yapmayı yasaklamasına gelince, Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarında yapılan cidal örneklik teşkil eder. Şöyle ki, ondan kasıt Allah'ın dininde

¹¹³ Mü'min 40/5: " وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ "

¹¹⁴ Hamd bin İbrâhîm el-Osman, *Usûlü'l-Cedeli ve'l-Münâzarati fi'l-Kitâbi ve's-Sünne*, Nşr. Dâru İbn Hazm, Beyrût, Lübnân, İkinci basım, h. 1425, m. 2004. s. 11.

azgın bidat ehlinin yolu üzere ilimsiz, hidayet olmadan, aydınlatıcı kitap olmadan cidal etmektir. Çünkü gaybî meselelerde münazara ve mücadele etmek imansızlığa ve ona uymaya işaretir. Gaybî işleri bilmenin yolu sadece vahiy olup nazr ve kıyas değildir. O ikisinde de cedel unsuru ağırlıklıdır. Bunun için Ebû Ömer bin Abdilber (v. 1071) demiştir: "Allah'ın kitabında delillenmiş olarak gelenden veya resulullahın doğruladığı veya ümmetin üzerine icma ettiğinden başka itikadın tümünde, Allah'ın isim ve sıfatlarında cedel mevcut değildir. Tüm bu ve bunun gibi ahad haberlerden ne gelmişse ona teslim olunur ve onda münazara edilmez."¹¹⁵ Örneğin isim ve sıfatlar konusunda münazara etmenin yasak olmasına şu ayet apaçık bir delildir. Allah şöyle buyurmuştur: "*En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.*"¹¹⁶ "*En güzel isimler Allah'ındır*", ayetinden kasıt Yüce Allah'ın doksan dokuz ismidir. "*O'na o güzel isimleriyle dua edin*", ifadesi ise bir kimsenin dua yaparken, "ey Allah ey her şeye kadir ey her şeyi bilen" demesi gibidir. "*O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın.*" Şöyle ki müşrikler Allah'ın isimlerini değiştirerek kendi putlarını o adlarla isimlendirmek kaydı ile asıl amaçtan sapmışlar. İşi daha da büyütmeyle Allah isminden Lât, Azîz isminden Uzzâ, Mennân isminden ise Menât adını türeterek aynı konuma getirmişler. "*Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır*", yani yaptıklarının karşılığını ahirette alacaklar demektir.¹¹⁷

Fıkha gelince, onlar cidal ve münazara etmek üzerinde görüş birliği sağlamışlardır. Çünkü bu ikisi, bir gereksinim sebebiyle fûrunun usule iade edilmesine ihtiyaç duyan bir ilimdir. İtikadi konularda ise böyle değildir. Ayrıca Allah sadece kendini nitelediği şey ile veya resulullahın nitelediği ile veya ümmetin üzerine ittifak ettiği ile Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat katında vasıflanır. Onun bir benzeri yoktur. Bu, fıkıh, kıyas ya da iyice inceleme ile elde edilir.¹¹⁸ Fıkhî meselelerde münazara etmenin caiz olduğunu gösteren delile gelince namaz için abdest almanın farz olmasına delalet eden "Mâide: 6" ayeti örnek verilebilir. Allah Teâlâ şöyle

¹¹⁵ Hasan, *Menhecu'l-Cedel ve'l-Münâzara*, s. 224-225.

¹¹⁶ A'râf 7/180: " سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ "

¹¹⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, s. 423.

¹¹⁸ Ebû Ömer Yûsuf bin Abdillâh bin Muhammed bin Abdilber bin Âsim en-Nemrî el-Kurtubî, *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlihî*, Thk. Ebi'l-İşbâl ez-Züheyri, Nşr. Dâru İbnu'l-Cevzî, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyyetu, Birinci basım, h. 1414, m. 1994. C. 2 s. 929.

buyurmuştur: *"Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve - başlarınıza mesh edip - her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın."*¹¹⁹ "Namaza kalkacağınız zaman" sözünden kasıt: *"Kur'ân okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın"*¹²⁰ ayetinde olduğu gibi bir ifade tarzı olarak herhangi bir sebepten dolayı kalkmak istediğiniz zamana ait edilir. İlim ehli namaza kalkma konusunda ihtilaf etmiştir. Bir cemaat şöyle demiştir: Namaza duran kimse abdestli veya abdestsiz olsun farketmez bu her bir namaza kalkışı kapsamaktadır. Çünkü ona namaza durduğu zaman abdest alması gerekli olur. Bu görüş Ali ve İkrime'den (v. 634) rivayet edilmiştir. İbn Sîrîn (v. 729) ise şöyle demiştir: Raşidi halifeler her bir namaz için abdest alırlardı. Başka bir cemaat ise: Bu iş Hz. Muhammed'e hastır, demiştir. Bu görüş zayıf olup hitap da emir de müminler içindir. Yine bir taife şöyle demiştir: Ayetteki emir faziletin elde edilmesine göredir. Yine: Bu ayete göre her bir namaz için abdest almak onlara farz idi sonra Mekkenin fethedilmesi ile hükmü kaldırıldı, denmiştir. Âlimlerden bir cemaat ise: Bu emir abdestsiz olan kimseye aittir, demiştir. Ayrıca: Uykudan uyanıp namaza kalktığınız zaman anlamı kastedilmektedir. Şöyle ki hitap her bir uykudan uyanan kimseyi kapsamaktadır. Nitekim *"Hz. Peygamber her bir namaz için abdest alıyordu. Mekkenin fethedilmesi gününde abdest aldı, mestleri üzerine meshetti ve bir tek abdestle namazları kıldı. Ömer ibn Hattab şöyle dedi: "Ey Allah'ın resulü doğrusu sen şu ana kadar yapmadığın bir şeyi yaptın." Hz. Peygamber cevabında: "Bilerek yaptım ey Ömer" diye karşılık verdi."* Hadis bu anlamda ortak kelimelerle birçok yolla rivayet edilmiştir. Yine hadis kaynaklarında şöyle haber verilmektedir: *"Hz. Peygamber her bir namaz için abdest alırdı. Ben dedim: Peki, siz nasıl yapardınız? O, şöyle dedi: Bozmadığımız zamana kadar bir tek abdestle namazları kılardık."* Belirtilenlere göre kabul edilen görüş şudur ki abdest yalnız abdestsiz kimseye gerekir. Cumhur ulema da bu görüşün doğru olduğunu söylemişlerdir.¹²¹ Bu bakımdan Kur'âni cedel üç başlık altında cemedilebilir:

¹¹⁹ Mâide 5/6: " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ "

¹²⁰ Nahl 16/98: " فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ "

¹²¹ Muhammed bin Alî bin Muhammed bin Abdillâh eş-Şevkânî el-Yemenî, *Fethu'l-Kadîr*, Nşr. Dâru İbn Kesîr, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimeşk, Beyrût, Birinci basım, h. 1414. C. 2, s. 20-21.

1. Allah hüccetler, burhanlar ve deliller bağlamında resul ve nebilerinin dili üzere gelen dinin kaidelerini kararlaştırmak ve akideleri sabit etmek için düşmanlarına onunla cevap vermiştir. Allah onu salih kullarına hakkı söyleyip batılı defetmek için ilham etmiştir. Bu, hakk ile yapılan cedeldir. Bilakis Allah'ın yer ehline risaleti ulaştırmak için şüpheleri ve yolundaki engelleri defetmesi, ona karşı komplo, hile ve haktan sapma adına ne varsa açığa çıkarması gerekli bir iştir. Bu tür, kendisinde sadece hak ve doğru yola irşat etme ve yöneltmeyi kapsayan mecbur etme ve susturma manası olan Kur'âni cedeldendir.

2. Kur'ân'da diyalog yolu ile gelen cedeldir. Bundan kasıt: feyiz almak, araştırmayı sevmek, vaaz'a, saygınlığa veya ümit'e, duaya yöneltmektir. Hz. İbrahim'in Rabbi ile yapmış olduğu cedel bu kabildendir. Hz. İbrahim şöyle dedi: *"İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır İnanırım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi."*¹²² Yine meleklerin tartışması, Allah'ın "Mücadile suresinde" kıssasını anlattığı Havle bintü Salebe'nin tartışması da bu anlamdadır.

3. Kur'ân-ı Kerim kâfirlerin dili ile anlatılan tüm itiraz, şüphe ve beyhude davetler hakkında haber vermekle birlikte yeryüzünde çıkardıkları fitne fesat ve onların kötü sonuçlarını da kapsamaktadır. Bu asılsız yapılan cedel başlığı altına dahil edilir. Örneğin ayette şu şekilde ifade edilmiştir: *"Hakkı yok etmek için batıl şeyler ileri sürerek tartışmışlardı."*¹²³

Aynı zamanda selef, ulema indinde kalamcıların özel terim ve dili ile konuşmayı yasak etmemiştir. İhtiyaç olduğu zaman onlar bunu kerih saymamışlar. Şöyle ki, anlamlar doğru ise Romalıların, Perslerin ve diğer acemlerin konuştuğu gibi onların dillerindeki ve geleneklerindeki dili konuşmak ihtiyaç anında mekruh değildir. Bunun için Hz. Peygamber Habeş toprağında dünyaya gelen¹²⁴ Saîd ibnu'l-As'ın oğlu Hâlidin kızı Ummu Hâlid çocuk iken ona demişti: "Ey Ummu Hâlit bu senâdır."¹²⁵ Ayrıca Hz. Peygamber Zeyd bin Sâbit'e Yahudilerin kitabını okumayı ve

¹²² Bakara 2/260: " وَأَذَقَ آلَ إِبرَاهِيمَ رَبِّ أَرْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أُولِمُ تَأْمِنٌ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي "

¹²³ Mü'min 40/5: " وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ "; Zâhir bin Avvâd el-Elmaî, *Menâhicu'l-Cedeli fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Birinci basım, h. 1399. İkinci basım, h. 1400, Üçüncü basım, h. 1404. s. 25-26.

¹²⁴ Çünkü onun babası oraya hicret edenlerden idi. a.y.

¹²⁵ Senâ Habeş dilinde: güzel demektir. Zira o, bu dilin ehlinden idi. a.y.

o dilde yazmayı öğrenmesi için ona emretmiştir. Aynı şekilde müslüman da kendisine ihtiyaç duyulan ulusal kitaplardan okur ve onların dilindeki kelimaları Arapça'ya çeviri yapabilir.¹²⁶

Sahabilerden sonra en hayırlı nesil sayılan tabiin uleması da beyhude cedel yapan kimselerle görüşmeyi, onlarla oturmayı yasaklamış, ayrıca onlara yakın olmaktan da şiddetli bir şekilde sakındırmışlardır. Çünkü onlar Allah'ın kitabı ve Hz. Muhammed'in sünnetlerini yanlış yorumladıkları için tahrif ve dalalet ehli kimselerdir. Öte yandan resulullah faydasız soru sormayı ve gereksiz tartışma yapmayı da men etmiş bu tarz yanlışlıklara düşmemek için müslümanlara engel olmuştur. Bu nedenle şöyle buyurmuştur: *“Sizlere bıraktığım şeyler hususunda bana tabi olun. Sizden öncekilerin helak olmalarına sebep sadece fazla gereksiz soru sormaları ve peygamberlerine karşı çıkmaları olmuştur. Size bir şeyi yasakladığım zaman derhal ondan uzak durun, bir şeyi de emrettiğimde onu da gücünüzün yettiği ölçüde yerine getirin.”*¹²⁷

Cedel konusunda bir başka görüş şudur: "Her bir tartışmacı bilim adamıdır, fakat her bir bilim adamı tartışmacı değildir." Yani, bu o demektir ki her âlimin, kat'i delille muhatabına hüccet kaldırması, ona cevap vermesi ve onu kavramaya sevketmesi mümkün değildir. Kimde bu özellikler bulunursa, o kimse insanlarla sosyal ilişki kuran ve tartışma ortamları düzenleyen âlimlerin en üstünü ve onların en faydalı olanıdır. Allahu Teâlâ lütfunu dilediği kimseye verir. Allah büyük lütuf sahibidir.

Kur'ân'da tartışma konusunda geçen ayetlerden birinde şöyle söylenmektedir: *“Ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz?”*¹²⁸ Bu ayet, düşünen ve kesin olarak bilen kimseler için ilmî bir şekilde delil getirmenin mübah ve caiz olduğuna delildir. Onlar bu hususta sağlam, ince usullere ve apaçık kurallara sahip ilimde derinleşmiş âlimlerdendir.¹²⁹

Anlaşıyor ki, cedel ile münazara arasında büyük bir fark vardır. Cedelde taraflar yerlerini almış, her birinin neyi savunacağı ve neyi iptal edeceği artık açıktır. Bir taraf, öteki tarafın sözünün gerçek olup olmadığına bakmadan, ne derse desin,

¹²⁶ Hasan, *Menhecu'l-Cedel*, s. 230-231.

¹²⁷ İbn Hibbân, "Salât", 2105.

¹²⁸ Âl-i İmrân 3/66: " فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ "

¹²⁹ İbn Kayyim, *İrşâdu'l-Kur'âni ve's-Sünne*, s. 48-49.

mutlaka onu çürütecek ve red edecektir. Bunda gerçek, söz konusu değildir. Mutlaka yenmek ve üstün gelmek için dikkatli davranmak, şekil mantığına sıkı sıkıya yapışmak gerekmektedir. Bunun için konan kaideler oldukça incelik ve iyi uygulama ister.¹³⁰

Cedel hususunda yapılan tartışmalar münazarada olduğu gibi övülen ve yerilen cedel olarak iki başlık altında toplanabilir. Fakat delillere bakıldıktan sonra anlaşılan budur ki, her iki lafız ortak anlamlar içerse bile lügavi ve ıstılahi yönden değişiklik arz eder. Nitekim müslüman ve mümin kavramlarında olduğu gibi bir cümle dâhilinde yan yana geldiklerinde farklı, ayrı cümlelerde geldiklerinde ise ortak anlamlar ifade eder. Bu bağlamda her iki lafız büyük bir incelik ve dikkat talep etmekle birlikte konumuna ve anlamının delalet etmesine göre önemli oluşu göz ardı edilmemelidir.

3.2. Muhâcce

Hacc kelimesinin aslı bir yeri ziyaret etmek için kastetmektir. Şair şöyle demiştir: «Onlar kırmızı renkle boyanmış Ziberkân evini ziyaret ediyorlar.»¹³¹

Şiirde görüldüğü gibi "Hacce" kelimesi sözlük anlamında kullanılmıştır. İstılahi anlamda ise Allah'ın evini belli kaideler esasında ziyaret etmek kastedilir. el-Haccu kelimesi mastar, el-Hiccu ise isim olup el-Haccu, ve'l-Hiccu da denilmiştir. Büyük hac gününden kasıt kurban bayramı ve arefe günüdür. Ayrıca bu konuda şöyle bir rivayet de nakledilmiştir: "*Umre küçük hacdır.*"¹³²

Hüccet ise hedefi açıklayan bir alamettir. Yani iki zıttan birinin geçerli olmasını gerektiren doğru anlamdır. Nitekim bu hususta Allah şöyle buyurmuştur: "*De ki: En üstün delil yalnızca Allah'ındır. O, dileyseydi elbette sizin hepinizi doğru yola iletirdi.*"¹³³ Yine başka ayette: "*Zalimlerin dışındaki insanların elinde (size*

¹³⁰ Hüseyin Atay, "Kur'ân'a Göre Münazara Metodu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: Üniversitesi Basımevi, m. 1969, s. 262.

¹³¹ « يحجون بيت الزبيرقان المعصمرا »

¹³² Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu hadisi İbn Ebî Şeybe ve İbn Ebî Hatim İbn Abbas'tan: "*Umre küçük hacdır*" şeklinde rivayet etmişlerdir. Aynı zamanda Şafî de el-Umm adlı eserinde Abdullah bin Ebî Bekir'den tahric etmiştir ki resulullah Amr bin el-Hazm için yazdığı mektupta: "*Muhakkak umre küçük hacdır*" denilmiştir.

¹³³ En'âm 6/149: " قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْكُمْ أَجْمَعِينَ "

karşı) bir koz olmasın”¹³⁴ denilmiştir. Zalimlerin öne sürdükleri delil sayılmasa bile ayette istisna olarak hüccet diye adlandırılmıştır. Bu sanki şairin şu sözünde olduğu gibi bir anlam ifade eder: «Onlarda bir kusur yok sadece kılıçları, onlarla yenilmiştir orduların kalkanları.»¹³⁵ Bu bakımdan kendisiyle delillendirilen bir şeyin hüccet adlandırılması da caizdir. Örneğin, ayette buna şu şekilde vurgu yapılmıştır: “Allah’ın çağrısına uyulduktan sonra O’nun hakkında tartışmaya girenlerin delilleri, Rableri katında boştur.”¹³⁶ Bu ayetle hüccetin delil yönünden boş ve geçersiz oluşu kastedilmiştir. Yine önceki ayette de “Aramızda tartışılabilir bir konu yoktur”¹³⁷ yani beyan edilmesi için itiraz edilecek bir durum söz konusu değildir demektir. Muhâcce ise münazaracılar arasında her birinin kendi deliline ve tartışmasına cevap vermesini diğerinden talep etmesidir. Bu hususa dair Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz?”¹³⁸ diğer ayette, “Sana gelen ilimden sonra artık her kim seninle münakaşaya kalkarsa”¹³⁹ Yine başka bir ayette, “İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz?”¹⁴⁰ demiştir. Ayrıca şöyle buyurmuştur: “İşte siz böyle kimselersiniz! Diyelim ki biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız. Ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz?”¹⁴¹ Öte yandan, “(Kâfirler) ateşin içinde birbirleriyle çekişirlerken”¹⁴² denilmiştir. Bu konuda şair: «Yarayı inceler içinde vardır çukur»¹⁴³ diyerek yaranın incelenmesini de "hac" diye adlandırmıştır.¹⁴⁴

Sözlükte "kastetmek, yönelmek, ziyaret etmek, üstün gelmek" anlamına gelen hacc kökünden türemiş bir isim olup "isabetli yönelişi kanıtlayan delil" demektir. Hüccet Kur’ân’da yedi yerde isim olarak,¹⁴⁵ on dört yerde de fiil kalıbında¹⁴⁶

¹³⁴ Bakara 2/150: " لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ "

¹³⁵ « ولا عيب فيهم غير ان سيوفهم، بهن فلول من قراع الكتائب »

¹³⁶ Şûrâ 42/16: " وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ "

¹³⁷ Şûrâ 42/15: " لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ "

¹³⁸ En’âm 6/80: " أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ "

¹³⁹ Âl-i İmrân 3/61: " فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ "

¹⁴⁰ Âl-i İmrân 3/65: " لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ "

¹⁴¹ Âl-i İmrân 3/66: " هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ "

¹⁴² Mü’min 40/47: " وَإِذْ يَتَحَاجُّونَ فِي النَّارِ "

¹⁴³ Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed bin Mükerrrem bin Alî İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Nşr. Dâru Sâdir, Beyrût, Üçüncü basım, h. 1414, m. 1993. "Hacce Mad.", C. 2, s. 228.

¹⁴⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, C. 1, s. 218-219.

¹⁴⁵ Bakara 2/150; Nisâ 4/165; En’âm 6/83, 149; Şûrâ 42/15, 16; Câsiye 45/25.

¹⁴⁶ Bakara 2/76, 139, 258; Âl-i İmrân 3/20, 61, 65, 66-(2), 73; En’âm 6/80-(2); Mü’min 40/47; Şûrâ 42/16.

tekrarlanır. Kur'ân-ı Kerim'de hüccet, "*İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı getirecekleri bir delil bulunmasın diye*"¹⁴⁷ örneğinde görüldüğü üzere bazen ihticâc¹⁴⁸ yani "delil getirme" anlamını, bazen de "*Aramızda tartışmaya gerek yoktur*"¹⁴⁹ örneğinde olduğu gibi "muarızın delilini reddedip ona üstün gelmek için tartışmaya girişmek" anlamındaki muhâcce¹⁵⁰ anlamını ifade eder. İlgili ayetlerden anlaşıldığına göre "hüccet-i bâliğa"¹⁵¹ Allah'a mahsus olup buna karşı getirilen hüccetler boştur ve O'nun hakkında tartışmaya girişilmemelidir. Yine bu ayetlerde Allah tarafından gönderilen peygamberler Allah'ın insanlara karşı hücceti olarak kabul edilmiş, inkârcıların öne sürdükleri itirazlar hüccet diye adlandırılmakla birlikte iddiaları kanıtlayıcı nitelikte sayılmamış, hakkında hiçbir bilginin bulunmadığı konularda istidlâlde bulunmak isabetli görülmemiş, kesin bilgiye dayanmayan hüccetlere değer atfedilmediği gibi kesin hüccetleri kabul etmeyenlerle tartışmayı sürdürmek tavsiye edilmemiş ve Allah'a teslimiyet gösterilerek tartışmanın sona erdirilmesi istenmiştir. Ayrıca hidayet üzere bulunanlara karşı tartışma yapılmasının uygun olmadığı açıklanmıştır. Hüccetle ilgili ayetleri inceleyen âlimler Kur'ân'ın bütün iddialarını kesin hüccetlere dayandırdığına, fikrî mücadelelerin hüccetlerle yapılmasını emrettiğine, bundan dolayı onun baştan sona hüccetler, beyyineler ve burhanlarla dolu olduğuna dikkat çekmişlerdir.¹⁵²

Hüccet burhan olup hasmın bertaraf edildiği şeydir de denilmiştir. Leys'e (v. 791) göre: "*Hüccet husumet anında kendisiyle zafer kazanılan bir sebep olup cemi Hucec'dir.*"¹⁵³ Örneğin: O adam münakaşa etmeyi seven biridir yani tartışmacıdır. Tahâccu¹⁵⁴ ise Tehâsumu'dur. Hüccetin çoğulu Hucec ve Hicêc'dir.¹⁵⁵ Ayrıca hüccet, iddia edilen delil anlamına gelir. Aynı zamanda buna şüphe de denilebilir. Çünkü bu kelime, muhalefet edilene dayandırılmaktadır. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın çağrısına uyulduktan sonra O'nun hakkında tartışmaya*

¹⁴⁷ Nisâ 4/165: " لِنَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ "

¹⁴⁸ İhtacce fiili: *İftiâl*"kalıbındadır. Bkz. Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, C. 1, s. 444.

¹⁴⁹ Şûrâ 42/15: " لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ "

¹⁵⁰ Hâcce fiili: "*Mufâale - Fiâl*"şeklinde düzelir. Bkz. Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, C. 1, s. 445.

¹⁵¹ Hedefe ulaşan asıl delil, demektir. a.y.

¹⁵² Yavuz, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Hüccet Mad.", İstanbul, 1998, c. 18, s. 445.

¹⁵³ Ebû Mansûr Muhammed bin Ahmed el-Ezherî el-Heravî, *Tehzibu'l-Luga*, Thk. Muhammed İvad Mur'ib, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, Beyrût, Birinci basım, m. 2001, C. 3, s. 251.

¹⁵⁴ Tahâccu fiili: "*Tefâul*" olarak düzelir. Bkz. Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, a.y.

¹⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 2, s. 228.

girenlerin delilleri Rableri katında boştur."¹⁵⁶ Yine, "Peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın..."¹⁵⁷ Diğer bir ayette ise "De ki: En üstün delil yalnızca Allah'ındır."¹⁵⁸ Yani muhalefet edenin karşı koyamadığı kesin delil demektir. Buna dair Kur'ân'da şöyle bir ifade geçer: "İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimiz..."¹⁵⁹ Zemahşerî'ye (v. 1144) göre bu kavram: "Hasmî ile tartıştı" denildiğinde "tartışmada onu yendi"¹⁶⁰ anlamına gelir. Feyyûmî (v. 1368-69) ise: "Hüccet, delil ve burhan olup çoğulu hüccec'dir"¹⁶¹ demiştir. Cevherî (v. 1009 dan önce) şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Hüccet, burhan anlamına gelir. Örneğin: Tartışmacı delil göstermek suretiyle onunla tartıştı ve böylece onu yendi. Yani hüccet ile ona galip geldi denir. Yine, tartışmacı ısrar etti ve yendi. O, münakaşa etmeyi seven bir adamdır yani tartışmacıdır"¹⁶² denilmiştir. Fîrûzâbâdî'nin (v. 1415) sözü de hemen hemen aynıdır: "Hüccet kelimesi damme ile yazıldığında burhan anlamına gelir. Mihcac yani münakaşayı seven ise Cedit yani tartışmacıdır."¹⁶³ Tahâccu: Birbiriyle çekişmek demektir. *Esâsu'l-Belâga* adlı eserde şöyle denir: "Hasmına güçlü bir delille karşı çıktı."¹⁶⁴ İbn Fâris şu şekilde ifade etmiştir: "Hüccet kelimesi mahacce babından "yola koyulmayı kastetme" manasında kullanılır. Hüccet kelimesinin bundan türemiş olması mümkündür. Çünkü o, "kastedilme veya talep edilmiş hakk" anlamlarına gelir. Yine, "Falancayla tartışım ve onu yendim yani hüccet ile onu mağlup ettim" denilmektedir."¹⁶⁵ Hüccet kelimesinin çoğulu hüccec, mastarı ise hicâc'dır. Kefevî (v. 1684) hüccetin anlamını şöyle açıklamıştır: *Ötre ile yazılan hüccet kelimesi burhan demektir. Münazaracı*

¹⁵⁶ Şûrâ 42/16: " وَالَّذِينَ يُخَاجُونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ "

¹⁵⁷ Nisâ 4/165: " لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ "

¹⁵⁸ En'âm 6/149: " قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ "

¹⁵⁹ En'âm 6/83: " وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ "

¹⁶⁰ Ebu'l-Kâsım Mahmûd bin Amr bin Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, Thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân, Birinci basım, h. 1419, m. 1998, C. 1, s. 169.

¹⁶¹ Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Muhammed bin Ali el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Mısbâhu'l-Munîr fî Garîbi's-Şerhi'l-Kebîr*, Thk. Abdulazîm eş-Şenâvî, Nşr. Dâru'l-Meârif, Kâhire, m. 2016, C. 1, s. 121.

¹⁶² Ebû Nasr İsmâîl bin Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga va Sihâhu'l-Arabiyye*, Thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Nşr. Dâru'l-İlm Lilmelâyîn, Beyrût, Dördüncü basım, h. 1407, m. 1987, C. 1, s. 304.

¹⁶³ Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed bin Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Thk. Mektebu Tahkîki't-Turâsi fî Muesseseti'r-Risâle, Nşr. Muessesetu'r-Risâle, Beyrût-Lübân, Sekizinci basım, h. 1426, m. 2005, C. 1, s. 183.

¹⁶⁴ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, C. 1, s. 169.

¹⁶⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luga*, C. 2, s. 30.

âlimlere göre mukaddimeler kesin bilgiyle ilgili olduğu için ondan daha geneldir. Beyan etmek için ifade edilmesi açısından iddiası sabit olan şey "Beyyine", hasmını yenmesi açısından sabit olan şey ise "Hüccet" adlandırılır.¹⁶⁶ Nitekim "Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi?"¹⁶⁷ ayetinden kasıt şöyledir: "Hz. İbrahim ile rabbi hakkında tartışan kimse Babil kralı Numrûd bin Kenân bin Kûşi bin Sâmi bin Nûh'dur. Ayrıca, Numrûd bin Fâlih bin Âbir bin Şâlih bin Arfahşeze bin Sâmi bin Nûh da olduğu söylenir. Önceki isim Mücâhit ve diğer tefsir âlimlerinin sözüdür. Mücâhit bu konuda şu açıklamayı yapmaktadır: Dünyanın doğusu ve batısına sahip ikisi mümin ikisi ise kâfir olmakla dört kral hükümdarlık etmiştir. Mümin olanlar Hz. Süleymân bin Dâvûd ve Zülkarneyindir. Kâfir olanlara gelince ise Numrûd bin Kenân ve Buhtanassardır. Yüce Allah'ın "Görmedin mi?" sözünün anlamı yani ey Hz. Muhammed kalp gözünle görmedin mi demektir. "Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı", yani rabbinin varlığı hakkında tartışan demektir. Böylece Numrûd Allah'ın var olmasını inkâr etmiş sonra ise başka bir ilah edinmişti. Nitekim Firavun: "Ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilah tanımıyorum."¹⁶⁸ demiştir. Onu bu azgınlığa, katı küfre ve şiddetli isyankârlığa sadece kibirliliği ve uzun süreli hâkimiyette olması sevk etmiştir. Söylenene göre o, dört yüz sene hükümdar olmuştur. Bu nedenle ayette, "Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye", dile getirilmektedir. Bununla da sanki o, Hz. İbrahim'den rabbinin varlığına dair bir delil talep etmiş oldu."¹⁶⁹ Yine "Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi?" ayeti şu anlama gelmektedir: Ey Muhammed rabbi hakkında İbrahim ile tartışan yani kavga eden, çekişen kimsenin haberi sana ulaşmadı mı? İşte o kişi Numrûddur. Başına ilk defa taç koyup yeryüzünde böbürlenerek rab olduğunu iddia eden kimse o değil mi? "Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye" yani Allah ona saltanat vermesi sebebiyle yeryüzünde azgınlık yapıyordu. Şöyle ki bu tartışma hükümdarın kibrinden ve haddi aşmasından kaynaklanmıştır. Mücâhit bu ayet hakkında şöyle bir yorum yapmıştır: Yeryüzüne ikisi mümin ve ikisi de kâfir olmakla dört kişi sahip olmuştur.

¹⁶⁶ Ebulbekâ Eyyûb bin Mûsâ el-Hüseynî el-Kırmî el-Kefevî, *el-Kulliyâtü Mucemun fi'l-Mustalihâti ve'l-Furûki'l-Lugaviyyeti*, Thk. Adnân Dervîş – Muhammed el-Mısrî, Nşr. Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, İkinci basım, h. 1413, m. 1993, s. 406; İbn Kayyim, *İrşâdu'l-Kur'âni ve's-Sünne*, s. 33-35.

¹⁶⁷ Bakara 2/258: " أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ " "

¹⁶⁸ Kasas 28/38: " يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي " "

¹⁶⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. 1, s. 525.

Mümin olanları Hz. Süleymân ve Zülkarneyn, kâfir olanlarına gelince ise Numrûd ve Buhtanassardır.¹⁷⁰

Görüldüğü gibi muhâcce yukarıda geçen birçok anlamları ihtiva etmektedir. Bunlar içerisinde en uygun ve en yakın anlamlar içermesi açısından hüccet, burhan ve delil kabul edilebilir. Hasım kendisinin hak, muhalifinin ise batıl üzere olduğuna kesin kanaat getirmekle, ikna etmek için delille gücünün yettiği ölçüde çaba sarf ederek hakkı yüceltmekten başka bir niyeti olmaksızın yapmış olduğu tartışmadır. Batıl yolla yapılan tartışmada hücceti ikame etmek denildiğinde, bu ya delilin konuya delalet etmediği lafız veya anlam yönünden yanlış yerde kullanımıyla ya temeli sağlam olmayan esaslar üzerinde mantığa dayalı kurullarla ya da maksat her ne olursa olsun "karşı çıkma ve reddetme" düşüncesine sahip tamamen nefsin otoritesini benimsemek anlaşılabilir.

3.3. Muânede

Muânede: kendi sözünü ve arkadaşının sözünü anlamadan ilmî meselede körükörüne çekişmektir.¹⁷¹ Veya adamın bir şeyi bilmesi ve kabul etmemesidir.¹⁷² "Anîd" kendisinde olan şeye düşkün olan, "Muânid" ise gurur duyan kimsedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Atın Cehenneme her inatçı kâfiri!*"¹⁷³ Diğer ayette ise şöyle demiştir: "*Çünkü o, bizim ayetlerimize karşı inatçıdır.*"¹⁷⁴ "Anûd" kelimesi "Anîd" ile aynıdır da denilmiştir. Fakat aralarında fark vardır. Çünkü "Anîd" inat edene, karşı çıkana, "Anûd" ise niyetten vazgeçene denir. Yine, deve için "Anûd" denir "Anîd" denilmez. "Únnad" kelimesine gelince cemi "Ânid", "Anûd" kelimesinin ise "Anede" 'dir. "Anîd" 'in cemi de "İnad" 'dır. Bazı lügat âlimleri "Únûd" kelimesinin yoldan sapmak¹⁷⁵ anlamına geldiğini, "Ânud" kelimesi için ise somut bir yoldan dönmekle alakalı olduğunu söylemişler. "Anid" 'e gelince hükmi olarak yoldan sapmakla ilgilidir. "Anede ani't-Tarîk: Adele anhu"¹⁷⁶ demektir.

¹⁷⁰ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, C. 1, s. 315.

¹⁷¹ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "Mim bölümü", C. 1, s. 220.

¹⁷² İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luga*, C. 4, s. 153.

¹⁷³ Kâf 50/24: " *الْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ* "

¹⁷⁴ Müddessir 74/16: " *كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا* "

¹⁷⁵ İbn Düreyd, *el-Cemhera*, C. 2, s. 665.

¹⁷⁶ Yoldan saptı: Ondan vazgeçti.

"Ânede lâzeme, Ânede fêraka"¹⁷⁷ da denilir. Her ikisi "Anede" kökünden olup iki farklı bakış açısına sahiptir. Örneğin: "Beyn"¹⁷⁸ kelimesinde olduğu gibi birleştiğinde ve ayrıldığında iki türlü anlam ifade eder.¹⁷⁹ Ayrıca, sözlükte "uzaklaşmak, topluluktan ayrı durmak, yoldan çıkmak, haktan sapmak, muhalefet etmek, bilerek gerçeği reddetmek" gibi anlamlara gelen inad ve aynı kökten muânede, birer ahlak kavramı olarak genellikle kişinin bir görüş, inanç ve davranışın doğru olduğunu bilmesine rağmen reddetmesi, aykırı davranmakta direnmesidir.¹⁸⁰ Öte yandan, muânede ve inad: Adamın bir şeyi bilmesi ve böylece ondan yüz çevirip başkasına meyletmesidir. Örneğin: Ebû Talib'in küfrü inat etme yönündendi. Çünkü o, Hz. Muhammed'in ve İslam'ın hak olduğunu bildiği halde inatçılık ederek direnmiş ve kâfir olmuştu. Bunun nedeni ise "yeğenine uydu ve atalarının dininden vazgeçti" denilmemesi içindi. Hadiste şöyle belirtilmiştir: "*Hakikaten Allah beni comert bir kul yaptı, beni inatçı zorba yapmadı.*"¹⁸¹ Bunun yanı sıra muânede, konuştuğu kelamın bozuk olduğunu bildiği hâlde biri diğerinin sözünü anlamadığı iki şahıs arasında gerçekleşen bir tartışmadır.¹⁸² Yine muânede şu şekilde de ifade edilmiştir: Kendi konuşmasındaki fesadı bildiği hâlde biri diğerinin sözünü anlamadığı iki şahıs arasındaki tartışmadır.¹⁸³ Ayrıca, karşı tarafın doğru kendisinin ise hatalı olduğunu bildiği hâlde biri diğerinin sözünü anlamadığı iki şahıs arasında geçen konuşmadır,¹⁸⁴ şeklinde de tarif edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de dört ayette anîd¹⁸⁵ geçmekte olup tefsirlerde bu kelime, "gerçeği kabul edip ona teslim olmamakta direnen isyankâr kişi" diye

¹⁷⁷ İnat etmeye devam etti, inat etmeyi bıraktı.

¹⁷⁸ İbn Enbârî şöyle demiştir: "Beyn kelimesi hem ayrılma hem de birleşme anlamına gelir. Eğer ayrılma manasında işlenirse "*Bêne - Yebînu - Beynen*" fiilinin masdarı olmuş olur."

¹⁷⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, C. 1, s. 590.

¹⁸⁰ Köseoğlu, *Kur'ân'da polemikler*, s. 18.

¹⁸¹ Ebû Dâvûd Süleymân bin İshâk bin Beşîr bin Şeddâd bin Amr el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Et'ime", 3773, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Nşr. el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, C. 3, s. 348; Ebû Abdillâh Muhammed bin Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, "Et'ime", 3263, Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Nşr. Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye - Feysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, m. 1952, C. 2, s. 1086; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 3, s. 307.

¹⁸² Şinkîti, *Âdâbu'l-Bahsi ve'l-Münâzara*, s. 272.

¹⁸³ Sa'dî, *Husnu'l-Muhâvera*, s. 84.

¹⁸⁴ Abdurrahmân bin Habenneke el-Meydâni, *Davâbitu'l-Ma'rifeti ve Usûlü'l-İstidlâli ve'l-Münâzara*, Nşr. Dâru'l-Kalem, Beyrût, Dördüncü basım, h. 1414, m. 1993. s. 454.

¹⁸⁵ Kâf 50/24; İbrâhîm 14/15; Hûd 11/59; Müddessir 74/16.

açıklanmaktadır.¹⁸⁶ Muâne kelimesi *Mufâale, Fiâl*" babında, anede fiili ise *"Fuûl, Fa'l"* babında irab edilir.¹⁸⁷ Bu hususta Yüce Allah şöyle bururmuştur: *"Peygamberler Allah'tan yardım istediler ve her inatçı zorba hüsrana uğradı."*¹⁸⁸ Allah'ın, *yardım istediler* sözü hakkında Mücâhit şöyle demiştir: "Peygamberlerin hepsi zafer diledi. *Her inatçı zorba hüsrana uğradı*. Ayetten kasıt hakka karşı inat eden ve ona engel olan kimsedir. Katâde ise *"yardım istediler"*, ifadesini şu şekilde yorumlamıştır: "Peygamberler kavmine karşı Allah'tan yardım diledi. *"Her inatçı zorba hüsrana uğradı"*, yani hakka karşı inat eden, "Lâ İlâhe İllallâh" kelimesini söylemeyi inkâr ederek yüz çeviren her bir kimse bu ayetin kapsamına girmektedir." Taberî İbrahim en-Nehâf'den (v. 714) *Anîd* lafzı hakkında, "Bu, haktan sapan kimsedir" şeklinde tahrir etmiştir. Yine, Ka'b'ın (v. 652-53) şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Allah kıyamet günü mahlûkatı: Cin, insan, hayvan ve haşerat olmakla geniş bir yerde toplayacaktır. Cehennemden bir boyun çıkararak, "Ben Allah ile beraber başka bir ilah edinen inatçı ve zorba kimseye azab etmek için Aziz ve Kerim olan Allah tarafından görevlendirildim" diyecektir. Ka'b devamla şöyle dedi: Kuş gagasıyla taneyi aldığı gibi o da onları seçip alarak kuşatacak, sonra ise ateşten bir şehre götürecektir. Onlar hüküm verilmeden önce üç yüz yıl ateşde kalacak ve onlara şöyle şöyle denilecektir." Ayrıca bir hadiste de şöyle buyurulmuştur: *"Kıyamet günü, gören iki gözü, işiten iki kulağı ve konuşan dili olan ateşden bir boyun çıkararak: Ben her bir inatçı zorbaya, Allah ile birlikte başka ilaha dua edene ve suret veren üç sınıf kimseye azab etmek için görevlendirildim, diyecektir."*¹⁸⁹

Ulemanın yaptığı yorumlara bakılırsa genel ağırlıklı olan görüş, kendisinin hatalı arkadaşının iddiasının ise hak olduğunu bildiği hâlde karşı çıkan, direnen, inat eden hevâsına esir olmuş bir kimsenin gerçekleştirmiş olduğu tartışma olarak bilinmektedir. Fakat Cürcani'nin (v. 1413) bakış açısı dikkate alınır, "kendi sözü ve muhalifinin sözünü bilmeme" kayıtlanmış olarak apaçık bir şekilde görülür. Sözlükte geçen "uzaklaşmak, haktan sapmak, muhalefet etmek" anlamları genelliğe delalet ettiğinden her iki istilâhın arasını cem etmek Kur'ân açısından da doğru bir yaklaşma

¹⁸⁶ Mustafa Çağrı, "İnat Mad.", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000. c. 22, s. 265.

¹⁸⁷ Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, C. 2, s. 1561-1562.

¹⁸⁸ İbrâhîm 14/15: "وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ"

¹⁸⁹ Tirmizi, "Sıfatu Cehennem", 2574; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsi'ri bi'l-Me'sûr*, Nşr. Dâru'l-Fikri, Beyrût. C. 5, s. 14.

olacaktır. Bu bağlamda örneğin şu ayeti kerime de konunun genel muhtevası ile ilişkilendirilebilir. “İşte Âd kavmi! Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler. Onun peygamberlerine karşı geldiler ve inatçı her zorbanın emrine uydular!”¹⁹⁰ Ayetin farklı tefsirlerde¹⁹¹ geçen yorumlarına baktığımızda "inatçı her zorba" deyiminin kibir ehli, mütekebbir, haddi aşan, karşı çıkan vs. lafızlar ile ifade edilmesine şahit olmuş oluruz. Bu yüzden hasmın kendisi batıl üzere bulunduğunu bilip bilmemesinden asılı olmayarak hak sahibi ile inat ederek yapmış olduğu tartışma muânedede adlanır.

3.4. Mükâbere

Bilimsel bir meselede doğrunun yüze çıkması için değil aksine rakibi susturmak için yapılan tartışmadır.¹⁹² Başka bir deyişle: Doğruyu göstermek için değil de, bilakis hasmını mecbur etmek için, ilme dayalı bir tartışma yapmaktır. Mükâbere, gerçeği bildikten sonra onu onaylamaktır, da denilmiştir.¹⁹³ Yine, kibir, tekebbür ve istikbâr birbirine yakın anlamlar içermektedir. Kibir insanın kendini beğenmesi ile ilgili bir durumdur. Ayrıca insanın kendini başkasından büyük görmesidir. Tekebbürün en büyüğü ise Allah'a karşı olup hakkı kabul etmekten, ona itaat ve ibadet etmekten kaçınarak yapılan tekebbürdür. İstikbâra dair ise iki görüş olduğu söylenir. Birincisi: İnsanın büyük olmayı temenni etmesi ve elde etmeye çalışmasıdır. Şöyle ki bu, gerekli zaman ve gerekli mekânda zorunlu olduğunda övülmeye değerdir. İkincisi ise: İnsanın kendisinde olmayan bir şeyi varmış gibi göstererek yapmasıdır. Bu da kınanılmış istikbârdır. Kur'ân'da sözü edilenler ise bununla alakalıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı”¹⁹⁴ Bir başka ayette, “Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin

¹⁹⁰ Hûd 11/59: " وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ "

¹⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 15, s. 366; Ebû İshâk Ahmed bin Muhammed bin İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşşâf ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'ân*, Thk. Ebû Muhammed bin Âşûr, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût-Lübân, Birinci Basım, h. 1422, m. 2002, C. 5, s. 175; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, C. 4, s. 429; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 18, s. 366; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. 9, s. 54;

¹⁹² Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî el-Beraketî, *et-Ta'rîfâtü'l-Fıkhiyye*, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân, Birinci basım, h. 1424, m. 2003, s. 214.

¹⁹³ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, "Mim bölümü", C. 1, s. 227.

¹⁹⁴ Bakara 2/34: " أَلِيٍّ وَاسْتَكْبَرَ " "

hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklenirdiniz”¹⁹⁵ Ayrıca şöyle vurgu yapılmıştır: “İsrar ettiler ve kibirlendikçe kibirlendiler.”¹⁹⁶

Kur’ân’da kibir¹⁹⁷ kelimesi terim anlamıyla bir ayette geçmektedir. Aynı anlamda sekiz yerde değişik isim ve fiil kalıplarında tekebbür,¹⁹⁸ kırk dokuz yerde de istikbâr¹⁹⁹ kavramları yer almıştır.²⁰⁰ Mükâbere kelimesi *Mufâale – Fiâl*”, kibir kelimesi, “*Fa’l, Fial, Fu’l, Fuâle*”, istikbâr kelimesi ise *İstifâl*” babından düzelmektedir.²⁰¹ Ayrıca, ıstılahta doğrunun yüze çıkması için değil bilakis üstünlük ve mağlup etmeyi göstermek için iki şahıs arasında olan tartışmadır,²⁰² da denilmiştir. Mükâbere: Ne doğrunun gösterilmesi ve ne de hasmın mecbur edilmesi için olmayıp kendisinin yanlış muhalifinin ise doğru olduğunu bilmesine rağmen bunu iyi yapabildiğini ve onu savmaya gücü yettiğini beyan etmek için hasmın gerçekleştirdiği bir tartışmadır.²⁰³ Bir başka tabirle şöyle denilmiştir: Hakkın izharı ve rakibin yükümlü tutulması için olmayan fakat üstünlük taslamak için yapılan tartışmadır.²⁰⁴ Öte yandan: Hasmın, kendisinin hatalı arkadaşının ise doğru olduğunu bilerek çekişmesidir. Bundan maksat hakkın ve doğrunun değil galibiyet ve üstünlüğün gösterilmesidir. Bunun için mükâberenin tarifi konusunda Ahmed Mekki (v. ?) şöyle buyurmuştur: Doğrunun gösterilmesi ve rakibin mecbur edilmesi için değil bilakis onu susturmak için yapılan tartışmadır. Örneğin:

1. Duyusal şeyler ve zihinsel ihtiyaç aksiyomlarının engellenmesidir. Nitekim gökyüzü üstümüzde, yer ise altımızdadır. Bir ikinin yarısıdır vs.
2. Tevhidin öğrenilmesi, farz namazların eda edilmesi, zina ve içkinin haramlığı ve bunun gibi dinden olup zorunlu bilinen işlerin engellenmesidir.

¹⁹⁵ Bakara 2/87: " أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ "

¹⁹⁶ Nûh 71/7: " وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا " İsfahânî, *el-Müfredât*, C. 1, s. 697.

¹⁹⁷ Mü'min 40/56.

¹⁹⁸ A'râf 7/13, 146; Nahl 16/29; Mü'min 40/27, 35, 76; Zümer 39/60, 72.

¹⁹⁹ Tespitimize göre kırk sekiz ayette yer alır: Bakara 2/34, 87; Nisâ 4/172, 173; Mâide 5/82; En'âm 6/93; A'râf 7/36, 40, 48, 75, 76, 88, 133, 206; Yûnus 10/75; İbrâhîm 14/21; Nahl 16/22, 23, 49; Enbiyâ 21/19; Mü'minûn 23/46, 67; Furkân 25/21; Kasas 28/39; Ankebût 29/39; Lokmân 31/7; Secde 32/15; Sebe' 34/31, 32, 33; Fâtır 35/43; Sâffât 37/35; Sâd 38/74, 75; Zümer 39/59; Mü'min 40/47, 48, 60; Fussilet 41/15; 38; Câsiye 45/8, 31; Ahkâf 46/10, 20; Münâfikûn 63/5; Nûh 71/7-(2); Müddessir 74/23.

²⁰⁰ Mustafa Çağrırcı, "Kibir Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002. c. 25, s. 562.

²⁰¹ Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, C. 3, s. 1895.

²⁰² Şinkîti, *Âdâbu'l-Bahsi ve'l-Münâzara*, s. 232.

²⁰³ Sa'dî, *Husnu'l-Muhâvera*, s. 84.

²⁰⁴ Meydâni, *Davâbitu'l-Ma'rife*, s. 454.

3. Muhalifin hüccetsiz olarak önleyici faktörden istidlal²⁰⁵ ettiği sahil delilin engellenmesidir.²⁰⁶

Öte yandan, münazarada tarafların, gerçek veya yanlış olduğunu kesin olarak bildikleri hususlarda, gerçeğin bulunmasına bir katkısı olmayan mükâbere şeklinde bir tartışmaya girmemeleri gerekir. Buna bağlı, kesin olarak bilinen hususların veya ispatlanmış bir iddianın reddedilmesi, yine delilsiz olarak bir iddianın kabul edilmemesi de mükâbere sayılmıştır. Ayrıca tartışmada, iddia sahibinin bir öncülü – araştırmaya konu edilmeksizin doğru sayılan önermeni – ispatlamak yerine red ile karşılık vermesi de bir başka mükâbere çeşididir.²⁰⁷ Buna dair şu ayet misal verilebilir. *“Onların kalplerinde ancak bir kibir vardır. Onlar, tasladıkları büyüklüğe asla ulaşmazlar.”*²⁰⁸ Yani onların kalplerinde büyülenme vardır. Bu, ya peygamberin onlardan üstün olmamasını istemekle yöneticilik ve önde olma arzusudur. Nitekim onlar kendilerinden üstün olman sebebi ile emrettiğin ve yasakladığın hususlarda sana uymak zorunda kalarak elinin altında olurlar korkusu ile düşmanlık yapmak ve sana indirilen ayetleri reddetmekle kibir taslamaktadırlar. Çünkü onlar her bir otorite ve yönetimin peygamberlikten aşağı konumda olduğunu iyi biliyorlardı. Ya kıskançlık ve hasedden dolayı peygamberliğin kendilerine verilmesini istemektedirler. Buna, Allah'ın şu ayeti delalet eder: *“Bu iş bir hayır olsaydı, onlar bizi geçemezlerdi.”*²⁰⁹ Ya da hakka karşı inat ederek tartışmakla ayetleri geçersiz kılmayı amaçlamışlardır. *“Onlar, tasladıkları büyüklüğe asla ulaşamazlar”*, yani kibrin gerektirdiği ve zorunlu kıldığı etkenlere ulaşmak asla mümkün olmayacaktır. Bu ise ya yönetim ya peygamberlik ya da ayetlerin reddedilmesi konusundaki arzuları ile alakalıdır.²¹⁰ Bir diğer ayette Allah, *“Yeryüzünde haksız yere böbürleneni ayetlerimden uzaklaştıracağım”*²¹¹ diyerek haksız kibirlenen kimselere bir uyarıda bulunmuştur. Bu bağlamda, uzaklaştıracağım sözünün anlamı, "Engelleyecek ve alıkoyacağım" demektir. Süfyan bin Uyeyne (v.

²⁰⁵ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, C. 1, s. 17.

²⁰⁶ Hasan, *Menhecu'l-Cedel ve'l-Münâzara*, s. 788.

²⁰⁷ Köseoğlu, *Kur'an'da polemikler*, s. 15.

²⁰⁸ Mümin 40/56: " إِنَّ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَّا هُمْ بِبَالِغِيهِ "

²⁰⁹ Ahkâf 46/11: " لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا سَنَعُوْنَا إِلَيْهِ "

²¹⁰ Ebu'l-Berakât Abdillâh bin Ahmed bin Mahmûd Hâfizuddîn en-Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Thk. Yûsuf Alî Bedîvî, Nşr. Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût, Birinci basım, h. 1419, m. 1998. C. 3, s. 217.

²¹¹ A'râf 7/146: " سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ "

814) şöyle demiştir: Buradaki ayetlerin her birisi semavi kitaplarda da indirilmiştir. İbn Cüreyc'e (v. 767) göre: Ayetler, Allah'ın vahdaniyetine delalet eden herkesin anlayabileceği alametlerdir. Muhammed'in bu konudaki görüşü şu şekildedir: "*Ayetlerimden uzaklaştıracağım*" sözünden kasıt, "Onları anlamaktan ve doğrulamaktan uzaklaştıracağım" demektir. Ayrıca bunun anlamı, ayetlerin incelenmesi, düşünülmesi ve onlarla istidlalın önlenmesidir. Bu da iki görüşü kapsar. Birincisi: Yeryüzünde haksız yere böbürleneler kâfirlerdir. İkincisi ise: Bu ayette kastolunan mana, "Böbürlenelerin büyüklük taslamalarına bir ceza olarak ayetlerden uzaklaştıracağım" şeklindedir.²¹² Yine şu ayet'te kibir duygusuna kapılan kimselerle ilgilidir. "*Sonra arkasını döndü ve büyüklük tasladı.*"²¹³ Yani "Haktan veya resulullahtan yüz çevirdi" şeklindedir. "*Büyüklük tasladı*", ifadesi ise "Hz. Peygambere tabi olmaya büyüklük tasladı" demektir.²¹⁴ Ayrıca, "Haktan yüz çevirerek ailesinin yanına gitti. İman etmeye karşı kibirlendi" de denilmiştir.²¹⁵ Nitekim bu ifadeye dair iki görüş olduğu ihtimal edilir. Birincisi: Haktan dönerek itaat etmeye karşı böbürlendi. İkincisi ise: Hz. Muhammed'in makamına arka çevirerek dediklerine karşı büyüklük tasladı,²¹⁶ şeklindedir.

Mükâbere kendisinin batıl üzere, hasmının ise hak üzere olduğunu bilmesine rağmen gerçeğin yüze çıkması için değil, aksine muhalifinden üstün olmasını göstermeğe çalışmakla hakka karşı büyüklük taslamasına, direnmesine ve böylece zalimler zümresinden sayılmasına katkı sağlayan bir olgudur. Bu bakımdan mükâbere muâne ile ortak anlam içerir. Birbirinden ayrıştığı noktaya gelince, mükâberede bilme şartı zorunlu iken, muâne ise bu koşul aranmaz. Ayrıca mükâbere muânedenin ilk aşamasıdır. Bu hususa dair Yüce Allah'ın şu ayeti delil gösterilebilir: "*Allah, "Ey İblis! "Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?" dedi. İblis, "Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın" dedi.*"²¹⁷

²¹² İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, C. 2, s. 454.

²¹³ Müddessir 74/23: " *لَمْ أَذْبِرْ وَأَسْتَكْبِرْ* "

²¹⁴ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh el-Hüseynî el-Alûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Thk. Alî Abdalbârî Atiyye, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, Birinci basım, h. 1415. C. 15, s. 137.

²¹⁵ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C. 5, s. 392.

²¹⁶ Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Úyûn*, C. 6, s. 142.

²¹⁷ Sâd 38/75-76: " *قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ* "

Bu ayette Allah "İstekbera" lafzını kullanması ve bunun "Büyükleme, tekebbürlenme" kelimeleriyle birebir aynı anlam ifade etmesi, biiznillah istidlalımızın doğru yönde olduğunun kanıtıdır. Bunun yanı sıra İblis'in emrolunamı yapmaması tekebbürlü olmasına, "Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın" ifadesini söylemesi ise inat etmesine örneklik teşkil eder. Öte yandan, "Mükâbere gerçeği bildikten sonra, onu onaylamaktır" ibaresinin garip bir ıstılah olduğu, ister lügat anlamı isterse de diğer ıstılahlarla çelişmesi açısından hakikati dile getirmediği apaçık görülmektedir. Bu sebeple şaz bir yorum olması kaçınılmazdır. En doğrusunu Allah bilir.

3.5. Münâkaza

Lügat bakımından: İki sözden birini diğeri ile iptal etmek olup ıstılahi olarak delilin mukaddemelerinden²¹⁸ belli bir mukaddemeyi önlemektir. Münâkazada, mukaddemenin, Evveliyât'tan²¹⁹ ve Müsellimât'tan²²⁰ olması şart kılınmıştır ve onların men edilmesi caiz değildir. Ama eğer Tecrûbiyyât,²²¹ Hadsiyât²²² ve Mütevâtirât²²³ olursa, engellenmesi câizdir. Zira bu diğerlerine hüccet değildir.²²⁴ Nakz: Dikiş, ip ve kolye gibi nesnelere düğümünün açılıp saçılması olup bükme anlamına gelen "İbrâm" kelimesinin de zıddıdır. Örneğin: Dikiş, ip ve çelengi yerle bir etmek suretiyle harap ettim, denilir. Bozmak anlamına gelen "Nikz" kelimesi bozulmuş anlamına gelen "Mankuz" lafzıyla aynı manayı bildirir. Bu, şiirde daha

²¹⁸ Mukaddeme: Bazen gelen konular kendisine dayanan, bazen kıyasın cüz'ü olan hükme dayanan, bazen de delilin sıhhatine dayanan şeye denir. Bkz. Cürçânî, *et-Ta'rifât*, C. 1, s. 225.

²¹⁹ Evvelî kelimesinin müennesi Evveliyâ'dır. Bunlar, Asli ve Asliye kelimeleriyle eş anlamlı olup diğerlerinin önüne geçmekle sonra gelenin kendisinden türediği bir başlangıçtır. Bkz. Abdülhâdî Ebû Tâlib, *Mucemu Tashîhi Lugati'l-İlâmi'l-Arabî*, s. 39; Evveliyât: İlmin ve varlığın gibi aklın mücerret olarak elde ettiği şeylerdir. Çelişki ise ikisinden biri için geçerlidir. Bkz. Muhammed bin Mahmûd bin Ahmed el-Bêbaratî el-Hanefî, *er-Rudûd ve'n-Nukûd Şerhu Muhtasar İbn el-Hâcib*, Thk. Dayfullâh bin Sâlih bin Avn el-Umrî, Nşr. Mektebetü'r-Rüşd, h. 1426, m. 2005, C. 1, s. 168.

²²⁰ Müsellimât: Sözü defetmek için üzerine bina edilen, hasmın kabul ettiği hükümlerdir. Bkz. Cürçânî, *et-Ta'rifât*, C. 1, s. 213.

²²¹ Tecrûbiyyât: Mushilin ishal etmesi ve sarhoş olma gibi genellikle varsayılan şeylerdir. Bkz. Bêbaratî, *er-Rudûd ve'n-Nukûd*, C. 1, s. 168.

²²² Hadsiyât: Doktrine göre bilginin sezgiye dayanmasına denir. Bkz. Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye – İbrâhîm Mustafâ, Ahmed ez-Ziyât, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vasîl*, Nşr. Dâru'd-Da've, el-Kâhire, m. 1998. C. 1, s. 161.

²²³ Mütevâtirât: Yalan üzere anlaşmaları imkansız olan bir toplumun dilleriyle sabit olan haberdur. Bkz. Cürçânî, *et-Ta'rifât*, C. 1, s. 199; Mütevâtirât: Bağdat ve Mekke gibi kesin bilinen haberlerle elde olunmuş malumatlardır. Bkz. Bêbaratî, *er-Rudûd ve'n-Nukûd*, C. 1, s. 168.

²²⁴ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, "Mim bölümü", C. 1, s. 232.

fazla kullanılır. "Nakz" kelimesi de böyledir.²²⁵ Bu sebeple sıska deve için "Nikz" sözünden istifade edilir. Yer mantarından dolayı toprağın kabarması da "Nikz" adlanmıştır. İp ve kolyenin açılarak dağılmasından bir mecaz olarak anlaşmanın iptal edilmesi manası da anlaşılır. Bu hususla ilgili Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın, sonra her defasında hiç çekinmeden ahitlerini bozan kimselerdir."*²²⁶ Ayrıca, *"Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan kimselerdir"*²²⁷ denilir. Yine, *"Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın"*²²⁸ denilmiştir. Konuşma esnasında iki zıttın biri diğeri ile birlikte olması doğru olmayan bir kuraldır. Örneğin: Bir şey ve bir durum hakkında bu böyledir şöyle değildir denilmesi, ayrıca yara çözüldü, tavuk yumurtlama vakti geldiğinde ses çıkardı vs. cümlelerinde olduğu gibi çeşitli örnekler gösterilebilir. Aslında "İntikâz" kelimesi ses çıkarma olmayıp sadece o esnada kendiliğinden meydana gelen bir tepkidir. Nitekim o, ses kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Belini bükün yükünü"*²²⁹ yani ağır mesuliyetten dolayı belin bükülerek direncini kırmıştır. Burada zikredilen "İnkâz" kelimesi ise devenin ürkütülmesi sırasında çıkartılan bir sestir.²³⁰ Bir diğer yoruma göre, münâkaza: İki kavilden birini diğeri ile bertaraf etmektir. İstılahta ise: Delilin mukaddemelerinden belli bir mukaddemeyi menetmektir.²³¹ Ayrıca, bir işin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını göstermek için askıya alınmasıdır. Yüce Allah buna dair şöyle buyurmuştur: *"Ayetlerimizi yalanlayanlar ve o ayetlere uymayı kibirlerine yediremeyenler var ya, onlara göklerin kapıları açılmaz. Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler! Biz suçluları işte böyle cezalandırırız."*²³²

Münâkaza kelimesinin aslı olan "Nâkaza" fiili Kur'ân-ı Kerim'de geçmemektedir. "Nakaza" fiili ise iki yerde isim,²³³ sekiz yerde ise Nakaza, Enkaza

²²⁵ Tebrîzî şöyle demiştir: "Nakz" kelimesi ip ve anlaşmayı bozmak anlamına gelen Nakaza kelimesiyle, binanı yerlebir etmek anlamına gelen Enkaza kelimesinin aslıdır.

²²⁶ Enfâl 8/56: " الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ "

²²⁷ Bakara 2/27: " الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ "

²²⁸ Nahl 16/91: " وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا "

²²⁹ İnşirâh 94/3: " الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ "

²³⁰ İbn Faris, *el-Mücmel*, 3/882. İsfahânî, *el-Müfredât*, C. 1, s. 821-822.

²³¹ Beraketî, *et-Ta'rîfâtü'l-Fıkhîyye*, s. 218.

²³² A'râf 7/40: " Elmaî, *Menâhîcu'l-Cedel*, s. 83.

²³³ Mâide 5/13; Nisâ 4/155.

ve İnkazza fiil²³⁴ kalıplarında toplam on defa geçmektedir. Nakaza fiili²³⁵ "Fa'l", Enkaza fiili²³⁶ "İfâl", İnkazza fiili²³⁷ ise "İf'ilâl" bablarına ait edilir.

Allah bir ayette şu şekilde buyurmuştur: "Onlar, Allah'n ahdini yerine getirenler ve verdikleri sözü bozmayanlardır."²³⁸ Nitekim onlar "Kâlû belâ" dedikleri zaman Allah'ın rububiyetini itiraf etmekle kendilerine söz vermiş oldular. Allah da indirdiği kitaplarda onları bu sebeple sorumlu tutmuştur. Onlar, "verdikleri sözü bozmayanlardır." Yani kendi aralarında yapmış oldukları antlaşmayı sağlamlaştırır ve onu asla bozmazlar. Onlar kendileri ile Allah arasında ve bir de kullarla yapmış oldukları misakı bozmazlar. İşte bu tahsisten sonra gerçekleştirilen bir genellemedir.²³⁹ Bunun yanı sıra zikredilen özelliğe sahip kimseler Allah indinde pek değerli makama ulaşmış olurlar. Şayet bir kimse senden onların nitelikleri hakkında sorarsa, Allah'ın şu ayetinde onları vasfetmesinden daha güzelini bulamazsın. "Onlar, Allah'ın ahdini yerine getirenler", yani kendilerini sorumlu tutan, onlara sağlanan tüm hakları yerine getirme sözü veren kimselerdir. Sadakatli olmak ise onların hakkını tamamen icra etmekle ve nasihat etmekle mümkün olur. Ayetin ortasında gelen "vav" harfi vefalı olmanın tamamlanmasını gösterir. Çünkü ondan sonra gelen kısımda, "ve verdikleri sözü bozmayanlardır", ifadesi geçmektedir. Yani ahitleşme onların Allah'a verdikleri sözleridir. Şöyle ki kulların bağladığı ahitler, yeminler, nezirler misakların tümü bu konuya dâhildir. Kul yalnız onları tam yerine getirdiği ve onları bozan, noksanlaştıran hususları yapmadığı zaman büyük sevap elde eden akıl sahiplerinden olur.²⁴⁰

Lügat anlamlarına bakılırsa bir sözün diğer sözle çelişmesi, muhalif olması, tezat teşkil etmesi veya onu geçersiz kılması, iptal etmesi, menetmesi gibi yorumların esas alındığını görebiliriz. İstılahi yönden ise iki kavilden birini diğeri ile bertaraf etmek, imkânsız işin askıya alınması, delilin mukaddemelerinden belli bir

²³⁴ Nakaza; Bakara 2/27; Enfâl 8/56; Ra'd 13/20, 25; Nahl 16/91, 92; Enkaza; İnşirâh 94/3; İnkazza; Kehf 18/77.

²³⁵ Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, C. 3, s. 2270.

²³⁶ Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, a.y.

²³⁷ Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, C. 3, s. 1828.

²³⁸ Ra'd 13/20: " الَّذِينَ يُؤْفُونَ بَعْدَ اللَّهِ وَلَا يُنْفِضُونَ الْمِيثَاقَ "

²³⁹ Nâsiruddîn Ebû Saïd Abdullâh bin Ömer bin Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşelî, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrût, Birinci basım, h. 1418. C. 3, s. 186.

²⁴⁰ Sa'dî, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Thk. Adurrahmân bin Male'l-Luveyhik, Nşr. Müessesetü'r-Risâle, Birinci basım, h. 1420, m. 2000. C. 1, s. 416.

mukaddemeyi önlemek, şeklinde izahları kısaca birarada toplaya biliriz. Hem sözlük hem de şeri anlamlardan kasıt bir söz ya da herhangi bir görüşün kendisi gibi veya daha üstün bir kelime yahut yorumla geçersiz kılınmasıdır. Burada dikkat edilecek husus, genellikle hakkın batılı aradan kaldırmasıdır. Örneğin: “*De ki: Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkûmdur*”²⁴¹ ayeti delil olarak gösterilebilir. Fakat durum bazen kısmen de olsa tersine dönebilir. Şu ayette olduğu gibi: “*Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?*”²⁴² Hâl böyle iken sonuç itibari ile doğru her zaman yanlışı yok eder. Nitekim ayette şöyle ifade edilmiştir: “*Hayır, biz hakkı batılın üzerine atarız da beynini parçalar. Bir de bakarsın yok olup gitmiş.*”²⁴³

3.6. Mirâ

Mirâ: Hakareten başka bir maksadı olmadan, bir kimsede kusuru göstermek için onun hakkında kötü konuşmaktır.²⁴⁴ Veya koyunun memesini çekip süt çıkarmak gibi, kişinin münazara yaptığı muhatabından söz ve manalar çıkarması anlamındadır.²⁴⁵ Yine şöyle denilmiştir: “Mirye, şüphe anlamından daha özel olarak bir işte tereddüt etmektir. Nitekim Kur’ân’da şu şekilde belirtilmiştir: “*İnkâr edenler Kur’ân’dan bir şüphe içinde kalırlar.*”²⁴⁶ Ayrıca, “*O halde onların tapmakta oldukları şeylerden şüphen olmasın.*”²⁴⁷ Bir başka yerde, “*Sen de kitaba (Kur’ân’a) kavuşma konusunda sakın şüphe içinde olma.*”²⁴⁸ Öte yandan, “*İyi bilin ki, onlar Rablerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler*”²⁴⁹ denilmektedir. İmtirâ ve Mumêrâh ise: Şüphenin olduğu şeyde tartışmaktır. Örneğin: “*Hakkında şüpheye düştükleri hak söze göre.*”²⁵⁰ Bir diğer ayette, “*Onların şüphe etmekte oldukları*

²⁴¹ İsrâ 17/81: " وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا "

²⁴² Âl-i İmrân 3/71: " يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ "

²⁴³ Enbiyâ 21/18: " بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ "

²⁴⁴ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, C. 1, s. 209.

²⁴⁵ Köseoğlu, *Kur’ân’da polemikler*, s. 17.

²⁴⁶ Hac 22/55: " وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ "

²⁴⁷ Hud 11/109: " فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هَؤُلَاءِ "

²⁴⁸ Secde 32/23: " فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ "

²⁴⁹ Fussilet 41/54: " أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ "

²⁵⁰ Meryem 19/34: " قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ "

şeyi.”²⁵¹ Üstelik, “Şimdi siz şüpheye düşüp gördükleri hakkında onunla tartışmaya mı kalkışıyorsunuz?”²⁵² şeklinde ifade edilmektedir.²⁵³

Bundan başka mirâ kelimesi ve türevleri Kur'ân-ı Kerim'de yaklaşık yirmi yerde hepsi şüphe, şek veya yerilen tartışma anlamında kullanılmıştır.²⁵⁴ Övülen tartışma ise sadece bir yerde gelmiştir. Bu hususta Allah şöyle buyurmuştur: “O hâlde onlar hakkında (Kur'ân'daki) apaçık tartışma (yı aktarmak)'tan başka tartışmaya girme.”²⁵⁵ Görüldüğü gibi burada benzerlik ve manayı kuvvetlendiren "zâhıran" lafzı kayıtlanmıştır. Gazzâlî'ye göre: "Mirâ, ya sözde ya manada ya da konuşanın niyetindeki kusuru göstererek muhalifin sözüne karşı yapılan her türlü itirazdır."

Mirâ'nın şüphe ve şek anlamına gelmesine dair Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur: “O öyle bir Rab'dır ki, sizi çamurdan yaratmış, sonra (her birinize) bir ecel tayin etmiştir. (Kıyametin kopması için) belirlenmiş bir ecel de onun katındadır. Siz ise hâlâ şüphe ediyorsunuz.”²⁵⁶ Süddî'ye göre kıyamet hakkında yakınıyorsunuz demektir. Diğer bir ayette ise: “İnkâr edenler, kendilerine kıyamet ansızın gelinceye yahut da onlara kısır bir günün azabı gelinceye kadar onun (Kur'ân) hakkında hep şüphe içindedirler.”²⁵⁷ Yani onlar bu Kur'ân hakkında hâlâ kuşku içerisindedir. Yerilen anlamda ise mirâ: “İyi bilin ki, kıyamet günü hakkında tartışanlar derin bir sapıklık içindedirler.”²⁵⁸ Yani onun gerçekleşmesi hususunda tartışarak meydana gelmesini reddediyorlar demektir. Yine farklı bir ayette: “(Şimdi siz) gördüğü şey hakkında onunla tartışıyor musunuz?”²⁵⁹ Yani onunla mücadele mi ediyorsunuz? Ayet, "efetemrûneh" – onu inkâr mı ediyorsunuz? şeklinde de okunur.²⁶⁰ İmterâ fiili

²⁵¹ Hicr 15/63: " بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ "

²⁵² Necm 53/12: " أَفْتَمَارُونَهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ "

²⁵³ İsfahânî, *el-Müfredât*, C. 1, s. 766.

²⁵⁴ *Mirâ*: Kehf 18/22; *Miryê*: Hûd 11/17, 109; Hac 22/55; Secde 32/23; Fussilet 41/54. *Temêrâ*: Necm 53/55; Kamer 54/36. *Mêrâ*: Kehf 18/22; Necm 53/12; Şûrâ 42/18; *İmterâ*: Hicr 15/63; Meryem 19/34; En'âm 6/2; Duhân 44/50; Bakara 2/147; Yûnus 10/94; En'âm 6/114; Âl-i İmrân 3/60.

²⁵⁵ Kehf 18/22: " فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا "

²⁵⁶ En'âm 6/2: " هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ "

²⁵⁷ Hac 22/55: " وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ يَوْمٍ عَقِيمٍ "

²⁵⁸ Şûrâ 42/18: " أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ "

²⁵⁹ Necm 53/12: " أَفْتَمَارُونَهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ "

²⁶⁰ Hasan, *Menhecu'l-Cedel ve'l-Münâzara*, s. 357-359.

"İftiâl", Temârâ fiili "Tefâul", Mârâ fiili ise *Mufâale – Fiâl*" kalıbında irab edilmektedir.²⁶¹

Kur'ân-ı Kerim'de tartışma bağlamında zikredilen ayetlerin birinde şu şekilde belirtilir: "O hâlde onlar hakkında (Kur'ân'daki) apaçık²⁶² tartışma (yı aktarmak) dan başka tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey sorma."²⁶³ Yani kitap ehli ile mağara ashabı hakkında sadece kesin ve kibar bir üslupla sana bildirdiğimiz şekilde anlatarak onların ileri sürdüklerini yalanlamadan ve onlara uyum da sağlamadan bir tartışma gerçekleştir, denilmektedir. "Ve bunlar hakkında bir şey sorma",²⁶⁴ burada mağara ashabı kastedilir. "Onlardan", yani kitap ehlinen "hiçbirine", demektir. Çünkü onlar mağara ehlinin sayısını ilim ve kesin bir bilgi olmaksızın, yalan ve tahmine dayalı olarak bilmektedirler.²⁶⁵ Yine şöyle de denilebilir: Sana indirilenler hususunda münakaşa ederek apaçık tartışmayı aktarmaktan başka tartışmaya girme. Buna dair kitap ehli Yahudilerden hiçbirine bir şey sorma.²⁶⁶

Ayrıca hadislerde de mirâ kelimesi geçmektedir. Ebu Hureyra'nın naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Kur'ân hakkında tartışmak küfürdür."²⁶⁷ Hz. Peygamberden rivayet edilen bu vecihten başka vecihler sahih değildir. İfadenin anlamı: İki kişi bir ayet hususunda tartışır, onlardan biri ayeti inkâr eder ve böylece onun hakkında şüpheye düşer. Küfür olan tartışma işte budur. Kur'ân'ın hükümleri ve anlamı hakkında tartışmaya gelince, Hz. Peygamberin sahabeleri birçoğunda münakaşa etmişlerdir. Fakat Allah'ın murad ettiği küfür, inkâr ve şüphe olan tartışmaya şu ayet delil gösterilebilir: "İnkâr edenler o Kur'ân'dan bir

²⁶¹ Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, C. 3, s. 2091.

²⁶² "Zahir" lafzından kasıt, tartışmanı fazla uzatmadan, inkâr edilmesine imkan vermeden yapılan bir yöntemdir.

²⁶³ Kehf 18/22: " فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَنَفِتْ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا "

²⁶⁴ İstiftâ: Sadece ilim ehlinin bildiği bir şey hakkındaki habere dair fetva istenilmesidir. Rivayet edildiği kadarıyla Hz. Peygamber Necran Hristiyanlarından bazısına soru sormuş ve bundan men edilmiştir.

²⁶⁵ Câbir bin Mûsâ bin Abdulkâdir bin Câbir Ebû Bekir el-Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr li Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr*, Nşr. Mektebetu'l-Ülûmi ve'l-Hikem, el-Medînetu'l-Münevvera, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyyetu, Beşinci basım, h. 1424, m. 2003. C. 3, s. 250.

²⁶⁶ Celâluddîn Muhammed bin Ahmed el-Mahallî, Celâluddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekir es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Nşr. Dâru'l-Hadîs, el-Kâhîre, Birinci basım, C. 1, s. 384.

²⁶⁷ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 4603; Ahmed, "Musnedu Ebî Hureyra", 7989.

şüphede içinde kalırlar.”²⁶⁸ Bu yönden tartışma yapmak ise asla caiz değildir. Ayrıca selef Allah'ın isim ve sıfatları hakkında tartışmayı da yasaklamıştır.²⁶⁹

Bildiğimiz gibi mirâ kendisinde şek, şüphe barındıran bir tartışmadır. Bununla sadece şer umulur. Zira doğru ya da yanlış olsun kendisinde şüphe olan hiçbir mesele asla kesinlik, kararlılık ve yakini bilgi ifade etmez. Kur'ân'da bir ayet hariç hiçbir yerde övülen tartışmadan söz edilmemektedir. Buna neden olan husus ise mirâ kelimesinin "zâhıran" lafzı ile kayıtlanmasıdır. Övülen olmasına bir diğer sebep ise Gazzâlî'nin de dediği gibi ya kelimedeki ya manada ya da konuşanın niyetinde olan kusurun gösterilmesi ile başkalarının sözüne karşı yapılan her türlü itirazdır. İtiraz etme sadece hatanın bertaraf edilmesi için olduğunda hayırlı tartışma, aksi durum söz konusu olunca ise şerli tartışma adını alır.

3.7. Mûnâza'

Naza': Ciğerine isabet eden yayın çıkarılması gibi, bir şeyi yerinden çekip çıkarmak anlamına gelir. Bu kavram belirtiler manasında da kullanılır. Düşmanlık ve sevginin kalpten çıkarılması da bu kalıptandır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküüp attık.*”²⁷⁰ Tanâzu' ve mûnâza' ise karşılıklı tartışmak anlamına gelir. Muhâsame ve mücâdele de bu kavramlarla ifade edilir. Yine “*Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve resulüne arz edin*”²⁷¹ denilmiştir.²⁷²

Kur'ân-ı Kerim'de mûnâza' ile bağlantılı fiiller şu üç kalıpta; "Nâza"²⁷³ – *çekişmek, karşı çıkmak*, Tanâza"²⁷⁴ – *çekişmek, didişmek, tartışmak*, Naza"²⁷⁵ – *sökmek, çıkarıp atmak, soymak, yoksun bırakmak*" varit olmuştur. Mûnâza', ağız kavgası yapmak, çekişmek, tartışmak anlamlarına gelen Nâza' fiilinden mastardır.

²⁶⁸ Hac 22/55: " وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ "

²⁶⁹ İbn Abdilber, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, C. 2, s. 928-929.

²⁷⁰ A'râf 7/43: " وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ "

²⁷¹ Nisâ 4/59: " فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ "

²⁷² İsfahânî, *el-Müfredât*, "Naza' Mad.", C. 1, s. 798.

²⁷³ Nâza' fiili: *Mufâale - Fiâl*" babındandır. Bkz. Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, C. 3, s. 2193.

²⁷⁴ Tanâza' fiili: *Tefâul*" kalıbındandır. Bkz. Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, a.y.

²⁷⁵ Naza' fiili ise: *Fuul*" kalıbında irab edilir. Bkz. Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, a.y.

Kur'ân'da Nâza²⁷⁶ fiili iki, Tanâza²⁷⁷ yedi, Naza²⁷⁸ ise on kez olmakla değişik yerlerde geçmektedir. Örneğin; "*Mufâale - Fiâl*" babında irab edilen Nâza' fiili için şu ayet misal verilebilir. "*O hâlde din işinde seninle asla çekişmesinler.*"²⁷⁹ Ayetten kastedilen anlam "Seninle din hususunda tartışmasınlar, sen de onlarla tartışma" demektir. "Onlar seninle, sen de onlarla tartışma" ifadesine muvafık delil ise şu şekildedir: "*Şayet seninle yine tartışmaya çalışırlarsa şöyle de: Yapıp ettiklerinizi en iyi bilen Allah'tır.*"²⁸⁰ Şu ayette ise çekişmek kelimesi "*Tefâul*" babında geçmektedir. Örneğin: "*Allah'a ve resulüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin*"²⁸¹ denilmiştir. Allah bu ayeti kerimede müminlere tartışmayı yasaklamış ve belirtmiştir ki bu, gücün tükenmesi ve başarısızlığın da nedenidir.²⁸² Öte yandan, "*Allah'a ve resulüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin.*" anlamındaki Allah'ın bu sözü, onlara nasihat etmenin devam edilmesi gerekliliğini ortaya koyar. Ayrıca bu ayet onların Bedir savaşında anlaşmazlığa düştükleri hususlarda birbirleri ile çekişmelerine de bir kınama mahiyetindedir.²⁸³ Yine şöyle denilmiştir: Mûnâza' tartışmak, en-Nezu' ise cezbetmektir. Sanki karşılıklı tartışan kimselerden her biri diğerinin delilini ondan çekip çıkarıyor. Amaç ise sadece anlaşmazlık ve tartışma yapmaktır. Allah'ın "*herhangi bir hususta*" sözünün zahirine göre: Din ve dünya işlerinden olan herhangi bir meselede hayrı elde etmek murad edilmiştir.²⁸⁴ "*Fuul*" babına ait edilen Naza' fiili şu ayette söküp atmak anlamına gelir. "*Biz onların kalplerindeki kini söküp attık.*"²⁸⁵ Biz muttakilerin göğüslerinde olan birbirine karşı besledikleri kin ve nefreti çekip çıkarttık.²⁸⁶ Ayrıca, "*Elini koynundan çıkardı, bir de ne görsünler, bakanlara*

²⁷⁶ Hac 22/67; Naziât 79/1.

²⁷⁷ Âl-i İmrân 3/152; Nisâ 4/59; Enfâl 8/43, 46; Kehf 18/21; Tâhâ 20/62; Tûr 52/23.

²⁷⁸ Âl-i İmrân 3/26; A'râf 7/27, 43, 108; Hûd 11/9; Hicr 15/47; Meryem 19/69; Şuarâ 26/33; Kasas 28/75; Kamer 54/20.

²⁷⁹ Hac 22/67: " فَلَا يُنَازِعُكَ فِي الْأَمْرِ "

²⁸⁰ Hac 22/68: " وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلْ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ "; İbrâhîm bin es-Serî bin Sehl Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuh*, Thk. Abdulcelîl Abduh Şelbî, Nşr. Âlemu'l-Kutub, Beyrût, Birinci basım, h. 1408, m. 1988. C. 3, s. 437.

²⁸¹ Enfâl 8/46: " وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا "

²⁸² Şinkîfî, *Advâu'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Nşr. Dâru'l-Fikri li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevezî, Beyrût-Lübân, h. 1415, m. 1995. C. 2. s. 106.

²⁸³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. 8. s. 24.

²⁸⁴ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C. 1. s. 556.

²⁸⁵ Hicr 15/47: " وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ "

²⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 17, s. 107.

bembeyaz olmuş”²⁸⁷ ayetinde de çıkarmak kelimesi "Fuul" babında irab edilmektedir. Ayetten kastedilen anlam ise şu şekildedir: Hz. Musa elini cebine yerleştirip tekrar onu çıkardığı anda izleyenlerin gözleri kamaşmış ve aniden güneş gibi parlayan bembeyaz bir el'e tanık olmuşlar.²⁸⁸

Münâzaa', dinî ve dünyevi konularda yapılan tartışma olmakla birlikte kesinlikle sakındırılacak bir eylemdir. Meselenin hakikati dikkate alınırca tartışma bazen anlaşmazlık hâlinde zaruri bir hâl alır. Nitekim bu bağlamda varit olan ayette: *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inaniyorsanız, onu Allah ve resulüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir."*²⁸⁹ denilerek bu durumda benimsenecek tutum hakkında haber verilmektedir. Ayrıca burada vacipliğe delalet eden bir önerme ile tartışmada güzel sonuç elde etmenin yolu belirtilmiştir. Aksi durum vuku bulduğunda ise zemmedilen bir eyleme dönüşür.

3.8. Muâraza

Muâraza: Lügat bakımından engelleme ve önleme şeklinde karşılık verme olup ıstılahta muhalifin üzerine delil getirdiği şeye karşı delil getirmektir. Muarızın delili, eğer muallilin²⁹⁰ delilinin aynısı olursa "Kalb", eğer şekli onun şekli gibi olursa, "Misli muâraza" adlanır. Aksi hâlde "Gayri muâraza" denir. Değerlendirilmesine gelince; talep edilene bir delil gösterilmesi istendiği zaman, eğer muhalif onun mukaddemelerinden bir mukaddemeyi veya onlardan her birini göstererek önlerse, böylece "Mücerred men' ", "Münâkaza" ve "Tafsîlî Nakz" diye isimlendirilir. Bunda şahide gerek olmaz. Şayet kendisiyle güçlenen bir şey zikredilmiş ise, "Men'e ait senet" diye adlandırılır. Eğer tartışmacı, "Mukaddemelerin tümü ile delilin doğru değildir" diyerek belirlenmemiş bir mukaddemeni engellemişse - anlamı: onlarda hata var, demektir - bu da "İcmali nakz" olarak isimlendirilir. Burada kusurlu

²⁸⁷ Şuarâ 26/33: " وَنَزَعَ يَدَهُ فَادَا هِيَ بِيضَاءَ لِلنَّاطِرِينَ "

²⁸⁸ Vehbe bin Mustafâ ez-Zuhaylî, *Tefsîru'l-Munîr fi'l-Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menheci*, Nşr. Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Dimeşk, İkinci basım, h. 1418. C. 19, s. 144.

²⁸⁹ Nisâ 4/59: " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن " كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا "

²⁹⁰ Muallil: Hükümün delille ispat edilmesi için elinden geleni yapan kimsedir. Bkz. Cürçânî, *et-Ta'rifât*, C. 1, s. 220.

olmasına dair bir şahid gerekir. Şayet ileri sürdüğünü feshetmeye bir delil getirmekle ne muayyen ne de gayrı muayyen mukaddemelerden herhangi bir şeyi önlememişse, bu da "Muâraza" diye adlandırılır.²⁹¹ Yine şu şekilde de denilmiştir: Muâraza sözlükte engel olma, ıstılahta ise kanıtlayan kimsenin delilinin aynısı veya ondan daha kuvvetli olan ile hasmın karşılık vermesidir. Şöyle ki o, hasmın deliline karşı delil ikame edilmesidir. Muâraza, istidlal eden kimsenin belirlemek istediği sonucun engellenmesinde menetme ile örtüşür. Fakat meneteme kendisiyle delilin sağlanmasına gereksinim duymaz. Çünkü onun mukaddemesine itiraz edenin: "Ben ne o konuda sana katılıyorum ne de direnmekten vazgeçiyorum" şeklinde bir ifade ileri sürmesidir. Karşı çıkana gelince doğrusu o, delili sağlamanın kendisine gerekli olduğu istidlal eden kişinin tartışarak ispatlamak istediği şeyin aksini ispatlamak ister.²⁹² Muâraza ile amaçlanan şey, sâilin delil ikame ederek muallilin iddiasını geçersiz kılmasıdır, denilebilir. Sâilin,²⁹³ bu iddia edilen şeyin çelişkili olmasını, çelişkili olana eşit olmasını veya çelişkisinden daha özel olanı delille ispat etmesi gerekir. İddia eden kimsenin çelişkisinin ispat edilmesi, iddia edilen şeyin iptal ve inkâr olunmasını aklen gerekli kılıyor. Ne zaman iki çelişkiden biri sabit olursa diğeri zorunlu olarak yok olur.²⁹⁴ Yine, "Hasmın, eşdeğer olduğunu ifade ettiği bir sözü söylemeye mecbur edilmesidir. Şöyle ki bu, tartışmaların en güçlüsü ve nakza itiraz etmenin en kapsamlı olanıdır. Şu biline ki her bir nakz bir muârazadır. Aksi ise söz konusu olamaz." denilmiştir.²⁹⁵ Diğer yandan muâraza kelimesi "*Mufâale*"²⁹⁶ babından mastar olup kök fiili "Âraza" Kur'ân-ı Kerim'de bulunmamakla birlikte bu kelimeye yakın anlam ifade eden "*İfâl*"²⁹⁷ babından "E'raza"²⁹⁸ fiili yirmi altı kez geçmektedir. E'raza kelimesinin anlamı, "Kendi arzını yani bir tarafını gösterdi"

²⁹¹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "Mim bölümü", C. 1, s. 219-220.

²⁹² el-Ösman, *Usûlü'l-Cedeli ve'l-Münâzara*, s. 510.

²⁹³ Sâil: Soru soran kişidir. Bkz. Mahfûz bin Ahmed bin el-Hasen Ebu'l-Hattâb el-Kelvezânî, *et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkh*, Thk. Mufîd Muhammed Ebû Ameşe (C. 1-2), Muhammed bin Alî bin İbrâhîm (C. 3-4), Nşr. Merkezi'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâ-u't-Turâsi'l-İslâmî-Câmiatu Umî'l-Kurâ, Birinci basım, h. 1406, m. 1985, C. 1, s. 62.

²⁹⁴ Meydânî, *Davâbitu'l-Ma'rife*, s. 428.

²⁹⁵ Şevkânî, *Kitâbi İrşâdi'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl*, Thk. Ahmed İzzu İnâye, Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Dimeşk, Birinci basım, h. 1419, m. 1999. C. 2, s. 164.

²⁹⁶ Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, C. 2, s. 1481.

²⁹⁷ Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, C. 2, s. 1480.

²⁹⁸ Nisâ 4/16, 63, 81; Mâide 5/42; En'âm 6/68, 106; A'râf 7/199; Tevbe 9/95; Hûd 11/76; Yûsuf 12/29; Hicr 15/94; İsrâ 17/67, 83; Kehf 18/57; Tâhâ 20/100, 124; Kasas 28/55; Secde 32/22, 30; Sebe' 34/16; Fussilet 41/4, 13, 51; Şûrâ 42/48; Necm 53/29; Tahrîm 66/3.

demektir. Bunu bana gösterdi denildiğinde ise kasıt, "Teklifi belirde böylece onu elde etme imkânım oldu" demektir. Eğer benden yüz çevirdi denilmişse, "Yanını göstererek sırtını döndü" şeklinde bir anlam ifade eder. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Kendisine rabbinin ayetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir?*"²⁹⁹ Ayrıca, "*Onlardan yüz çevir ve onlara öğüt ver*"³⁰⁰ denilmiştir. Bir başka ayette, "*Cahillerden yüz çevir.*"³⁰¹ Yine, "*Her kim de benim zikrimden (Kur'ân'dan) yüz çevirirse mutlaka ona dar bir geçim vardır.*"³⁰² söylenmiştir. Öte yandan, "*Onlar ise oradaki, (Allah'ın varlığını gösteren) delillerden yüz çevirmektedirler*"³⁰³ denilerek konuya işaret edilmektedir.³⁰⁴

Ayrıca Allah Teâlâ hakka karşı sağır, lal ve kör olan insanların durumu hakkında şöyle haber verir: "*İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirir ve yan çizer.*"³⁰⁵ Doğrusu biz kâfire nimet vererek onu sıkıntıdan kurtarıp büyük bir zenginlikle rızıklandırdığımız ve vücut sağlığı, afiyet bahsettiğimizde, kendisini itaat etmeye çağırdığımız şeyden yüz çevirir ve ondan alıkoymaya çalışır. *Ve yan çizer* ibaresi hakkında: Biz isteğini kabul ettikten sonra onu itaat etmeye davet ettik o ise yan çizdi ve istikametini değiştirdi, şeklinde bir anlam ifade eder.³⁰⁶ Ayrıca şöyle bir yorum da yapılmıştır: "*İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirir*", yani ayette kastedilen anlam kâfirin rabbine dua etmekten yüz çevirmesidir, denilmiştir. Kelbî bu konuda şu bilgileri vermektedir: Burada kasıt imandan yüz çevirmektir. "*Ve yan çizer*", ibaresi ise iman ve dua etmeye sırt çevirerek uzaklaşır, anlamına gelir.³⁰⁷ Bir başka ifade ile Allah'ın emirlerine boyun eğmeye karşı büyüklük taslamış ve itaat etmekten yüz çevirmiştir, denilir. Nitekim şu ayette olduğu gibi: "*O ise kuvvetine güvenerek yüz çevirdi*"³⁰⁸ şeklinde bir anlama gelmektedir.³⁰⁹

²⁹⁹ Secde 32/22: " وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ دُكِرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا "

³⁰⁰ Nisâ 4/63: " فَأَعْرَضَ عَنْهُمْ وَعَظَّهُمْ "

³⁰¹ A'râf 7/199: " وَأَعْرَضَ عَنِ الْجَاهِلِينَ "

³⁰² Tâhâ 20/124: " وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا "

³⁰³ Enbiyâ 21/32: " وَهُمْ عَنِ آيَاتِهَا مُعْرَضُونَ "

³⁰⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, "A-ra-da Mad.", C. 1, s. 559.

³⁰⁵ Fussilet 41/51: " وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَ بِجَانِبِهِ "

³⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 21, s. 491.

³⁰⁷ Semarkandî, *Bahru'l-Ulûm*, C. 3, s. 232-233.

³⁰⁸ Zâriyât 51/39: " فَتَوَلَّىٰ بُرْجَانِهِ "

³⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. 7, s. 170.

Sözlükte "İki kavilden birini diğeri ile bertaraf etmek" anlamına gelen münâkaza ile "engelleme ve önleme şeklinde karşılık verme" olan muâraza birbiri ile ortak anlam içerirken, ıstıhlalarda farklılık belirmektedir. İstilahe yönden bakılırsa muâraza çeşitliliği ve kapsayıcı olması açısından münâkazadan daha geniş anlam içeriyor. Ayrıca münâkaza ile delilin mukaddemelerinden belli bir mukaddeme menedilirken, muâraza ile mukaddemelerden bir mukaddemeyi ve onlardan her birini göstererek önleme yapıla bilir. Sonuç olarak yine "sâilin delil ikame ederek muallilin iddiasını geçersiz kılması" ifadesi ile her iki tartışma çeşidi ortak noktada buluşuyor.

3.9. Mübâhele

"Bahl" kelimesinin aslı bir şeyin korumasız olması, "Bâhil" ise zincirle bağlanmayan, damga vurulmayan veya memesine ip geçirilmeyen serbest bırakılmış bir devedir. Nitekim bir kadın şöyle demiştir: "Bir ip bile almadan her şeyi terk ederek sana geldim."³¹⁰ Yani hiçbir şeyi gözetmeden kendime ait ne varsa her şeyimi sana verdim. Falancayı terkettim ifadesi ise "Terkedilen deveye benzetilerek onu kendi isteğiyle tek başına bıraktım" demektir. Dua hususunda Bahl, İbtihâl etmek: İsrar etme ve içtenlikle yakarma olduğu söylenmiştir. Buna dair Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lanetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım."³¹¹ Kim "İbtihâl" lafzını lanet kelimesiyle açıklamışsa şu bir gerçek ki burada lanet etmenin devamlılığına dikkat çekilmesi istenmiştir.³¹² Lanetleşme manasına gelen Mübâhele lafzı Kur'ân-ı Kerim'de *İfîâl*³¹³ kalıbında bir yerde geçmekte olup yalvarıp yakarma anlamına gelmektedir.

İbn Fârise göre: "Bahl" kelimesi lanet etmek anlamına gelir. Allah onu "bahletti" yani onu lanetledi de denilir. "Allah'ın bahli" onun üzerine olsun yani laneti üzerine olsun demektir. Ayrıca millet birbirlerini lanetledi yani lanetleştikleri zaman birbirlerine beddua ettiler şeklinde de bir ifade tarzı kullanılır. "Bâhele" fiilinden mastar olan "Mübâhele" kelimesi "Mülâane" demek olup ayette şöyle belirtilir: "Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lanetini yalan söyleyenlerin üstüne

³¹⁰ Bu sözü söyleyen Düreyd bin es-Samme'nin boşamak istediği eşidir. Ayrıca Bkz. *Lisânu'l-Arab*, "Ba-ha-la Mad.", C. 11, s. 71.

³¹¹ Âli-İmrân 3/61: " ثُمَّ نَبَّيْهِمْ فَتَجْعَلُ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ "

³¹² İsfahânî, *el-Müfredât*, "Ba-ha-la Mad.", C. 1, s. 149.

³¹³ Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luga*, C. 1, s. 256.

atalım.” Yani dua etme hususunda samimi olmakla hep beraber Allah'tan lanetin aramızda bulunan yalancılara üzerine olmasını dileyelim. Müfessirlerden Ebû Ubeyde (v. 824) ve Kisâi (v. 805) ayette geçen dua kelimesinin lanet manasını taşıdığını dile getirmiştir.³¹⁴ Ayrıca, mübâhele, insanların bir şeyde ihtilaf ettikleri zaman toplanması ve şöyle demesidir: "Allah'ın laneti aramızdan zalim ve yalancı kimselerin üzerine olsun." "Bahle" kelimesi fetha ile yazıldığında lanet etmek manasına gelir. İbn Kayyim (v. 1350) şöyle demiştir: "Bir şeyin netleşmesi ve açıklığa çıkmasından sonra muhâcce ve mücadele etmek, güneşin doğması hususunda yapılan tartışma gibi bir nev faydasız iştir." Fakat araştırmacının mübâhele yapmak için muhalifini çağırması ve bu amelin meşruiyeti, Hz. Peygamberin Necran Hristiyanları heyeti ile yaptığı tartışmasından elde edilmiştir. Hz. Peygamber onlara Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve elçisi olmasını ispatladıktan sonra onlar batıl fikirlerini sürdürmekte direnmiş ve böylece Hz. İsa'nın ilahlığını iddia etmeye başlamışlar. Durum, Allah'ın Hz. Peygamber'e onlarla lanetleşme yapmayı emretmesine kadar varmıştır. Böylece resulullah kendisi, ailesi ve çocukları ile birlikte, Allah'ın azap ve lanetinin yalancılara üzerine inmesi için onları aileleri ve çocuklarını getirmek şartı ile lanetleşmeye davet etmiştir. Şöyle ki Necran Hristiyanları Hz. Muhammed'in Allah'ın gerçek peygamberi olduğunu bildikleri için lanetleşmeyi kabul etmemişlerdi. Eğer yapmış olsalardı helak olurdular. Bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de şöyle söz edilir: *“Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da hemen oluverdi. Hak Rabbindendir. O hâlde sakın şüphe edenlerden olma. Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa de ki: Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lanetini yalan söyleyenlerin üstüne atalım.”*³¹⁵ Kelbî şöyle demiştir: Sonra onlar peygamberin yanına gelerek, "Arkadaşımıza benzeyen kişiyi duydunmu?! Dediler. Resulullah evet diyerek karşılık verdi. Onlar: Öyleyse söyle bakalım o kimdir? Deyince, Allah resulü cevabında: Allah'ın topraktan yarattığı Hz. Âdem'dir,

³¹⁴ Hasan, *Menhecu'l-Cedel ve'l-Münâzara*, s. 847.

³¹⁵ Âli-İmrân 3/59-61: " إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ "

dedi. Onlar karşı çıkarak: Doğrusu mesele senin söylediğin gibi değildir, dediler. Hâl böyle iken Hz. Peygamber onlara şöyle dedi: "*Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lanetini yalan söyleyenlerin üstüne atalım*", yani lanetin bizden ve sizden yalan söyleyen kimselerin üzerine inmesini isteyelim, demektir. Onlar: Pekâlâ lanetleşelim dedikleri zaman resulullah Ali'nin elinden tutup Fatıma (v. 632), Hasan (v. 669) ve Hüseyin'i (v. 680) de yanlarına alarak geri döndü. Hz. Muhammed'in kendileriyle lanetleşmek için geldiğini anlayıp dediklerinden döndüler." Onlar iyi biliyorlardı ki eğer lanetleşme gerçekleşirse Allah'ın laneti mutlaka kendi üzerlerine iner. Bu sebeple cizye vermekle anlaşma yaptılar. Muhammed ayette geçen, "*Sonra gönülden dua edelim de*", ifadesi hakkında "Lanet etmek için bir araya gelelim" demek olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca lügatte "Ebhelehullah: Allah ona lanet etsin" veya "Bahlehu" şeklinde de söylenir.³¹⁶

Ayette zikredilen kıssanın faydaları hakkında İbn Kayyim şöyle demiştir: "Batıl ehli ile tartışmada edinilen yola gelince, Allah onlara hakkı kanıtladığı zaman dönmeyip inatlarında direnirler. Şu bir gerçek ki lanetleşme sadece Hz. Peygambere has olmayıp, ayrıca ümmeti için de bir sünnet ve bir yol olarak bırakılmıştır. Zira Abdullah ibn Abbas (v. 687-88) da fûru meselelerinin bazısını reddeden kimseyi mübâhele etmeye çağırmış ve sahabeler de bu meselede onu inkâr etmemişler. Evzâî (v. 774), Süfyân es-Sevri'ni (v. 778) namazda elleri kaldırma konusunda lanetleşmeye davet etmiş, o da bunu inkâr etmemiştir. Bunun aksine insanların bazıları da lanetleşme işini basite almışlardır. Şöyle ki anlaşmazlık olan her küçük ve büyük meselede kendilerine muhalif olan kimseler ile lanetleşme yapmaya çalışırlar. Aslında ise bu zemmedilen bir durumdur. Bu konuda gevşek davrananların Hz. Peygamberin Necran Hristiyanları ile mübâhele etmesini örnek kabul etmeleri kesinlikle yanlıştır. Çünkü ayetin iniş sebebi önemlilerin en önemlisi olan tevhid konusuna dair idi.³¹⁷

Mübâheleyi burada zikretmemizin nedenine gelince tartışmayla birebir ilişkili olmasından kaynaklanır. Hakkı kabul etmeyip ona karşı direnen, itikadi konularda insanları sapıtan, imani gerekçeleri hiçe sayan, ahlaki düzeni bozan, İslamın kökünü

³¹⁶ İbni Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîz*, C. 1, s. 292.

³¹⁷ el-Ösman, *Usûlü'l-Cedeli ve'l-Münâzara*, s. 331-332.

kazıyan din düşmanlarına karşı mübâhele edilmesi caiz değil bilakis hüccetin ikame edilmesinden sonra farz olur. Nitekim resulullah, ashabı ve onlara hayırda ittiba eden tabiin nesli de tüm önemli konularda mübâhele etmeyi uygun görmüşler. Fakat kınanılan durum dinde basit veya halledilebilir meselelerde aynı zamanda ihtilaflı mübhem meselelerde lanetleşme yapılmasıdır. Bize düşen böyle meselelerde acele davranmamak ve işi ehline vermek şeklinde bir tutum sergilemekle Kitap ve Sahih Sünneti esas alarak pratiğe geçirmemiz olacaktır.

4. KUR'ÂN'DA MÜNAZARA ÇEŞİTLERİ VE DAYANAKLARI

Kur'ân-ı Kerim'de tartışma çeşitleri ve dayanakları birkaç yönden ele alınarak değerlendirilmektedir. Bu hususlar şu şekilde sıralanabilir:

1. *İnanç esasları ile evrensel ayetlerin birlikte zikrolunması*: Yüce Allah meleklerine, kitaplarına, elçilerine, ahiret gününe iman etmeyi ve ulûhiyet tevhidi gibi inanç esaslarını göstermek için inceleme ve düşünme ile ilgili evrensel ayetleri zikreder. Bu tür, Kur'ân'da çoktur. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız. O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın.”*³¹⁸ Ayetten kastedilen anlam şu şekildedir: "Allah yaratan, rızık veren, hayatı var eden ve onu yerleşim yeri kılan, yarattıklarını rızıklandıran olduğu bilinmesi hasebiyle sadece kendisine ibadet edilip onun dışında hiç bir şeyin ortak kabul edilmemesini hakeder. Bu nedenle ayette; *“Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın”* denilmiştir.³¹⁹ Şöyle ki Abdullah ibn Mesud resulullah'tan Allah katında en büyük günah hangisidir diye sorduğunda, Allah resulü cevabında: *“Seni yarattığı halde Allah'a ortak koşmandır”* demiştir.³²⁰ Diğer ayette: *“İlahınız bir tek Allah'tır. O'ndan başka ilah yoktur. O, rahmândır, rahîmdir. Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında,*

³¹⁸ Bakara 2/21-22: " يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ "

³¹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. 1, s. 104.

³²⁰ Buhârî, "Tefsîr", 4477; Müslim, "İmân", 86.

rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan birçok deliller vardır. ³²¹ Bu bahiste Allah'ın ilahlık özelliğine dikkat çekilmiş ve bu hususta hasım düşünmeye sevk edilmiştir. Sanki şöyle bir algı oluşturulur; eğer şu gördüğünüz gökler, yerler ve arasında olanların tümünü ve onların işlerini yürüten bir ilahın varlığını tasdik ediyorsanız, o zaman ona ibadet edilmesini de inkâr etmemeniz gerekir. Çünkü bir şeyi yoktan yaratan ibadete de daha layıktır. Böyle olduğu bilirse kulluğu hak edeni bırakıp hak etmeyene yöneltmek veya ondan gayrısını ulûhiyetinde ona denk tutmak zulmün ta kendisidir. Bunun gibi diğer inanç esaslarında da aynı üslup gözetilmektedir.

2. *Muhaliplere cevap verilmesi ve inatçıların mecbur edilmesi:* Allah hem ayetlerle muhaliflere cevap veriyor hem de inat ehlini hakkı kabul etmeleri için mecbur ediyor. Bunun farklı biçimleri vardır. Örneğin: Yaratıcının varlığına mahlûkatı delil göstermek gibi inkâr edileni itiraf edene kadar akılların aldığı ve muhalif tarafından iletilen hususları sorgulayarak muhatabın karar vermesidir. Bu hususa ayette şöyle dikkat çekilir: “Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdır? Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar kesin olarak inanmıyorlar. Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Ya da her şeye hâkim olan kendileri midir? Yoksa onların, kendisi vasıtasıyla ilahi vahyi dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? Eğer varsa dinleyenleri, açık bir delil getirsin! Yoksa kızlar O'na (Allah'a) da oğullar size mi? Yoksa sen onlardan tebliğ görevine karşılık bir ücret istiyorsun da onlar, borçtan ağır bir yük altında mı kalmışlardır? Yoksa gayb ilmi onların yanında da ondan mı yazıyorlar? Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl, inkâr edenler tuzağa düşecek olanlardır. Yoksa onların Allah'tan başka bir ilahı mı var? Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır.” ³²² Onlar baba ve anne olmadan mı yaratıldılar? Yoksa rızkın hazineleri onların yanında da peygamberliği istedikleri kimselere mi veriyorlar? Yoksa ilmin hazineleri kendilerinde mi ki hikmet ve menfaati

³²¹ Bakara 2/163-164: " وَالْهَكْمَ إِلَهُ وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ "

³²² Tûr 52/35-43: " أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ أَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمَصْطَبُونَ أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهَا فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعَهُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ أَمْ لَهُ النَّبَاتُ وَالْكُنُوتُ أَمْ تَسْأَلُهُمْ إِجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ أَمْ لَهُمْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ "

istediklerine ait ediyorlar? Yoksa irade ve isteklerine göre işleri yapılandıran ve rububiyet işlerini yöneten baskın, hakim güç yetiren kendileri mi? Yoksa iddia ettikleri gibi sonda zafer kazanma ve helak olmazdan önce başverecek şeyleri sadece gayb ilmi sayesinde bilinen kendilerine vahyedilmiş meleklerin sözlerini dinleyebilecekleri göğe doğru yükselen merdivenleri mi var? Melekleri dinleyen kimsenin öncelikle işitmeyi ispatlayacak açık bir delil ve aydın bir hüccet takdim etmesi gerekir. Borca gelince: İnsanın kendisinde olmayan şeyle yükümlü tutulmasıdır. Yani sana tabi olma konusunda onları vazgeçiren borç altında kalarak ağır bir yük yüklenmeleri mi olmuştur? Yoksa gayb yani levhi mahfuz onların yanında da ondan mı yazıyorlar ki hatta kendilerini diriltmeyeceğimizi şayet diriltirsek azab etmeyeceğimizi dile getiriyorlar? Yoksa onlar tuzak mı kuruyorlar? Onlar Allah resulü ve müminlere karşı toplandıkları mecliste tuzak kuran kimselerdir. Bununla inkâr edenlere işaret edilmektedir. Doğrusu bu ifade ile Allah'ı inkar eden her bir tuzak kuran kimseyi kastediyorum. O kimseler ki kurdukları hileler kendilerinin aleyhine dönecek ve onları çepçevre saracaktır. Bu nedenle onlar Bedir savaşında öldürülmüş veya tuzağa düşerek mağlup olmuşlardır. Şu biline ki ben kime tuzak kurarsam mutlaka onu yenilgiye uğrattırım.³²³ Dikkat edilirse bu, önceki tartışma çeşidi ile irtibatlıdır. Orada kesin bilinen evrensel kanıtlar ileri sürülerek muhalifin düşünmesine ve böylece ulûhiyetin kabul edilmesine olanak sağlanırken, burada da mahlûkatı delil göstermekle muhalif tarafından iletilen hususlar soru tarzı esas alınarak çürütülmüştür.

3. *Yaratılışı delil getirerek dönülecek yerin belirtilmesi:* Bu husus birçok konuda olduğu gibi soru cevap şeklinde hakikati dile getirmektedir. "*İlk yaratmada âcizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler.*"³²⁴ Bu ayet Allah tarafından, "*Biz öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (dirileceğiz)? Bu, akla uzak bir dönüşür*" diyen Kureyş müşriklerine bir azarlamadır. Ayetten kastedilen anlam şu şekildedir: Mahlûkatı ilk defa yarattığımız gibi yaratmaya güç yetiremeyeceğimizi mi sanıyorlar? Bilakis toprağın altında çürüdüktan ve yok olduktan sonra onları yeni bir yaratılışla geri döndürmek bize

³²³ Ebu'l-Kâsım Mahmûd bin Amr bin Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzili*, Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, Üçüncü basım, h. 1407, C. 4, s. 414.

³²⁴ Kâf 50/15: " أَفَعَبْنَا بِالْخُلُقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ "

“(Yahudiler) Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir" dediler. “De ki: Öyle ise Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp istediğinizi açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilemediği şeyler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir. (Resulüm) sen "Allah" de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!”³³⁰ Onlar, "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir" diyerek Allah'ı gereği gibi değerlendirmediler yani Allah'ın şanına yakışacak şekilde hakkıyla yüceltmediler. Hasan el-Basrî onların Yahudiler olduğunu ayrıca resulullah'ı ve ashabını kastederek "Bunlar okuma yazma bilmeyen insanlardır" dediklerini dile getirmiştir. Yahudiler insanları kandırarak "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir" demişlerdi. Onlara göre peygamberler Allah tarafından gelmiş fakat kendileri ile kitap getirmemişlerdi. Peki Muhammed peygamber bu kitabı nereden getirmiştir? Allah Teâlâ resulüne hitaben onlara şöyle demesini emretmiştir; “De ki: Öyle ise Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi? Yani Musa peygambere kim rehberlik etti? Hâlbuki "Siz onu kâğıtlara yazıp istediğinizi açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz." Burada geçen "Karâtîs" kelimesi: Onların Tevrat'tan tahrif ederek elleri ile yazdıkları kitaplardır. "Sizin de atalarınızın da bilemediği şeyler size öğretilmiştir" yani ilminiz olmadığı halde sizi bilgilendiren Allah'ı ne siz ne de atalarınız aciz bırakamazsınız diyerek Allah kitabı indirenin bizzat kendisi olduğunu dile getirmesini peygamberine emretmiştir. Bu, kitap ehli ile savaşmanın emredilmesinden önce olmuştur.³³¹ Şu metot onların delillerini iptal etmede oldukça keskin bir nişancı gibidir. Şöyle ki muhalifin sunduğu delili farklı yönden kendisine karşı getirmekle susturulmasına mecbur bırakılır.

5. *Sıfatların kısıtlanması ve onlardan birinin hükme sebep olmasını geçersiz kılmakla inceleme ve ayırma yapmak:* Bu yöntem de soru şeklinde olup muhalifin zihnini karıştıran olgulardan kurtulmasına kolaylık sağlamaktadır. Örneğin, ayette şöyle vurgulanmaktadır: “(Dişi ve erkek olarak) sekiz eş yarattı: Koyundan iki, keçiden iki... De ki: O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Eğer doğru iseniz bana ilimle söyleyin. Deveden de iki, sığırdan da iki (yarattı.) De ki: O bunların

³³⁰ En'âm 6/91: " وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ بَشَرًا مِّنْ شَيْءٍ قُلْ مَن أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا " وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهَا قُرْآنًا وَيُخْفُونَ كَثِيرًا وَعَلَّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنَّكُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلْ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ "

³³¹ İbn Ebi Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, C. 2, s. 83-84.

erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz? Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan kim daha zalimdir! Şüphesiz Allah o zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”³³² Allah sizin için koyun ve keçiden erkek ve dişi iki çift olmakla sekiz tür yaratmıştır. Böyle olduğu bilirse müşriklere de ey peygamber erkek oldukları için mi yüce Allah onlardan iki erkek hayvanı haram kıldı? Şayet "Evet" demiş olsalar onlara de: O zaman niçin dişileri haram kılıyorsunuz? Yoksa dişi olduğu için mi Allah iki dişi haram kılmış? "Evet" demiş olsalar onlara şöyle de: O zaman niçin iki erkeği haram kılıyorsunuz? Yoksa Allah iki dişi hayvanın döl yatağında olanları orada bulunması sebebiyle mi yasaklamıştır? Eğer "Evet" demiş olsalar onlara şu şekilde söyle: Peki neden döl yatağında bulunanları bazen erkek bazen de dişi diye ayırıyorsunuz? Ey müşrikler eğer bunların Allah tarafından haram kılınmasını davanızda destekliyorsanız sağlam ilme dayandırdığınız şeyleri bana haber verin. Sekiz türün geri kalanı şunlardır: İki erkek deve ve iki erkek sığır. Ey peygamber müşriklere de: Allah hayvanın erkeklerini mi dişilerini mi yoksa rahminde olanları mı haram kıldı? Yoksa siz şimdi yasak saydığınız bu hayvanların haram olduğunu Allah'ın size emrettiğini mi iddia ediyorsunuz?! Allah'a yalan iftira atan kimseden daha büyük suç ve zulüm yapan hiçbir kimse olamaz. Böyle bir kimse Allah'ın haram kılmadığını haram sayarak insanları hak yoldan saptırmak için ilimsiz olarak ona istinat eder.³³³ Şüphesiz Allah kendisine iftira atan zalimleri doğru yola yöneltmez. Bu münazara türünden kasıt, beşeri kanunlarla Allah'ın hükümlerinden herhangi birisini geçersiz kılmaya çalışan kimselerin uydurduklarının kısıtlanması ve yeni bir hüküm koyma çabalarını iptal etmektir.

6. *Kimse tarafından bilinmeyen bir sözü söylemeye mecbur ederek, hasmın iddiasını beyan etmeye zorlanması ve susturulması:* Bu olguya Kur'ân-ı Kerim'de şu şekilde dikkat çekilir: “*Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysaki onları da Allah yaratmıştı. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Haşa! O, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir. O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır.*

³³² En'âm 6/143-144: " ثَمَّابِيَّةَ أَرْوَاحٍ مِّنَ الصَّانِّاتِئِنَّ وَمِنَ الْمَعْرِاتِئِنَّ فَلَ الذِّكَرِئِنَّ حَرَمٌ أَمْ الأُنثِئِنَّ أَمْأَ اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الأُنثِئِنَّ الأُنثِئِنَّ نَبُوئِبِي بَعْلَمُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِئِنَّ وَمِنَ الأِئِبْلِ ائِنَّئِنَّ وَمِنَ النَّقْرِ ائِنَّئِنَّ فَلَ الذِّكَرِئِنَّ حَرَمٌ أَمْ الأُنثِئِنَّ أَمْأَ اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الأُنثِئِنَّ " أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّيْكُمْ اللهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللهِ كَذِباً لِّيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنْ اللهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِئِنَّ

³³³ Cemâatun min Ulemâ-i't-Tefsîr, *el-Muhtasar fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Üçüncü basım, h. 1436, C. 1, s. 147.

O'nun eşi olmadığı hâlde nasıl çocuğu olabilir! Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur."³³⁴ Allah cinleri yarattığı halde kâfirler onları Allah'a ortak koştular. Bu hususta Kelbî şöyle der: Ayet inkârcılar hakkında inmiştir. Onlar yaratılış konusunda İblisin ortaklığını onaylayarak şöyle demişlerdir: Allah ışıgı, insanları, canlıları, hayvanları, İblis ise zulmeti, yırtıcı hayvanları, yılanları, akrepleri yaratmıştır. Nitekim onlar şu ayette olduğu gibi bir ifade tarzı kullandılar: *"Onlar Allah ile cinler arasında da bir soy birliği uydurdular"*³³⁵ Hâlbuki İblis cinlerin soyundandır. *"Onlar bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar yakıştırdılar"*³³⁶ ifadesinin hakikati "Üzeyir Allah'ın oğludur" diyen Yahudilerin, "İsa Allah'ın oğludur" diyen Hristiyanların, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyen Arapların kâfir olanlarının sözleriyle birebir aynıdır. Bundan sonra *"Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir"* diyerek kendisini tenzih etmiştir. Ayrıca göklerin ve yerin eşsiz bir şekilde yaratıldığına, bundan önce benzerinin olmadığına dikkat çekmiş ve *"Eşi olmadığı halde O nasıl çocuk edinir"* diyerek onlara soru tarzında itiraz etmiştir. Bununla birlikte ayetin devamında kendisinin her şeyi yaratan ve her şeyi hakkıyla bilen olduğunu ifade etmiştir.³³⁷ Bu yüzden Allah her hangi bir şeyden yaratılmanın imkânsız olduğunu belirtmek için çocuğu kendisine izafe etmeyi reddetmiştir. Şüphesiz çocuk sadece iki kişi olması şartı ile mümkün olur. Allah ise kendisine eş edinmemiştir. Ayrıca o her şeyi yaratmıştır. Her şeyi yaratması ile bir şeyin ondan doğması fikri birbiri ile çelişmektedir. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir. Her şeyi bilmesi ise kendi isteği ile fail olmasını zorunlu kılar. Doğrusu duygular isteyerek yapan ile baskı ile yapan arasında bir ayırt etme özelliğine sahiptir. Dolayısıyla Allah'ın bilen olması – sıcak ve soğuk gibi – bilinçsiz şeylerin kendisinden kaynaklanan doğal şeyler gibi olması ile bir araya gelecek meseleler değildir. Bu sebepten dolayı O'na çocuk izafe edilmesi de haramdır.³³⁸

Ayrıca münazaranın yerine getirilmesine vesile olması açısından iki çeşidi vardır. Bunlardan birincisi: Konuşma ile ilgili tartışmadır. Nitekim ilim meclisinde

³³⁴ En'âm 6/100-101: " وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ بَدِيعُ " السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "

³³⁵ Saffat 37/158: " وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسَبًا " "

³³⁶ "Medine halkı "Harakû" kelimesinde "Ra" harfinin şeddeli hâlini getirmekle çokluğa delalet eden "Harrakû" şeklinde okumuştur." a.y.

³³⁷ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, C. 2, s. 175.

³³⁸ Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, C. 1, s. 313-315.

münazaracıların buluşması ile belîğ bir tartışma gerçekleşir. Bu tartışmalara daha çok emirler katılır. Örneğin: İki imam, Mâlik ve Ebû Yusuf arasında Medine şehrinde Hârûn er-Reşid'in huzurunda "Kadın mihri ile istediğini yapar" konusu etrafında gerçekleşen tartışma bu kısımdandır. İkincisi ise: Münazaracıların bilimsel bir meselede bir iş etrafında yazılı olarak konuşması ile gerçekleşen yazılı tartışmadır. Mâlikin, Leys bin Sa'd için "Medine halkına aykırı olmak" hususunda yazdığı mektubu ve Leys'in ona cevap vermesi bu türdendir. Konuları itibariyle münazaralar, fikhî tartışmaların en önemli türüne göre değişir. Bu tartışmaların mevzuları fikhî meselelerdir. Mezheple mezheb taraftarları arasında yapılır. Ayrıca bir mezheb taraftarları arasında da olabilir. Örneğin: Şâfî (v. 820) ve Ahmed (v. 855) arasında namazın terki konusunda yapılan münazara bu kabildendir.³³⁹

Münazara ister konuşmayla ilgili isterse de yazışma şeklinde olsun her biri tartışmada önemli konuma sahiptir. Biri diğerinin yerini tutmayan iki öge gibi zaman, mekân ve durumun müsait olmasına göre değişiklik arz eden belli şartlara bağlı tartışma çeşitleridir.

4.1. Kur'ân-ı Kerim'de Münazaranın Şartları.

Tartışmanın gerçekleşmesi için sekiz şartın olması oldukça mühimdir. Bunlar şu şekilde özetlenmiştir:

1. *Tartışmacılar ihtiyaç duyulan kuralları bilmelidir:* Bu hususa şu ayet delil gösterilebilir: "Bil ki Allah'tan başka ibadet edilmeyi hak eden hiçbir ilah yoktur."³⁴⁰ Nitekim amelden önce ilmin yani bilme şartının vacip olması nasıl gerekliyse tartışmadan önce kuralların bilinmesi de aynı şekilde önem arz etmektedir. Yine şu ayette örnek verilebilir: "Eğer sana cevap veremezlerse, bil ki onlar, surf heveslerine uymaktadırlar. Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir! Elbette Allah zalim kavmi doğru yola iletmez."³⁴¹ İbn Abbas ayet hakkında şöyle demiştir: Onlar getirdiğin delillere inanmayı istememektedirler. Mukâtil ise: Onların Kur'an ve Tevrat'tan daha üstün bir kitap

³³⁹ Vizâratu'l-Evkâfi ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, *el-Mevsûatu'l-Fıkhîyye*, Nşr. Vizâratu'l-Evkâfi ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, el-Küveyt, Birinci basım, h. 1420, m. 2000. c. 39, s. 78-80.

³⁴⁰ Muhammed 47/19: " فَاعْلَمُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ "

³⁴¹ Kasas 28/50: " فَإِن لَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمُ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ اتَّبَعَ هَوِيَهُ بَغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ "

getirmelerinin imkânsız olduğunu göstermekle birlikte bu, "Eğer sana cevap veremezlerse" ayetinin delalet ettiği anlamla da eşleşmektedir. Şayet denilse ki cevap verme dua etmeyi gerektirirken burada dua nerededir? Biz de deriz ki ayette geçen "Bir kitap getirin" emrindedir. Emir ise fiili yapmaya bir çağrıdır. Bundan sonra Allah Teâlâ "Bil ki onlar sırf hevalarına uymaktadırlar" diyerek onlar için sadece heveslerine uymaktan başka bir şey kalmadığını ve bu amele devam ettiklerini üstelik üzerinde oldukları yolların bozuk olduğunu şu ayetle beyan etmiştir: "Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir!" Bu, taklidin fesadını ortaya koyan delillerin en büyüklerinden olmakla birlikte hüccet ve istidlalın gerekliliğini de zorunlu kılmaktadır. "Elbette Allah zalim kavmi doğru yola iletmez" ayeti yüce Allah'ın "Doğrusu şirk en büyük zulümdür"³⁴² ayeti ile kâfiri de kapsamaktadır. Ashap, Allah Teâlâ'nın hidayet nimetinin sadece müminlere özel kılındığına dair delil sunmuştur.³⁴³

2. *Tartışılacak mesele imkânsız olmamalıdır:* Nitekim açık kelimeler ve deyimlerde aslen tartışma yapılmaz. Şöyle ki bu tür tartışma konusunun olması doğru değildir. Örneğin: Allah'ın çocuk edindiğini kabul ettirmek için tartışma yapmak bu şarta dahildir. Ayette şöyle denir: "Allah'ın bir evlat edinmesi, olacak şey değildir! O, bundan münezzehdir. Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece «Ol!» der ve hemen olur."³⁴⁴ Yine inkâr edilemez bir deyim üzerinde tartışma yapmakta bu kabildendir: "O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir."³⁴⁵ Allah gökten su indirdi de vadiler büyük ve küçük ölçüde dolarak aktı. Sel suyun üstüne çıkan köpüğü alıp götürdü. Şöyle ki Allah mümin ve kâfir için misaller çekmektedir. Süs eşyası hazırlamak için ateşte yaktıkları şeylere gelince burada kastedilen altın ve gümüş olup onlar eritildikleri zaman köpüğün altında kalan kısım saf maden haline gelir. Ayette geçen yararlanılacak şeyler kendisiyle

³⁴² Lokman 31/13: " إِنَّ الشُّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ "

³⁴³ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 24, s. 606-607.

³⁴⁴ Meryem 19/35: " مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ "

³⁴⁵ Ra'd 13/17: " أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ "

faydalanılacak nesnelere. Onun gibi köpük ise suyun üzerine çıkan atık mislidir. Nitekim demir, bakır ve kimyasal malzemeler gibi yararlanılacak şeyler yakılarak saflaştırıldığı zaman da aynı şekilde halis olan arınır, atığı ise üste çıkar. Köpüğe gelince suyun, süs eşyasının, demirin ve kimyasal malzemelerin atığı da tortu gibi kendisiyle fayda sağlanmaz, yok olup gider. Bu da kâfirin ameli gibi olup ahirette kendisine hiçbir yarar sağlamaz. İnsanlara fayda veren şeyler ise yerde kalır ifadesinden kasıt ekin ve meranın su ile filizlenip elverişli konuma geldiği gibi, süs eşyaları ve kullanışlı nesnelere de işletilerek elverişli bir konuma getirilir. Bu ise ahirette sevabı yok olmayacak bir müminin ameline örneklik teşkil eder.³⁴⁶

3. *Hak zorunlu olduğunda teslimiyet göstermelidir:* Talep edilen bir diğer husus ayette şöyle dile getirilmiştir: “Kendisine Allah'ın ayetlerinin okunduğunu işitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!”³⁴⁷ Bu ayette yüce Allah kendisine iftira atan, günahkâr her bir yalancı kimseyi cehennem ehlinin yaralarından akan irinli bir vadi ile cezalandıracağını haber vermektedir. Şöyle ki o, kendisine okunulan Allah'ın ayetlerini işitir sonra ise sanki onu hiç işitmemiş gibi emir ve yasağına boyun eğmek yerine rabbine karşı kibir taslayıp günahından dönmeden, tövbe etmeksizin inkârına devam edip durur. Allah da resulüne hitaben şöyle der: Ey Muhammed bu vasıfta olan günahkâr, yalancı kimseyi kıyamet günü Allah tarafından gelecek, cehennem odunda duyacağı acıklı bir azapla müjdele.³⁴⁸

4. *Münazaracılar tartışmalarını tek bir bilgi üzere ortaya koymaları gerekir:* Eğer muhalifin sözleri örneğin fakihlerin üslubuna uyuyorsa, gramercilerin, filozofların bilgisine, dilsel duruma, veya benzerine dayanarak muhatabın ona itiraz etmesi doğru olmaz.³⁴⁹ Örneğin buna benzer bir durum ayette şu şekilde zikredilir: *Allah elçisi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük'demeleri yüzünden... Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler; (başkası ona benzer kılındığı için) şüphe içine düşürüldüler. Onun hakkında ihtilafa düşenler bu konuda tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak*

³⁴⁶ İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, C. 2, s. 352.

³⁴⁷ Câsiye 45/8: " يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُنْزِلُ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشْرَهُ بِعَذَابِ الْإِيمِ "

³⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 22, s. 63.

³⁴⁹ Meydânî, *Davâbitu'l-Ma'rife*, s. 374-375.

onu öldürmemişlerdir.”³⁵⁰ Yani başka biri O'na benzer kılındığından insanlar gördükleri kimseyi İsa peygamber zannettiler. Böylece İsa mesihi öldürme hususunda ihtilafa düştüler. Bu da gösteriyor ki insanlar O'na benzer kişiyi öldürmüşlerdir. Benzerlik yüzü yönünden olup bedeni başka bir kişiye has kılınmıştı. Onlar çarmıha gerdikleri şahsı öldürdüklerinde baktılar ki yüzü İsa bedeni başka birinin bedenidir. Bu nedenle bazısı bu kişi İsa, bazısı ise değildir diyerek O'nu öldürüp öldürmeme hususunda kuşkuya düşmüşlerdir. Fakat insanlar sadece zanna uymakta olup İsa mesihi öldürmeleri hususunda kesin bilgi sahibi değillerdir.³⁵¹

5. *Tartışılan mesele ihtilafa açık olmalıdır:* Bu koşul zihinlerde anlaşılır. Çünkü üzerinde görüş birliği sağlanmış meselede münazara yapılmaz. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.*”³⁵² Zeccâc'a göre ümmet, önceki kuşaklarda yaşamış insanlardan ibaret nesil olup farklı yönlerde sahip bir topluluktur. Nitekim buna geçmiş milletler yani uluslar da denilir. Ayrıca ümmet sözü eşi benzeri olmayan bir kimseye de nispet edilir. Bu husus ayette, “*Şüphesiz İbrahim de bir ümmet idi*”³⁵³ şeklinde ifade edilmektedir. Ümmet kavramı burada tek bir din ve şariat anlamına gelmektedir. Yine insanların tümü, Nuh peygamberle gemide bulunanların hepsi İslam dini üzere olup sonradan parçalanmış, bunun üzerine Allah Teâlâ da peygamberler göndermiştir, denilmektedir. Ya da insanların tümü Nuh ve İbrahim peygamberin döneminde kâfir olmuşlar. Bu sebeple Allah da insanlara İbrahim, İsmail, Lût, Musa gibi resulleri ve onlardan sonra ise Allah'a itaat edenleri cennetle müjdeleyen, O'na isyan edenleri de cehennemle korkutan nebiler göndermiş, din

³⁵⁰ Nisâ 4/157: " وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَّبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي سَبِيلٍ " شَكَّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا "

³⁵¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, s. 300.

³⁵² Bakara 2/213: " كَانِ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اختلفوا فِيهِ وَمَا اختلف فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أوتوه مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اختلفوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ " وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ "

³⁵³ Nahl 16/120: " إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً "

hususunda aralarında anlaşmazlığa düştükleri meselelerde de adaletle hüküm vermek için onlarla birlikte kitaplar indirmiştir, denilmektedir. Onlar kendilerine Allah tarafından apaçık delil geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden ihtilafa düştüler. İman ehline gelince ise Allah onları kendi izni ve rahmeti ile batıldan hakka yöneltmekle hidayet etmiştir. Allah dilediği kimseyi İslama hidayet eder. O, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda iman edenleri kendi izni yani koruması ile hakka yöneltir. Allah dilediğini doğru yola muvaffak eder.³⁵⁴

6. *Münazaracılar ilimde ve istidlal etmenin sebepleri hususunda eşit seviyede olmalıdır:* Bu, âlimin kendisi gibi bir âlimle münazara etmesidir. Nitekim tartışmacılar arasında seviye farklı olduğunda, özellikle anlaşmazlık büyük olur. Eğer ilim, anlayış ve seviye kusurlu olursa, tartışılan meselenin ayrıntıları ve tartışılan mesele ile ilişkin ince bilimsel kısımlar, mevzular göz ardı edilebilir. Ayrıca tartışmadan da hiçbir fayda elde edilmez. Örneğin ilimde seviyenin farklı olmasına şu ayet delildir: *"Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, "Benim Rabbim diriltir, öldürür." demiş; o da, "Ben de diriltir, öldürürüm" demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir" deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."*³⁵⁵ Delili yerine getirmenin tüm nedenlerinde yani adaletli ve insafli olmada da tartışmacıların denk olması vaciptir. Zira delili tatbik etmenin gerekçeleri hususunda eşit olmazlarsa ve tartışmacıların biri diğerinde olmayan bir ayrıcalık ile yalnız kalırsa ve haklı da değilse işte bu zaman hasmına karşı üstünlüğü ona daha çok gerekli olabilir. Nitekim Allah adalet ve insafli olmayı emrederek şöyle der: *"Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*³⁵⁶ Ayetin şehadet hakkında olması muhtemeldir. Bu sanki Allah için şehadeti uygulayan şahitler olun, anlamına gelmektedir. Eğer böyle

³⁵⁴ Semarkandî, *Bahru'l-Ulûm*, C. 1, s. 140.

³⁵⁵ Bakara 2/258: " *لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ* "

³⁵⁶ Mâide 5/8: " *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ آلا تَعْدِلُوا إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ " *وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ* "*

yaparlarsa ne bir kimsenin öfke ve düşmanlığı, ne de razılığı ve dostluğu onları Allah için şahit olmaktan alıkoymaz. Allah kendisi için dostun aleyhine olduğu gibi düşmanın da aleyhine şehadet ve hükmü yerine getirmekle onları görevli tutmuştur. Yani dosta olduğu gibi düşmana da tanıklık etme hususunda hakkı gerçekleştirmek talep edilmektedir. Allah en doğrusunu bilir. Burada farz edilen mesele hak ve delillerin beyan olunup, hüküm ve yasaların öğretilmesidir. Sanki Allah için bunları yerine getirin denilmektedir. Böyle olduğunda ne bir cemaate olan kininiz ne hoşnutluğunuz onlara karşı gerçekleri ortaya koymanıza, ne de delil ve ahkâmları öğretmenize engel olur. İbn Abbas ayet hakkında şu şekilde açıklama vermiştir: "*Bir topluma olan kininiz sizi adaletsiz davranmakla kesinlikle onlara karşı suç işlemeye sevketmesin. Çünkü adaletli olmak hoşnut olma ve öfkelenme durumunda Allah için yapılması gereken bir ameldir. Bu yüzden adaletli olmakla hakkı söyleyin. Doğrusu o, takvaya daha yakındır.*" Ayette geçen, "*Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır*" ifadesinden kasıt; Adaletli olun, bu takvanın ta kendisidir, demektir. Nitekim başka bir ayette, "*Şüphesiz Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır*"³⁵⁷ denilmiştir. Yani Allah'ın rahmeti iyilik yapanlar için olacak demektir. Çünkü adil olmak sadece takvalı olmakla mümkündür. Emrolduğunuz şeyleri terkedip yasak edildiğiniz şeyleri yapmakta Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Fakat siz adaleti ve zulmü küçümsemekle Allah'ın koyduğu sınırları aşarak tehdidini çiğniyorsunuz.³⁵⁸

7. *Tartışmanın geri çevrildiği genel olgularda tarafların anlaşması gerekir:* Bu şart bulunmadığı zaman tartışmadan fayda sağlanamaz. Başlangıçtan itibaren durdurulur. Çünkü münazara görüşlerde ve kısmi konularda yapılır. Bu nedenle üzerinde görüş birliğine varılmış genel olgulara döndürülmesi gerekir. Eğer tartışmacılar genel olgular üzerinde görüş birliği sağlayamazsa münazara bozulur ve anlaşmazlık meydana gelir. Bu genel olgular otoriterdir. Anlaşmazlığın kaldırılması ve çekişmenin kesilmesi için iki tarafın da müsellimâtının olması gereklidir. Örneğin tartışmanın, üzerinde ittifak edilen helal ve haram gibi genel olgulara döndürülmesi zorunludur. Ayette buna şöyle dikkat çekilir: *De ki: "Allah'ın size indirdiği; sizin de,*

³⁵⁷ A'râf 7/54: " إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ "

³⁵⁸ Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdî Bâslûm, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût – Lübnân, Birinci basım, h. 1426, m. 2005, C. 3, s. 476-477.

bir kısmını helal, bir kısmını haram kaldığınız rızıklar hakkında ne dersiniz?" De ki: "Bunun için Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"³⁵⁹ Ayetin anlamı şu şekildedir: Bana haber verin ki Allah kendi izni ile size helal ve haram kılma konusunda yetki vermiştir. Yoksa bunu Allah'a nispet etmekle iftira atmış olursunuz. Burada hemzenin inkârı bildirmesi yahut bir anlam ifade etmemesi de mümkündür. Anlam bildirmediği zaman şöyle olur: "Fakat siz Allah'a karşı yalan söylemekle bühân atıyorsunuz." Bu ayet, hükmü sorulan meselelerde ihtimale dayanarak konuşmanın apaçık bir şekilde yasak olmasına yeterlidir. Ayrıca bu hususta dikkatli olmanın vacipliğine sevk eden bir unsur vardır. Üstelik herhangi bir kimsenin bir meseleni kesin ve mükemmel bir şekilde bildikten sonra bu hakta caizdir veya değildir demesi izinlidir. Kim kesin olarak bilmiyorsa Allah'tan korksun ve sussun. Aksi takdirde zanna dayandırmış olduğu şey sebebiyle kıyamet günü Allah'a iftira eden kimse adını almış olur.³⁶⁰

8. *Hakem tayin etme:* Tartışmacılar inatçılık, böbürlenme ve çekişmeni sürdürdüğü zaman hakem iki hasım arasında hükmederek ısrar etmeyi önler, farklı bakış açıları olduğunda ise münakaşayı keser. Örneğin bu özellik ayette şu şekilde ifade edilir: *"Eğer hüküm verirken aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah adil olanları sever."*³⁶¹ Yine şöyle belirtilir: *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz - Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız - onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir."*³⁶² Yani ey iman edenler emrettiği ve yasakladığı hususlarda rabbiniz olan Allah'a ve O'nun elçisine itaat edin. Eğer sadece rabbiniz emrettiği için resulüne uyarsanız bu eylem itaat adını almış olur. Şu nedenle siz peygambere yalnız Allah'ın emrinden dolayı itaat etmiş olursunuz. Nitekim hadiste şöyle denilmektedir: *"Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim de emire itaat ederse bana itaat etmiş olur. Kim bana karşı gelirse Allah'a karşı gelmiş, kim de emire karşı gelirse bana karşı gelmiş olur."*³⁶³

³⁵⁹ Yûnus 10/59: " قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ اللَّهُ آذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ "

³⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzili*, C. 2, s. 353-354.

³⁶¹ Mâide 5/42: " وَإِنْ حَكَمْتَ فَأَحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ "

³⁶² Nisâ 4/59: " فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا " el-Osman, *Usûlül'-Cedeli ve'l-Münâzara*, s. 314-322.

³⁶³ Buhârî, "Ahkâm", 7137; Müslim, "İmâre", 1835.

"Onu, Allah'a götürün" ifadesinden kasıt: Ey iman edenler din hususunda birbirinizle veya emir sahibi ile aranızda baş veren anlaşmazlıklarda tartıştığınız meseleni Allah'ın kitabında geçen hükme döndürün ve ona uyun anlamına gelmektedir. "Resule götürün" ifadesi ise: Şayet meselenin hükmünü Allah'ın kitabında bulamaz iseniz hayattadırsa Muhammed peygambere danışın. Yok eğer vefat etmişse O'nun sünnetine başvurun demektir. "Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız" yani eğer Allah'a, ayrıca sevap ve azap ile karşılığı verilecek dönüş yerine iman etmiş, üstelik emrolduğunuz işleri de yapmışsanız Allah tarafından size oldukça çok ödül vadelimektedir. Şayet denilenleri yapmadıysanız sizin için elem dolu bir azap vardır.

"Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir." Yani herhangi bir hususta tartıştığınız konunun Allah'a ve resulüne döndürülmesinin sizin için dönülecek yer olan Allah'ın huzurunda daha hayırlı, dünyanızda ise daha elverişli olmasıdır. Çünkü bu husus sizi dostluğa, münakaşanın ve parçalanmanın terk edilmesine çağırmakta olup sığınak, akibet yönünden kayda değer ve sonuç bakımından daha güzeldir.³⁶⁴

Bu esaslar sayesinde diyebiliriz ki tartışan kimselerin gerekli kuralları bilmesi, konu hakkında bilgi düzeylerinin dikkate alınması şarttır. Aksi hâlde tartışma istenilen sonucu vermemekle birlikte kendisinde inat, kibir, şüphe vs. kalp hastalıklarından ibaret birçok cürüm toplayacaktır. Tartışmacıların ihtilaf olmayan apaçık bir meselede münazara yapmasına gelince, ilim ehli nezdinde yerilen kötü ahlaktan hesap olunmaktadır. Bir diğer şart ise münazaranın bir bilgi üzere olması gerektiğidir. Örneğin, tartışma fıkıh alanında yürütülüyor ise ona felsefi bir yaklaşımla cevap verilmesi doğru olmaz. Çünkü bunlar müstakil bir ilim olmakla birlikte kendilerine has kural ve kaidelere, usul ve yöntemlere sahiptirler. Genel olgular üzerinde fikir birliği sağlanması ve hâkim tayin edilmesi de münazaranın şartları hususunda zorunlu kabul edilmesi gereken unsurlardandır.

4.2. Kur'ân-ı Kerim'de Münazaranın Rükünleri.

³⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 8, s. 495, 504, 506.

Münazaranın iki temel rüknü vardır. Onlardan biri tartışmanın yapıldığı konu³⁶⁵ diğeri ise doğruya ulaşmayı isteyen iki taraftır.³⁶⁶ Münazaranın konusu hakkında şöyle denilmiştir: Bu mevzular ya kelimcilerin içine daldığı meseleler gibi akide ile alakalı ya imamların ve selefın derinleştığı meseleler gibi fikhî hükümlerle alakalı ya da hilafet ve yönetim sistemi gibi konular olmasıdır.³⁶⁷ Karşı karşıya gelen iki tarafa gelince bunlar Hz. Davud'un yanına gelen iki kardeşin durumuna dair ayette haber verilen şu meseledir: "İçlerinden biri şöyle dedi: Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var. Böyle iken "Onu da bana ver" dedi ve tartışmada beni bastırdı."³⁶⁸ Onlardan biri şöyle dedi: Bu benim dinim ve yolum üzere bulunan kardeşimdir. Onun doksan dokuz, benim ise bir eşim³⁶⁹ var. Hüseyin bin Fazl'a (v. ?) göre bu üstü kapalı bir şekilde uyarı yapmak ve meselenin anlaşılması için söylenmiş bir ifadedir. Çünkü ayette "Niâc" ve "Bagy" kelimeleri geçmesine rağmen böyle bir şey vuku bulmamıştır. Örneğin: Zeyd Amr'ı vurdu. Bekir bir ev satın aldı cümlelerinde ne Zeydin vurulması ne de Bekir'in bir ev satın alması eylemi gerçek değil bilakis bir misaldir. *Ekfilnihâ*'kelimesini İbn Abbas "Onu da bana ver" şeklinde tefsir etmiş, Mücahid ise "Benim için ondan vazgeç" şeklinde yorumlamıştır. İşin aslı ise: "Onu bana vermekle beni onun geçimini sağlayan, ihtiyacını karşılayan güvence sahibi bir kimse kıl. Yani "Onunla evlene bilmem için ondan boşan" demektir.

Azzenî" kelimesinin anlamı ise "O beni konuşmada üsteledi" demektir. Nitekim şöyle denile bilir: "Saltanatı sebebiyle beni yendi." Dahhâk ise şu şekilde yorum yapmıştır: "Eğer konuşursa benden daha iyi konuşur, savaşırsa benden daha güçlü olurdu." Fakat doğru anlam şöyledir: "Güçsüz olmam sebebiyle zafer ona aittir." Eğer dediğim doğru ise bu bana göre Dâvûd'un evlendiği kadının eşi Üriyyâ ile Dâvûd arasında geçen bir mesele ile ilgili olup tamamen temsilden ibarettir. Her hâlükârda Dâvûd'un doksan dokuz, Üriyyâ'nın ise bir eşi vardı. Onu da kendi eşleri

³⁶⁵ Konudan kasıt, mahmûle tekâbül eden mantıksal konu değildir, mesele veya araştırma noktasıdır. a.y.

³⁶⁶ Meydânî, *Davâbitu'l-Ma'rife*, s. 374; Senâ Muhammed Süleymân, *Fennu ve Adabu'l-Hivâri beyne'l-Asâleti ve'l-Muâsira*, Nşr. Âlemul-Kutub, el-Kâhire, m. 2013. s. 49-50.

³⁶⁷ Süleymân, *Fennu ve Adabu'l-Hivâri*, a.y.

³⁶⁸ Sâd 38/23: " إِنَّ هَذَا أَجِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعَجَةً وَلِي نَعَجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفُلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ "

³⁶⁹ Araplar "Na'ce" kelimesini kadınlar için kullanırlar. a.y.

arasına katmıştı.³⁷⁰ Ayrıca, eğer konu onaylanmışsa veya açıklanmışsa ona itiraz eden sâil, onaylayan ve onu sunan ise muallil diye isimlenir. Nitekim konuya itiraz eden ve onu tanımlayana dair Kur'ân-ı Kerim'de şu şekilde belirtilir: “*Andolsun, biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: "Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım." "Allah'tan başkasına ibadet ve kulluk etmeyin. Doğrusu ben sizin adınıza elem dolu bir günün azabından korkuyorum." Kavminin inkâr eden ileri gelenleri, "Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Aksine sizin yalancı kimseler olduğunuzu sanıyoruz" dediler.*”³⁷¹ Nuh peygamber kavmine şöyle dedi: "Ey kavmim, ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah'ı kullukta tekleştirmeniz için sizi uyarıyor ve ondan başkasına ibadet etmemeye çağırıyorum. Doğrusu ben işlediğiniz küfürden dolayı sizin için ağırlı acılı gününün azabından korkuyorum." Kavminin inkârcı eşref ve reisleri şöyle dediler: "Biz senin sadece bizim gibi bir insan olduğunu ve bize göre bir üstünlüğünün olmadığını, sana uyanların da aramızda mal ve saygınlığı olmayan en hakir kimseler olduğunu görüyoruz" dediler. Aslında bu ifade onlardan vuku bulan bir yalandır. Çünkü üstünlüğün tamamı peygamberlik makamındadır. Bunun ardından "Aksine bize getirdiğin Allah tarafından da değildir" diyerek inkarcı tutumlarına devam etmişlerdir.³⁷² İşte burada muallil konumunda Hz. Nuh, sâil konumunda ise ona itiraz eden kavminin azmış ileri gelen kimseleridir. Bir başka ayette itiraz eden sâil konumunda Firavun kavminin ileri gelenleri, konuyu onaylayan ve sunan ise muallil konumunda olan Firavun gelmektedir: “*Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: "Sen (sihirbazları cezalandıracaksın da) Mûsâ'ya ve kavmini, bu ülkede fesat çıkarırsınlar, seni ve ilahlarını terk etsinler diye bırakacak mısın?" Firavun, "Biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz onların üzerinde ezici bir güce sahibiz?" dedi.*”³⁷³ Firavun kavminden olan elebaşılar Firavun'a şöyle dediler: "Musa ve kavmi insanları sana ve ibadet ettiğin

³⁷⁰ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, C. 4, s. 60.

³⁷¹ Hüd 11/25-27: " *وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمِ الْقِيَامِ فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرِيكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرِيكَ أَنْتَ بَعْدَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادْنَا بِآدِي الرَّأْيِ وَمَا نَرِي لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَنْتَظِمُ كَادِبِينَ "*

³⁷² Vâhidî, *el-Vecîz*, s. 518.

³⁷³ A'râf 7/127: " *وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَنْدَرُ مُوسَىٰ وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَالْهَيْكَلُ قَالَ سَنَقْتُلُنَّ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي " *يَسَاءَ لَهُمْ وَلَنَا فَوقَهُمْ قَاهِرُونَ "**

ilahlara karşı çıkmaya çağırarak yeryüzünde fesat çıkarmak istiyor." İbn Abbas: "Firavn'un ibadet ettiği bir dişi ineği vardı. Ne zaman ki güzel bir dişi sığır görse insanların ona ibadet etmesini emrederdi. Bu nedenle Sâmîrî de onlar için bir buzağı ortaya çıkardı" demiştir. Hasan el-Basrî'ye göre Firavun, boynuna ibadet ettiği bir haç asıyordu. Süddî ise şu şekilde demiştir: Firavun kavmi için putlar edinerek insanların ona ibadet etmesini emrediyor ve kavmine şöyle diyordu; "Bunlar sizin ilahlarınız, ben de sizin ve ilahlarınızın rabbiyim." Nitekim ayette şöyle haber verilmektedir: "*Ben, sizin en yüce rabbinizim! dedi*"³⁷⁴ İbn Mesud, İbn Abbas, Şa'bî (v. 722) ve Dahhâk, "ve yezareke âlihateke" ifadesinde geçen "Âlihateke" kelimesinin elifini "Îlâhetike" şeklinde kesralı okumuşlardır. Böyle olduğu zaman "Senin değil sana ibadet etmeye" anlamına gelir. Çünkü Firavun kendisi tapınmıyor Firavun'a tapınılıyordu. Yine ilahlar kelimesinden kasıt güneş olup insanlar ona tapıyorlardı da denilmiştir.

Firavun şöyle dedi: "Onların oğullarını öldürecek, kadınlarını ise sağ bırakacağız. Biz onlar üzerinde zafer çalacağız." Hicaz ehlinin bazısı bu ayette geçen "Öldüreceğiz" kelimesini çokluğa delalet eden "Senukattilu" şeklinde, bazısı ise tahfif amaçlı "Senektulu" olarak okumuşlardır. Ayrıca İbn Abbas şu şekilde yorumlamıştır: "Saltanatını talan edecek bir erkek çocuğu doğulacağı denilen yılda Firavun, İsrail evlatlarının erkek çocuklarını katlediyordu. Bu zulüm Musa'nın İsrail evlatlarına risaleti getirmesine kadar devam etti. Onun emri ile olan artık olmuştu. Firavun'un onları yeniden katledin emri üzerine elebaşları da tekrar olarak öldürmeye başladılar. Bu sebeple İsrail evlatları Firavun'un zulmünden kurtulmak için Musa peygambere şikayetçi oldular."³⁷⁵ Aslında konuşmaya başlayan muallil, ona itirazını yöneltten ise sâil olur. Tartışma içinde iş tersine çevrilebilir. Sâil, konuyu takdim eden muallil, ona itiraz eden mukâbili ise sâil olur.³⁷⁶

Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde Ehl-i Sünnet'in itikad ettiği meselelere dair ayetler geçmektedir. Örneğin, kabir azabı ile bağlı: "(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" denilecektir."³⁷⁷ Öldükten sonra diriltirme ile alakalı: "İnkâr

³⁷⁴ Nâziât 79/24: " فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى "

³⁷⁵ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, C. 2, s. 318-319.

³⁷⁶ Meydânî, *Davâbitu'l-Ma'rife*, a.y.

³⁷⁷ Mü'min 40/46: " النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ "

edenler, kesinlikle diriltilmeyeceklerini ileri sürdüler. De ki: Hayır! Rabbime ant olsun ki mutlaka diriltileceksiniz, sonra yaptıklarınız size haber verilecektir. Bu, Allah'a göre kolaydır”³⁷⁸ denilmiştir. Yine Allah'ın görülmesi ile ilgili olarak kesin bir şekilde haber verilmektedir: “Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parlayacaktır. Rablerine bakacaklardır.”³⁷⁹ Ayrıca fikhî hükümlerle ilgili sihirbazın hükmü: “Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!”³⁸⁰ Teyemmümün yapılışı: “Su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin).”³⁸¹ Av köpeği ile alakalı durumlar: “Onların sizin için tuttuklarından yiyin. Onu (av için) salarken üzerine Allah'ın adını anın (besmele çekin)”³⁸² vb. ihtilafli konular zikredilmektedir. Yönetim sistemine dair ise şöyle buyrulmaktadır: “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de.”³⁸³

Münazaranın gerçekleşmesi açısından rükünlerin kesinlikle olması gerekir. "Rükün; bir şeyin kendisi ile ayakta durduğu, ona dayandığı taraflarından biri ve nesnenin gerçek bölümlerinden bir bölümdür."³⁸⁴ Bu nedenle onlardan birinin olmaması münazarayı engelleyen ve onu geçersiz kılan gerekli bir sebeptir, diyebiliriz.

4.3. Kur'ân-ı Kerim'de Münazaranın Edepleri.

Kur'ân'da münazaranın edepi hususunda zikredilen en önemli özellikler şunlardır:

1. *Gülmek, sesin yükseltilmesi, serserilik ve gevezeliğin sergilenmesi, elin hareket ettirilmesi gibi ahmaklığa delalet eden hususlardan kaçınmalı:* Doğrusu bu noksanlar, bilgisiz cahillerin niteliklerindedir: Bu özelliklerden sakınan kimseler

³⁷⁸ Tegâbün 64/7: " زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ "

³⁷⁹ Kıyâmet 75/22-23: " وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ "

³⁸⁰ Bakara 2/102: " وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرُّوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ "

³⁸¹ Mâide 5/6: " فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ "

³⁸² Mâide 5/4: " فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْتُمْ عَلَيْكُمْ وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ "

³⁸³ Nisâ 4/59: " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ "

³⁸⁴ Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye – İbrâhîm Mustafâ, Ahmed ez-Ziyât, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. 1, s. 370-371.

hakkında Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Rahmânın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, "selâm" deyip geçen kimselerdir.*”³⁸⁵ İzzet ve celal sahibi Allah kullarından seçkin, ihlaslı olanları vasfederken yeryüzünde tevazu ile yürüyen kimseler olduğunu haber vererek onları Rahman'ın kulları adlandırmıştır. En üstün kimselerin vasfı ihlas ve takvadır. İlim ehlinin bazıları "Havnen" kelimesini kendini beğenmiş, haddini aşan değil yumuşak huylu, saf kimse olarak açıklamışken bir diğer kısım ise ne dik kafalı, ne kibirli ve ne kendini beğenmiş olmayan tevazu sahibi kimselerdir demişler. Hasan el-Basrî onları şu şekilde özetlemiştir: Allah'a yemin olsun ki onlar kulak, göz ve azaları sağlam olup cahiller tarafından hasta zannedilen alçak gönüllü iman ehli kimselerdir. Vallahi onlar hasta değil bilakis en sağlam kalpli kimselerdir. Sadece başkalarının kalbine girmeyen Allah korkusu onların kalbine dahil olmuştur. Hadislerin birinde şu şekilde ifade edilmiştir: “*Müminler yumuşak huylu, uysal bir deve gibidirler. Dizgini çekildiğinde, itaat eder. Taş üzerine çöktürüldüğünde de çökerler.*”³⁸⁶ Onlar kendilerine zarar veren biriyle karşılaşsın ya da karşılaşmasın eziyet etmeksizin tevazu ile geçip giderler. Üstelik cahillerle, ahlaksız kimselerle karşılaştıkları zaman edepsiz, bilgisiz kimseler gibi gaflete dalmaz "Size selam olsun" deyip geçerler. Yine şöyle de denmiştir: Hakaret ve eziyet verici bir söz işittiklerinde onlara karşılık vermeksizin ahmaklıkları ve gafletlerinden yüz çevirerek doğru ve düzgün bir şekilde "Selam" deyip geçerler.³⁸⁷

2. *Tüm tartışmacılar, rakibin eliyle de olsa gerçeğin yüze çıkmasında hoşgörülü olmayı amaç edinmeli:* Nitekim ayette şu şekilde belirtilmektedir: “*Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.*”³⁸⁸ Yani onlardan gelebilecek eziyetlere göz yumarak, sabrederek ve güzel bir şekilde tahammül ederek yüz çevir. Yine bu ayet İslam'ın ilk dönemlerine has olup savaşmanın emredildiği ayetle hükmü geçersiz kılındığını söyleyenler de vardır. Fakat bu, şaz görüştür. Çünkü bundan

³⁸⁵ Furkân 25/63: " وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا " Hârun bin Abdurrâzîk bin Hasan bin Ebî Zeyd el-Buncâvi, *Fennü Âdâbi'l-Bahsi ve'l-Münâzara*, Thk. Muhammed Hârun, Nşr. Dâru'z-Zâhiriyye, el-Küveyt, Birinci basım, h. 1438, m. 2017. s. 32.

³⁸⁶ Ebû Abdirrahmân Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahîh el-Câmi's-Sagîr ve Ziyâde*, Nşr. el-Mektebü'l-İslâmiyye, Beyrût - Dimeşk, Üçüncü basım, h. 1408, m. 1988, C. 2, s. 1132.

³⁸⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, C. 8, s. 39-40.

³⁸⁸ Hicr 15/85: " فَاصْفَحَ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ "

kasıt bağışlamak, affetmek ve güzel ahlak sergilemektir. Böyle olduğu bilinirse nasıl olur da hükmü kaldırılır.³⁸⁹

3. *Tartışmacı birçok anlam taşıyan mücmel ve garip lafızlardan sakınmalı:* Genellikle bu tür kelimelerin kullanılması üstünlük sağlamak için karşı tarafı zora sokmaktan sayılır ki bu da asıl maksattan uzak düşmektir. Kur'ân bu hususa şöyle değinir: "Biz Kur'ân'ı senin dilinle kolay anlaşılır kıldık ki gûnahtan sakınanları onunla müjdeleyesin ve inatla direnenleri de onunla uyarasın!"³⁹⁰ Bu ve bundan sonra gelen ayet hem surenin hem de bölümün sonudur. Ayette sanki Allah, resulüne şu şekilde hitab etmiştir: "Bu vahyi insanlara ulaştırarak müjdele ve uyar. Ne var ki biz vahyi senin dilinle apaçık arap dilinde indirmekle kolaylaştırarak ayrıntılı bir şekilde açıkladık ki insanları Cennetle müjdeleyip Cehennemden sakındırasın. Burada geçen "Ludd" kelimesi, batıl bir yolla şiddetli düşmanlık yapmaktır. Yine azılı düşmanlık yapmaya başlayanlar anlamına gelmektedir. Yani her bir meşakkatli münakaşa ve tartışmada inatçılıklarında haddi aşan kimselerdir."³⁹¹

4. *Her biri konuşmasını bitirinceye kadar arkadaşını beklemeli ve tamamlamadan önce sözünü kesmemeli:* Nitekim şu ayette dinlemeye vurgu yapılmıştır: "Şüphesiz ben sizin Rabbinize inandım. Gelin, beni dinleyin!"³⁹² İbn Abbas, Ka'b ve Vehb bin Münebbih bu ayet hakkında şöyle demişler: "Şüphesiz ben sizin inkâr ettiğiniz Rabbinize iman ettim, benim sözümü dinleyin." Yine şu şekilde de denilmiştir: "Bilakis onu söyleyen peygamber olup onlara şöyle demiştir: Rabbin katında size anlattıklarım hususunda bana şahit olmanız için sözümü dinleyin. Doğrusu ben sizin Allah tarafından gönderilen elçiler olduğunuza inandım ve tabi oldum." Zikredildiği kadarıyla peygamber, Allah'ın indirmiş olduğu kitapta andığı şu nasihatı kavmine öğütlediği zaman üzerine atlayarak öldürdüler.³⁹³ Ayrıca batılda inat ederek haktan yüz çeviren kimseler ne hakkı dinler ne de karşı tarafın sözüne

³⁸⁹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 19, s. 158.

³⁹⁰ Meryem 19/97: " فَأَيَّمَا يَسْرُنَا بِلِسَانِكَ لِنُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَنُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا "

³⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîli*, C. 3, s. 48.

³⁹² Yâsin 36/25: " إِيَّيْ أَمْنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمِعُونِ "; Meydânî, *Davâbitu'l-Ma'rife*, s. 373.

³⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 20, s. 507.

saygı duyarlar. Nitekim şu ayette olduğu gibi: *"Fakat onların çoğu yüz çevirmiştir. Artık onlar işitmezler."*³⁹⁴

5. *İhlaslı olmalı:* Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Hâlbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir."*³⁹⁵ Nitekim bu husus ayette şu şekilde dile getirilmektedir: *"Senden önce hiçbir resûl göndermedik ki ona: «Benden başka İlah yoktur; şu halde bana kulluk edin» diye vahyetmiş olmayalım."*³⁹⁶ Bu nedenle Allah, "Hunafê" kelimesi hakkında şirkten sakınarak tevhide yönelen kimseler olduğunu haber vermiştir. Yine başka bir ayette şöyle belirtilmiştir: *"Andolsun biz, her ümmete, "Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçınun" diye peygamber gönderdik."*³⁹⁷ Bunun ardından namaz kılmaları ve zekat vermeleri emredilmektedir. Namaz kılmak beden ibadetlerinin en şerefli, zekat vermek ise fakir ve ihtiyaç sahibi kimselere ihsan etmektir. Dosdoğru din yani adaletli, kıyamete değin korunacak tek dindir. Diğer bir ifadeyle orta yollu ümmet demektir. Zührî ve Şâfi gibi alimlerin çoğu bu ayeti amellerin imana dahil olması meselesinde delil getirmişlerdir.³⁹⁸

6. *Tartışmaya Allah'ı zikretmekle başlamalı:* Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"Mektup Süleyman'dan gelmekte, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır."*³⁹⁹ Mücahid'den şöyle nakledilmektedir: "Süleyman peygamberin Seba kraliçesine yazdığı mektupta Kur'ân-ı Kerim'in rivayet ettiği; *"Mektup Süleyman'dan gelmekte, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır"* ifadesinden başka bir şey yazılmamıştır."⁴⁰⁰

7. *Oturma hususunda edepli olmalı:* Örneğin, Lokman oğluna şu şekilde nasihat etmiştir: *"Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez. Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme, çünkü seslerin en çirkini eşeklerin*

³⁹⁴ Fussilet 41/4: " بِتَّبِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ "

³⁹⁵ Beyyine 98/5: " وَمَا أُرْسِلُوا إِلَّا لِيُعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ "

³⁹⁶ Enbiyâ 21/25: " وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ "

³⁹⁷ Nahl 16/36: " وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ "

³⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. 8, s. 438.

³⁹⁹ Neml 27/30: " إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "

⁴⁰⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân bin Muhammed bin İdrîs bin el-Münzir et-Temîmî er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Esad Muhammed et-Tayyib, Nşr. Mektebetu Nezzâr Mustafâ el-Bâz - el-Memleketu'l-Arabîyyetu's-Suûdiyye, Üçüncü basım, h. 1419, C. 9, s. 2873.

*anırmasıdır.*⁴⁰¹ Allah, kibirlilik taslayarak, hafife alarak konuştuğun kimseden yüz çevirmeni yasaklamıştır. "Tusa'ir" kelimesinin aslı "Saar" dan olup devenin boynunda oluşan hastalığa denir. Başları da boyunlarından dolayı eğilmiş ve bu kibirli kimsedir denilmiştir. Çünkü o, kendisine kibirli davranana karşı boynunu kıvrarak büyüklük taslamıştır. İbn Abbas ayetin anlamını şu şekilde açıklamıştır: "Allah'ın kullarına karşı büyüklük taslama, onları aşağılama ve onlardan yüz çevirme." Mücâhid ve Dahhâk buraya "Seninle konuştukları zaman" ifadesini de ilave etmişlerdir. Ayrıca Mücâhid şöyle demiştir: "Kendisi ile kardeşi arasında nefret oluşan bir adam kardeşini görür ve ondan yüz çevirir. Allah işte bundan sakındırmıştır." Nehâî ise: "Bu övünerek konuşmaktır" demiştir.

Ayette geçen, "*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme*" ifadesini Dahhâk: "Çalım satarak yürüme", Katâde ise: "Allah böbürlenmeyi yasaklamıştır." şeklinde yorumlamıştır. "*Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.*" Çünkü kibirli ve övünen kimseye bir şey verildiğinde Allah'a şükür etmez. "*Yürüyüşünde ölçülü ol*" demek tevazu ile yürü, böbürlenme, acele etme. Fakat sakın bir şekilde yürü anlamını ifade eder. Mücâhid: "Yürüyüşünde tevazu sahibi kimse gibi ölçülü ol" demiş, Katâde: "Allah, kişinin kendini beğenmesini yasaklamıştır", Zeyd bin Ebî Hubeyb (v. ?) ise: "Acele davranmasını yasaklamıştır" şeklinde yorumlamışlar. Ayetin devamında Allah, "*Sesini yükseltme*" yani konuştuğun zaman sesini indirmeyi amaç edin demiştir. Rabbine gizlice dua ettiğin zaman sesini yükseltmen doğru olmaz. Nitekim Zekeriya peygamber rabbine gizlice dua etmişti. Katâde'ye göre: "Allah ses konusunda ölçülü davranmayı emretmiştir." Bundan sonra "*Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin anırmasıdır*" demiştir. Mücâhid, Dahhâk, A'meş ve Katâde ayet hususunda: "Seslerin en kötüsü" olduğunu, ayrıca Katâde: "Sesin öncesi inleme, sonu ise anırmadır" demiştir. İkrime: "Seslerin en şerlisidir", Hasan el-Basrî: "Seslerin en şiddetlisidir", İbn Zeyd ise: "Şayet sesin yükseltilmesi hayırlı olsa idi Allah onu eşeğin sesine benzetmezdi" demişlerdir.⁴⁰²

8. *Hilim ve sabır ile süslenmeli:* Bu durum ayette şu şekilde vurgulanır: "*Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, belki öğüt alır, yahut*

⁴⁰¹ Lokmân 31/18-19: " وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ " وَأَغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ "

⁴⁰² Mekkî bin Ebî Tâlib, *el-Hidâyetu ilâ Bulûgu'n-Nihâye*, C. 9, s. 5729-5732.

korkar."⁴⁰³ Bir diğer ayette, "Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın"⁴⁰⁴ denilir. Bu ayet iki yönden ele alınır. Birincisi: Allah'ın sana rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın denilmekle iman eden kimselere özel kılınmıştır. Nitekim bu hususa başka bir ayette şöyle dikkat çekilmektedir. "(Ey Muhammed) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik"⁴⁰⁵ İkincisi ise: Genel olarak insanın tüm yaratılmışlara merhametli olması gerekli kabul edilmiştir. Şöyle ki hadislerin birinde şu şekilde haber verilmektedir. "Birbirinizi sevmeyene kadar iman etmiş olamazsınız. Kendisi sayesinde birbirinizi seveceyiniz şeyi size göstereyim mi? Aranızda selamı yayın. Neşim elinde olan Allah'a yemin olsun ki birbirinize merhametli olmayanadek cennete girmeyeceksiniz." Sahabeler: "Elbette ey Allah'ın resulü hepimiz birbirimize merhametli davranıyoruz" dediler. Resulullah cevabında şöyle dedi: "Doğrusu asıl merhametlilik sizden birinizin sadece arkadaşına değil herkese karşı şefkatli olmasıdır."⁴⁰⁶ Yine bir hadiste: "Küçüğümüze merhamet etmeyen büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir"⁴⁰⁷ denilmiştir. Ayrıca şu şekilde bir hadis de zikredilmektedir. "Yerdekilere merhamet etmeyene gökte olan Allah da merhamet etmez."⁴⁰⁸ Örneğin yüce Allah ayette şöyle buyurmaktadır: "İnananlara söyle, Allah'ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar."⁴⁰⁹ Nitekim Allah kullarından dikkatli ve kibirli kimseler hariç birbirlerine merhamet ve şefkat ile davranmayı hükmetmiş, inatçı ve büyüklük taslayan kimselere karşı ise vuruşmayı emretmiştir. Bu husus Allah'ın Musa ve Harun'u Firavun'a göndermesi zamanı onlara tavsiye ettiği şu emrinde görülmektedir. Şöyle ki Allah: "Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar"⁴¹⁰ demiştir. Ayrıca yumuşak bir söz kalplere ulaşma, hızlı kabul olunma ve itaat edilme açısından kaba bir sözden daha çok etkili olur. Bu da

⁴⁰³ Tâhâ 20/44: " فَقَوْلًا لَهُ قَوْلًا لَيْنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى "

⁴⁰⁴ Âl-i İmrân 3/159: " فِيمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ "

⁴⁰⁵ Enbiyâ 21/107: " وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ "

⁴⁰⁶ Ebulhasen Nûruddîn Alî bin Ebî Bekir bin Süleymân el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Thk. Hisâmuddîn el-Kudsî, Nşr. Mektebetü'l-Kudsî, el-Kâhire, h. 1414, m. 1994, C. 8, s. 30.

⁴⁰⁷ Tirmizî, "Birr ve's-Sıla", 1919.

⁴⁰⁸ Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Osmân bin Kâymêz ez-Zehebî, *el-Uluvv lil'Alî el-Gaffâr fi İdâhi Sahihî'l Ahbâri ve Sakîmuhâ*, Thk. Ebû Muhammed Eşraf bin Abdulmaksûd, Nşr. Mektebetü Edvâi's-Selef, er-Riyâd, Birinci basım, h. 1416, m. 1995, s. 19.

⁴⁰⁹ Câsiye 45/14: " قُلْ لِّلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِّلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ "

⁴¹⁰ Tâhâ 20/44: " فَقَوْلًا لَهُ قَوْلًا لَيْنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى "

insanların yüzünden belli olmaktadır. Bu nedenle Allah yaratılmışlara karşı merhametli olmayı, hoşgörü ile davranmayı peygamberlerine emretmiş ve kalplerin düzenlenip toparlanmasına da bir sebep kılmıştır.⁴¹¹ Sabır hususunda ise şu ayet delil teşkil eder: “*Sabret! Senin sabrın da Allah'ın yardımı iledir.*”⁴¹²

9. *İnsaflı olmalı:*⁴¹³ Kur’ân bu olguya şöyle işaret etmektedir: “*De ki: Rabbim adaleti emretti.*”⁴¹⁴ Yine ayette şu şekilde ifade edilmiştir: “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*”⁴¹⁵ Şüphesiz Allah insaflı olmayı ve insanlara güzel davranmayı emreder. İbn Abbas adalet kelimesini tevhid, ihsanı ise Allah'ın emirlerini yerine getirmek olduğunu söylemiştir. Ondan rivayet edilen başka bir yorumda ihsan kelimesi tevhidde ihlaslı olmak şeklinde açıklanmaktadır. Bu da resulullah'tan rivayet edilen; “*İhsan, sanki Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir*”⁴¹⁶ sözü ile aynı anlamı ifade etmektedir. Mukâtil adalet kelimesini tevhid, ihsanı ise insanları affetmek şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca ayetin devamında Allah akrabaya yardım etmeyi akrabalık ilişkilerini gözetmeyi emreder, söz ve eylemlerin kötü olanlarını da yasaklar denilmektedir. İbn Abbas Allah'ın yasakladığı çirkin işin zina, fenalığın kitap ve sünnetle sabit olmayan bir iş, azgınlığın ise kibirlik ve zulüm olduğunu haber vermiştir. İbn Uyeyne ise adalet kavramını kişinin gizinde ve aşikârda eşit olması, ihsanı gizlini aşikârından daha güzel olması, çirkinlik ve fenalığı da aşikârı gizlininden daha güzel olması şeklinde izah etmiştir. Ayetin geri kalan kısmında bunları düşünüp tutasınız diye Allah size nasihat ediyor denilmektedir. İbn Mesud'a göre bu ayet Kur'an'da geçen tüm meseleleri kendisinde toplayan bir ayettir.⁴¹⁷

Münazaranın edepleri başlığı altında cem edilen bu maddelerin değişiklik arz etmesi içtihadî olup ulemanın delillerden istinbat⁴¹⁸ ettiği belli kurallara

⁴¹¹ Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, C. 2, s. 514-515.

⁴¹² Nahl 16/127: “ *وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ* ”

⁴¹³ Hasan, *Menhecû'l-Cedel ve'l-Münâzara*, s. 743-759.

⁴¹⁴ A'râf 7/29: “ *قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ* ”

⁴¹⁵ Nahl 16/90: “ *إِنَّ اللَّهَ يُأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِي ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ* ”

⁴¹⁶ Buhârî, “Tefsîr”, 4777.

⁴¹⁷ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, C. 4, s. 512-513.

⁴¹⁸ Lügavî anlamda: Suyun pınardan çıkarılmasıdır. Ayrıca suyun menbaından çıktığı zaman yayılmasıdır. İstilahî anlamda ise: Aşırı dikkatli davranarak üstün kabiliyet gücü ile delillerden manaların çıkarılmasıdır. Bkz. Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, “Cim bölümü”, C. 1, s. 22.

dayanmaktadır. Kimine göre, "Münazaracılar arasında ilimde seviyenin eşit olması" şartlardan sayıldığı hâlde bir başka âlime göre edeplerden kabul edilir. Yine birinde varsayılan husus diğesinde hiç söz edilmemektedir. Ayrıca maddelerin azlığı ve çokluğu da bu bağlamda tartışmanın mücmel ya da mufassal şekilde izah edilmesine ışık tutacak farklı bir yaklaşma addedilebilir. Tartışan her iki tarafın bu özelliklere uyması hâlinde münazaradan fayda sağlanması, güzel bir sonuç elde edilmesi umulur. Ayrıca Allah'ın rızasına mazhar olarak yüce gayeye ulaşılabilir.

II. BÖLÜM

MÜNAZARANIN KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ MEŞRUIYETİ, SEBEPLERİ VE ÖZELLİKLERİ

1. KUR'ÂN-I KERİM'DE TARTIŞMANIN MEŞRUIYETİNE DAİR

1.1. Kur'ân'dan Nakledilen Deliller.

Şüphesiz Kur'ân indirildiği günden ta bugüne kadar korunmuş olup insanlık adına kıyamete değin en yüce, en muazzam bir bilgi kaynağı ve eşi benzeri bulunmayan, beşeriyetin yaşam alanını belirleyen, nizamlayan ilahi bir kitaptır. Bu nedenle münazaranın meşru oluşunu ilk önce ayetler bağlamında ele alarak incelememiz doğru bir yaklaşım olacaktır. Şöyleki ayetler aşağıdaki gibi tasnif edilmiştir:

1. *Tartışmanın güzel bir şekilde yapılması:* Bu hususla bağlı ayette şöyle buyrulmuştur: “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et.”⁴¹⁹ Yüce Allah Hz. Muhammed'in Hz. İbrahim'e uymasını emrettiği zaman tabi olacağı meseleleri açıklamış ve şöyle demiştir: “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle davet et.” Ayrıca Allah, resulüne insanları şu üç yoldan biriyle davet etmesini emretmiştir. Bunlar: Hikmet, güzel öğüt ve en güzel yolla tartışmaktır. Nitekim Allah bu tartışma yöntemini başka bir ayette de “*Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin*”⁴²⁰ diyerek ima etmiştir. Şöyle ki Allah Teâlâ bir kısmın diğer bir kısma şefkat duymasını sağlayarak şu üç yolu andığı zaman farklı, benzersiz yollar olmasını vacip kılmıştır.⁴²¹

2. *Tartışmanın delil ve burhan ile yapılması:* Kur'ân'da buna şu şekilde temas edilir: “*Bu konuda elinizde hiçbir delil de yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz*

⁴¹⁹ Nahl 16/125: " اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ "

⁴²⁰ Ankebût 29/46: " وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ "

⁴²¹ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 20, s. 286.

bir şeyi mi söylüyorsunuz?"⁴²² Tefsir ehli şöyle demiştir: Yani hüccet bakımından elinizde bir kanıt yoktur. Burada zikredilen "Sultan" kelimesi delil anlamını ifade etmektedir. Bu görüşü müfessirlerden Ebû Ömer bin Abdilber rivayet etmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"De ki: En üstün delil yalnızca Allah'ındır."*⁴²³ Yani sağlam hüccetin Hz. Muhammed ve Kur'ân-ı Kerim olduğu söylenmiştir. Şöyle ki Hz. Peygamber insanlara helal ve haram olan şeylerin hakikatini beyan etmiştir.⁴²⁴ Ayrıca Kur'ân bize Hz. Nuh'un kavmi hakkında şu şekilde haber vermektedir: *"Dediler ki: Ey Nuh! Bizimle tartıştın ve tartışmayı uzattın, yani bizimle çeşitli şekilde tartışarak konuşmanı abes yere uzattın. Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi kendisiyle bizi tehdit ettiğini getir,"*⁴²⁵ yani şayet doğru söylüyorsan davet ve tehdit ettiklerin hususunda azabı getir demektir. Doğrusu tartışman bizi etkilemiyor.⁴²⁶ Hz. Nuh onları sadece Allah'a ibadet etmeye davet etmiş ve vaad edilen acılı azap ile onları korkutmuştu. Kendisi bir insan olmasına, taraftarlarının ise halkın en zayıf kesimi olmasına göre ona itiraz etmiştiler. Hz. Nuh ise kesin bir yanıt ve parlak bir beyan ile onlara cevap vermiştir. Onlar ise bunun karşılığında Allah'ın azap ve cezasının çabucak olmasını istemekten başka bir cevap bulamamışlar.

a. *Hz. İbrahim'in zalim hükümdar, halkı ve meleklerle tartışması:* Hz. İbrahim'in zalim hükümdarla tartışması ayette şöyle ifade edilmektedir: *"Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, "Benim Rabbim diriltir, öldürür." demiş; o da, "Ben de diriltir, öldürürüm demişti." (Bunun üzerine) İbrahim, "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir" deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."*⁴²⁷ İbn Abdilber, "Bu cevap karşısında şaşkınlığa uğrayan hükümdar ne diyeceğini bilemez hale gelmiştir" şeklinde bir yorum yapmıştır.⁴²⁸

⁴²² Yûnus 10/68: " إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ "

⁴²³ En'âm 6/149: " قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ "

⁴²⁴ Semarkandî, *Bahru'l-Ulûm*, C. 1, s. 492.

⁴²⁵ Hûd 11/32: " فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتِ مِنَ الصَّادِقِينَ "

⁴²⁶ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. 3, s. 133-134.

⁴²⁷ Bakara 2/258: " أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَيْهِ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي " وَأَمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الضَّالِّينَ "

⁴²⁸ İbn Abdilber, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, C. 2, s. 953.

b. Hz. İbrahim'in kavmi ile tartışması: Nitekim "Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü, "İşte Rabbim!" Dedi. Hz. İbrahim'in kastı gecenin karanlığı olunca yıldızların tasarruf hakkına sahip olduğunu savunarak yıldızla tapan kimselere gerçeği göstermeye çalışmasıdır. Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem dedi." Yıldızların batması üzerine onları yüceltmedeki cehalet ve hatalarını onlara öğretmiş ve önce görünüp sonra kaybolan şeyin emre amade bir olay olup rab olmadığını ifade etmiştir. Ay'ı doğarken görünce de, "İşte Rabbim!" Dedi. Yani yükseldiğini gördüğünde yıldızlar hususunda onlara itiraz ettiği gibi ay ve güneş hususunda da onlara karşı çıkmıştır. Ay da batınca, "Ant olsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olurum" dedi. Yani, şayet rabbim doğru yol üzere beni sabit etmeseydi yolumu kaybedenlerden olurum, demektir. Güneşi doğarken görünce de, "İşte benim Rabbim! Hz. İbrahim müennes için "bu" anlamını ifade eden "hâzihî" zamirini kullanmamıştır. Çünkü güneş kelimesi müzekkerdir. Ayrıca güneş "ziya ve nur" anlamına gelir. Bu yüzden kelime de anlamı üzere hamledilmiştir. Bu daha büyük" dedi. Yani, yıldız ve aydan daha büyük, demektir. O da batınca, Kavmine karşı hüccet yönelterek şöyle demiştir: "Ey kavmim!" Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım" dedi. "Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim." Yani, ibadet ve kulluğumu Aziz ve Celil olan Allah'a yapmaya niyet ettim, demektir. Kavmi onunla tartışmaya girişti. İlahlarını terkedip Allah'a ibadet ettiği için Hz. İbrahim ile mücadele ederek putlarının kendisine kötülük dokunduracağını söylediler. Bundan sonra, Dedi ki: "Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Yani Allah, bana ibadet etme ve birleme hususunda hidayet olduğum şeyleri açıklamışken benimle tartışıyor musunuz?! Hem sizin ona ortak koştuğunuzdan ben korkmam. Putların bana kötülük yapmasından korkmam. Ancak Rabbimin bir şey dilemiş olması başka. Doğrusu ben Allah'ın bana azap etmeyi istemesi dışında bir şeyden korkmam. Rabbimin ilmi herşeyi kuşatmıştır. O kâmil bir ilimle her şeyi bilmektedir. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?" Putlara tapmayı terk ederek nasihat dinlemeyecek misiniz?! "Allah'ın, size, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri ona ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden ne diye korkayım? Yani putlardan korkmayı inkâr ediyorum. Sizin Allah'a ortak koştuğunuz

şeylerde bir deliliniz ve burhanınız da yoktur. *Öyle ise iki taraftan hangisi güvende olmaya daha layıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin.*" Muvahhid yoksa müşrik kimse azaba uğramaktan güvende olmaya daha haklıdır?! *İman edip de imanlarına zulmü bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.* İmanlarına şirk karıştırmayanlar azaptan emin olmayı hak ederek Allah'ın dinine hidayet edilen kimselerdir. *İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimiz.* Yani bunlar, Hz. İbrahim'in hücceti gerçekleştirdiği delillerdir. Böylece biz de O'na ilham ederek doğru delillere irşad ettik. *Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz.* Yani, ilim ve anlayış ile derecelerini yükseltiriz, demektir. *Şüphesiz ki Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.*"⁴²⁹

c. Hz. İbrahim'in meleklerle tartışması: Ayette belirtildiği kadarıyla, *"İbrahim'in korkusu gidip, kendisine müjde gelince Lût kavmi hakkında bizim (elçilerimiz)le tartışmaya başladı. Çünkü İbrahim çok içli ve Allah'a yönelen bir kimseydi. Elçilerimiz, Ey İbrahim bundan vazgeç! Çünkü Rabbinin emri kesin olarak gelmiştir. Şüphesiz onlara geri döndürülemeyecek bir azap gelecektir dediler."*⁴³⁰ Ayrıca: *"Biz bu memleket halkını helâk edeceğiz, çünkü oranın ahalisi zalim kimselerdir, dediler. İbrahim, Ama orada Lût var" dedi. Onlar, Orada kimin bulunduğunu biz daha iyi biliriz. Biz onu ve ailesini elbette kurtaracağız. Ancak karısı başka. O geri kalıp helak edilenlerden olacaktır"*⁴³¹ denilmiştir. Saîd bin Cubeyr yukarıda geçen Hûd suresinin şu ayeti hakkında şöyle demiştir: Hz. Cibrîl ve onunla birlikte olan melekler geldiği zaman Hz. İbrahim'e dediler: Doğrusu biz bu köyün halkını yok edeceğiz. Hz. İbrahim onlara şöyle dedi: Üç yüz mü'min bulunan bir köyü helak mi edeceksiniz? Onlar: Hayır, deyince Hz. İbrahim: İki yüz mü'min olan bir köyü? Onlar: Hayır, dedi. Hz. Peygamber: Kırk mü'min olan bir köyü de mi? Melekler: Hayır, Hz. İbrahim: Otuz deyince, Onlar: Hayır, dedi. Bu sayı ta beşe

⁴²⁹ En'âm 6/76-83: " فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْإِفْلِينَ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَحَاجَهُ قَوْمُهُ قَالَ اتَّخَذْتُمُونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَيْتُمْ وَلَا خَافَ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يُنْزَلَ بِهِ عَلَيَّكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ أَتَيْنَاهُمُ الْإِيمَانَ مِنَّا وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْكُتُبَ وَالْحِكْمَ وَالْحِكْمَ عَلِيمٌ " ; Vâhidî, *el-Veciz*, s. 362-363.

⁴³⁰ Hûd 11/74-76: " فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ يَا إِبْرَاهِيمُ " " أَعْرَضَ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَاتٍ مَرْدُودٍ "

⁴³¹ Ankebût 29/31-32: " لَوْطًا قَالُوا إِنَّا مَهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ قَالَ إِنَّ فِيهَا " " لَوْطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنَنْجِيَنَّهٗ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ "

kadar ulaştı. Melekler: Hayır, dedikten sonra Hz. İbrahim: Size göre eğer orada bir müslüman olsa bile oranı helak edeceksiniz öyle mi? Onlar: Yine hayır dedi. Böylece Hz. İbrahim: Onların arasında Hz. Lût vardır demesinin ardınca melekler: Biz daha iyi biliriz orada kimin olduğunu, eşi hariç kesinlikle onu ve ailesini kurtaracağız. Bu cevabın karşısında Hz. Peygamber rahatlayarak sükûnet buldu.⁴³²

3. *Allah ve melekleri arasında, Hz. Âdem hususunda meydana gelen tartışma:* Bu konu Kur'ân'da şöyle haber verilmektedir: “*Hani, Rabbin meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler, Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti. Şöyle ki ey Muhammed insanlara anlat ki bir zaman rabbin meleklerle: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Şöyle ki Allah, yeryüzünde cinlerden sonra yaşayan meleklerin ardından Âdem'i halife tayin etmiştir. Bu hikayenin anlatılmasından kasıt insanların yaratılışının zikredilmesidir. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz" demişler. Melekler de cinler gibi görülen bir şeyi görülmeylene kıyas etmişlerdir. Üstelik biz seni tüm kötülüklerden uzak tutmakla "Allah mukaddestir ve O'na hamdolsun" diyor, şanına yakışmayan şeylerden de seni tenzih ediyoruz. Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti. Yüce Allah meleklerle bunu söylediğinde aralarında şöyle dediler: "Rabbimiz bizden daha bilgili bir varlık yaratmayacaktır. Bunun üzerine Allah Teâlâ Âdem'e ilim vermekle meleklerden üstün tutmuş hatta kase ve kepçe dahi olmakla her bir şeyin adını O'na öğretmiştir."*⁴³³ Melekler bu meselede hakka karşı gelmek için değil, Hz. Âdem'in halife seçilmesinin hikmetini öğrenmek için böyle demişler. Zira ayette melekler hakkında şu şekilde haber verilmektedir: “*Onlar Allah'tan önce söz söylemezler ve hep onun emriyle iş görürler.*”⁴³⁴

4. *Şüphelerin defedilmesi bağlamında ayetlerin beyanı.* Nitekim Allah'ın kullarına olan minneti, onları doğru bir şekilde araştırma yapmaya hidayet etmesidir. Bu hususta: “*Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve*

⁴³² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. 4, s. 289.

⁴³³ Bakara 2/30: " *وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ* "; Vâhidî, *el-Vecîz*, s. 98.

⁴³⁴ Enbiyâ 21/27: " *لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ* "; Hasan, *Menhecû'l-Cedel ve'l-Münâzara*, s. 280-283.

en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım"⁴³⁵ denilmiştir. Bu ayet münazara ve mücadelenin meşruiyetine delalet eder. Kâfirler ve batıl ehli aklî örneklerle karşı çıkmış, Allah ise peygamberine bunları çürütecek darbimesel, beyan ve delillerle hakkı göstermiştir. Şüphesiz Allah kâfirlerin ve batıl ehlinin delillerinden gerçeğe daha açık ve daha güzel olanı getirmiştir. İsfahânî bu konuda şu açıklamayı yapmaktadır: "Zihinsel ve işitsel bilgilerin tümü hakkında haber verilen öyle bir delil, taksim etme ve sınırlama yoktur ki, Kur'ân ondan bahsetmiş olmasın. Fakat Allah Teâlâ onu Arabın örf, adet ve konuşma tarzına uygun bir biçimde takdim etmiştir." Zira müslümanların şeriata göre düşmanlarıyla savaşmak için bir silahları olmalı. Eğer düşmanları kalem ve söz ile savaşırsa, Allah da şeriatın müdafaası için kendi dostlarına buna uygun olan silahı beyan etmesi icab eder.

İbn Teymiyye de buna işaret ederek şöyle demiştir: "Sahabeler peygamberin getirdiklerini, ayrıca her bir kâfirin küfrünü geçersiz kılacak delilleri de biliyorlardı. Düzgün bir şekilde yapılan kıyas kâfirlerin kıyaslarından açıklama yönünden daha güzel ve daha doğrudur. Ayet bu hususu şöyle dile getirmiştir: *“Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım.*” Allah bu durum hakkında haber vererek demiştir ki kâfirler kendi geçersizlikleri için öyle bir aklî örnek getirmezler ki Allah onu hak ve gerçeğin en iyi tefsiri, keşfi, açıklaması olarak beyan, delil ve darbimesel ile getirmiş olmasın. Bu sebeple inkârcılardan olan sabi, filozof ve diğerlerinin söyledikleri hüküm veya delil açısından her ne varsa sahabe bilgisinin kapsamına dâhildir."⁴³⁶

5. *Tartışmanın Kur'ân ile yapılmasının emredilmesi.* Allah bu hususa kelamında şu şekilde dikkat çeker: *“Dileseydik her memlekete bir uyarıcı gönderirdik. Öyle ise kâfirlere itaat etme, onlara karşı bu Kur'ân'la büyük bir mücadele ver.*”⁴³⁷ Bu ayet Mekke döneminde inmiştir. Kılıçla cihat etmek ise sadece Medine'de farz edilmiştir. Böylece ayette kastedilen amaç dille yapılan cihat, mücadele, muhâce ve münazaradır. Bu bağlamda İbn Hazm (v. 1064): "Allah'ın Hz. Muhammed'e ilk emri, savaşmadan kesin delille insanları İslama davet etmesi şeklinde olmuştur. Delil ikame edilip kâfirler de hakka karşı inat ettiği zaman Allah

⁴³⁵ Furkân 25/33: " وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا "

⁴³⁶ el-Osman, *Usûlü'l-Cedeli ve'l-Münâzara*, s. 29-30.

⁴³⁷ Furkân 25/51-52: " وَلَوْ شِئْنَا لَبعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا فَلَا تُطِيعُ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا "

onlara karşı kılıçla savaşmayı emretmiştir. Delil hakkında zikredilen ayetlerden birinde: “*De ki: En üstün delil yalnızca Allah'ındır*”⁴³⁸ denilmiştir. Ayrıca şu şekilde ifade edilmiştir: “*Hayır, biz hakkı batulın üzerine atarız da beynini parçalar. Bir de bakarsın yok olup gitmiş.*”⁴³⁹ Bu konuda hiç şüphe yok ki tartışma delil ile yapılır. Zira kılıç bir defa lehimize başka bir zaman ise aleyhimize olur. Delil ise böyle değil, bilakis her zaman lehimize olmakla birlikte bize muhalif olanların sözünü mühürleyen ve sonsuza dek onu yok edendir.” demiştir.⁴⁴⁰

Şeyhülislam İbn Teymiyye de: “Hz. Peygamberin emrolunduğu ilk iş, kâfirlere karşı eliyle değil diliyle cihat etmesi olmuştur. Onları davet edip öğüt vererek en güzel biçimde tartışmış ve onlara karşı Kur’ân’la büyük bir cihat etmiştir. Bu hususta Allah şöyle buyurmuştur: “*Dileseydik her memlekete bir uyarıcı gönderirdik. Öyle ise kâfirlere itaat etme, onlara karşı bu Kur’ân’la büyük bir mücadele ver.*”⁴⁴¹ Bu sebeple peygamber ve müslümanların gücü yetmediğinden dolayı savaşı bırakmaları emredilmişti. Bu bakımdan tartışmayı destekleyici mahiyette olan bir diğer ayette şöyle söylenir: “*Bizim uğrumuzda cihat edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletacağız. Şüphesiz Allah mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.*”⁴⁴² Bilindiği kadarıyla bu ayet ittifakla Mekke döneminde nazil olmuştur. O zaman henüz kılıçla savaşmak yasal kılınmamış idi. Burada kastedilen cihat sıkıntıya rağmen Allah'a iman etmeye nefsin dayanması, muhaliflerin eziyetlerine sabretmek, dinin ve kanunların bilinmesini isteyerek imanın tamamlanması için nefsin gayret etmesi, kendi inanç ve kanunlarının doğruluğunu göstermek, onların şüphelerine cevap vermek ve benimsedikleri dinlerinin bozuk olmasını dil ile ilan etmekle kâfirlere karşı cihat etmektir.⁴⁴³

Allah'ın kitabında tartışma hususunda varit olan tüm deliller gösteriyor ki münazaranın yasal olması apaçık burhanlar, hüccetler vasıtası ile gerçekleşir. İster Allah'ın meleklerle Hz. Âdem hususunda, ister Hz. Nuh'un kendi kavmiyle, isterse de

⁴³⁸ En'âm 6/149: " قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ "

⁴³⁹ Enbiyâ 21/18: " بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ "

⁴⁴⁰ Ebû Muhammed Alî bin Ahmed bin Saîd İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Nşr. Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût, C. 1, s. 25.

⁴⁴¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-Sahih Limen Beddele Dîne'l-Mesih*, Thk. Ali bin Hasan, Abdulazîz bin İbrâhîm, Hamdân bin Muhammed, Nşr. Dâru'l-Âsime, es-Suûdiyye, İkinci basım, h. 1419, m. 1999, C. 1, s. 237.

⁴⁴² Ankebût 29/69: " وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ "

⁴⁴³ el-Ösman, *Usûlü'l-Cedeli ve'l-Münâzara*, s. 42-43.

Hız. İbrahim'in zalim hükümdar, kavmi ve meleklerle aralarında gerçekleşen tartışmaların her biri kendine has üslup ve yöntem esas alınarak insanların anlayış biçimine uygun şekilde takdim edilmiştir. Dikkat edilecek bir diğer özellik ise davet etmenin silahla yapılan cihattan önce gelmesidir. Yani güzel bir üslup ve metot kullanarak hasımların zihinlerine, duyularına hitap etmekle hakka ulaşmak için mücadele ve münazara etmenin gerekliliği ön plana çekilmiştir.

1.2. Sünnetten Nakledilen Deliller.

Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci en önemli kaynak Hz. Peygamberin Sünnet-i seniyyesi olup dinin doğru bir şekilde anlaşılması için en önemli mercidir. Bu bakımdan münazarayla ilgili hadisleri zikretmek yerinde bir davranış olacaktır. Nitekim hadislerin birinde bu olgu şu şekilde dile getirilmiştir: *"Allah'ın benden önceki nesillere göndermiş olduğu öyle bir peygamber yoktur ki, onun ümmetinden sünnetine tutunan, emrine uyan havarileri ve ashabı olmuş olmasın. Sonra onların ardından yapmadıkları şeyleri söyleyen, emrolunmadıkları şeyleri yapan kimseler geldi. Onlara karşı eliyle savaşan kimse mümindir, diliyle savaşan kimse mümindir, kalbiyle savaşan kimse de mümindir. Onun ötesinde imandan hardal tanesi kadar bir şey yoktur."*⁴⁴⁴ Hiç şüphe yoktur ki genellikle müşrikler ve muhaliflerle tartışmak, onlara karşı delille vuruşmak, İslam ve ehline karşı saldırılarını defetmek, dil ile edilen bir cihat şeklidir. Yine bir başka hadiste: *"Müşriklerle mallarınız, canlarınız ve dillerinizle vuruşun."*⁴⁴⁵ denilmiştir. İbn Hazm'a göre: "Bu, tartışmanın emrolunduğu son derece sağlam bir hadistir. Dille mücadele etmenin gerekliliğine gelince, Allah yolunda cihat etmek ve nafaka vermek kadar zorunlu bir ameldir."⁴⁴⁶ Ayrıca şöyle denilmiştir: "Bu hadis, kâfirlere doğrudan karşı çıkmakla, canla yapılan cihadın gerekli olmasına delildir. Malla yapılan gelince ise cihatta silah ve benzeri şeylerin nafakadan sağlanarak harcanması ile olur. Dil ile olan cihada gelince, onlara karşı delilin gerçekleştirilmesi ve Yüce Allah'a dua etmekle sağlanır. Öte yandan düşmanla karşılaştığında gürültü çıkarmak, baskı yapmak ve buna benzer düşmana

⁴⁴⁴ Müslim, "İmân", 50.

⁴⁴⁵ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 2504; Nesâî, "Cihâd", 3096; Ahmed, "Müsnedu Enes bin Mâlik", 12246.

⁴⁴⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, C. 1, s. 25.

zarar veren her bir şeyle yapılır."⁴⁴⁷ Bu hususta şu hadis de takdire şayandır: "Biz Hz. Peygamberin yanında bulunuyorduk bu esnada güldü ve şöyle dedi: "Neden güldüğümü biliyor musunuz?" Biz: Allah ve resulü daha iyi bilir"dedik. O dedi: Kulun Rabbine olan hitabından." Kul der: Ey Rabbim sen beni zulümden korumadın mı?" Allah Teâlâ der: Evet korudum." Kul der: Doğrusu ben bugün bana kendimden başka kimsenin şahit olmasını istemiyorum." Allah Teâlâ der: Şahit olarak bugün sana nefsin, şahitler olarak ise kirâmen kâtibin melekleri yeter." Resulullah devamında şöyle dedi: "Onun ağzına mühür vurulur ve azalarına konuş" denilir. "Onlar onun amellerini haber verirler. Sonra konuşma sırasında serbest bırakılır." Adam azalarına der: "Yazıklar olsun size, uzak olun! Ben sizin için çalışmadım mı?"⁴⁴⁸ Yani direnmedim mi, mücadele etmedim mi? Demektir. Ayrıca iki peygamber arasında tartışma içeren bir diyalogta şu şekilde haber verilir: "Mûsâ Âdem ile tartışarak ona dedi: Sen insanları günahınla cennetten çıkarttın ve onları mutsuz ettin. Âdem dedi: Ey Mûsâ Allah seni de risaleti ve konuşması ile seçkin kılmişken, Allah'ın beni yaratmasından önce bana yazdığı işe göre mi kınıyorsun? Resulullah dedi: Âdem Mûsâ'nı yendi."⁴⁴⁹

1. Kavli sünnete dair tartışma. Nitekim bir hadiste şöyle belirtilmiştir: "Kureyşi hicvedin, çünkü bu onlara ok atmaktan daha etkilidir." Şöyle ki Hz. Peygamber, İbn Revahaya haber göndererek Onları hicvet" demiş. O da Kureyşi hicvide bulunmuş, fakat Hz. Peygamberi razı edememiştir. Bunun üzerine Ka'b bin Mâlik'e, daha sonra ise Hassan bin Sâbit'e haber göndermiştir. Hassan resulullahın yanına girince: "Sizin için kuyruğu ile çarpan bu arslana haber gönderme zamanı gelmiştir" diyerek dilini çıkarıp onu oynatmaya başlamış ve: "Seni Hak din ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, onları dilimle deri parçalar gibi parçalayacağım!" Bunun üzerine Hz. Peygamber: Acele etme! Çünkü Ebû Bekir Kureyşin soylarını en iyi bilen kimsedir. Benim de onlar arasında nesebim var. Ta ki, senin için benim nesebimi özetlesin" buyurmuştur. Hassan hemen Ebu Bekir'e uğrayıp geri dönüşte: "Ya resulallah! Seni hak din ile gönderen Allah'a yemin ederim bana senin nesebini özetledi. Hamurdan kıl çeker gibi seni de onlardan şu

⁴⁴⁷ Ebû İbrâhîm Muhammed bin İsmâîl el-Emîr es-San'ânî, *Subulu's-Selâm*, Nşr. Dâru'l-Hadîs, C. 2, s. 460.

⁴⁴⁸ Müslim, "Zühd ve Rakâik", 2969.

⁴⁴⁹ Buhârî, "Tefsir", 4738, Taha: 118; Hasan, *Menhecû'l-Cedel ve'l-Münâzara*, s. 284-286.

*dilimle mutlaka temize çıkaracağım" demiştir.*⁴⁵⁰ Zikredilen şu hadis ise yüce gayeye ulaşmada tartışmanın zorunlu olmasını ifade etmektedir. Nitekim *"Din nasihattır. Biz dedik: Kim için? Hz. Peygamber dedi: Allah için, kitabı için, resulü için, müslümanların önderleri ve tüm müslümanlar için."* Bu hadise dayanarak batıl, bidat ve dalalet ehli ile tartışmak, onların hevâlarını reddetmek Allah, kitabı ve resulü için nasihattan sayılır, denilmiştir.⁴⁵¹

2. *Fiili sünnete dair tartışma.* Bu hususla alakalı zikredilen hadis şu şekildedir: Bir gün resulullah Velîd bin Muğîra ile mescitte oturuyordu. Nadr bin Hâris de gelip yanlarına oturdu. Mescitte Kureyşlilerden diğer bazı kimseler de vardı. Resulullah konuşmaya başladığında Nadr bin Hâris ona karşı çıkıştı. Hz. Peygamber yine konuşmaya başladı ve onu susturdu. Sonra da şu ayeti okudu: *"Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar birer ilah olsalardı oraya varmazlardı. Hâlbuki hepsi (tapanlar da tapılanlar da) orada ebedî kalacaklardır. Orada onlara inim inim inlemek düşer. Yine onlar orada (hiçbir iyi haber) duymazlar."*⁴⁵² Bu ayet-i kerimeyi okuduktan sonra Hz. Peygamber oradan kalktı. Abdullah bin ez-Zebâri es-Sehmî gelip oraya oturdu. Velîd bin Muğîra şöyle dedi: "Allah'a ant olsun ki Nadr bin Hâris demin Abdulmuttalibin oğluna ne kalktı ne de oturdu. Muhammed ise bizim ve taptığımız tanrılarımızın cehennem odunu olduğunu iddia etti." Abdullah bin ez-Zebâri ona şöyle dedi: "Allah'a ant olsun ki, ben burada olsaydım Muhammed ile tartışırdım. Hele ona sorun bakalım, bizim Allah'tan başka taptığımız her tanrı ve o tanrılara tapan bizler cehennem odunu olacak mıyız? Bizler meleklere ibadet ediyoruz. Yahudiler Üzeyr'e, Hristiyanlar ise Hz. İsa'ya ibadet ediyorlar. Bütün bunlar da cehennem odunu mu olacaklar!" Velîd bin Muğîra ile orada bulunan diğer arkadaşları, Abdullah bin ez-Zebâri'nin bu sözlerini beğendiler. Hz. Muhammed'in buna cevap veremeyeceğini sandılar. Bu durum Hz. Peygamber'e anlatıldı, buna karşı: *"Allah'tan başkasına tapınmayı isteyen her bir kimse, taptığı ile birlikte ateşte olacaktır. Çünkü onlar ancak şeytana ibadet ediyor, o ise onların kendisine ibadet etmesini emrediyor"* dedikten sonra, Allah şu ayeti indirdi: *"Tarafımızdan kendilerine güzel akıbet takdir edilmiş olanlara gelince,*

⁴⁵⁰ Müslim, "Fadâilu's-Sahâbe", 2490; el-Osman, *Usûlü'l-Cedeli ve'l-Münâzara*, s. 54.

⁴⁵¹ Müslim, "İmân", 95; el-Osman, *Usûlü'l-Cedeli ve'l-Münâzara*, s. 57.

⁴⁵² Enbiyâ 21/98-100: " *إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ لَوْ كَانَ هَؤُلَاءِ إِلَهًا مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا " خَالِدُونَ لَهُمْ فِيهَا زَجْرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ "*

işte bunlar cehennemden uzak tutulurlar. Bunlar onun uğultusunu duymazlar, gönüllerinin dilediği nimetler içinde ebedî kalırlar."⁴⁵³

Hadislerden de anlaşıldığı üzere münazara etmek dille yapılan bir cihat şeklidir. Bu uğurda gayret edip, çaba sarfetmenin zaman ve mekâna göre farklı biçimlerde tezahür etmesi, aynı zamanda ilim, ahlak ve sabrın da bu hususta önemli bir konuma sahip olması dikkat çekicidir. Hem kavî hem de fiilî sünnetten serdettiğimiz deliller güvenilir olmakla birlikte Kitâbullaha muvafakat etmesi ve apaçık olması bakımından konuyla birebir ilişki hâlinde olduğu aydın bir şekilde görülür. Burada zikredilenler tartışmaların çok az bir kısmı olmakla birlikte ayrıca hakkın yüceltilip batılın yok edilmesi, bilinmeyen bir meseleni öğretme, bilinçlendirme vs. maksatlar için yapılan münazara çeşitlerinden de sayılabilir.

1.3. Sahabeden Nakledilen Deliller.

Münazaranın doğru bir şekilde anlaşılması için üzerlerine vahyin indiği hayırlı neslin bu kavramı nasıl değerlendirdiği ve bu hususta ne ile amel ettiğine bakılması zaruri bir durumdur. İşte bu yüzden tartışma mefhumunu sahabe ekseninde tartmanın meseleye olumlu yönde katkı sağlayacağı açıktır. Nitekim Hz. Peygamber bazen yol gösterme ve bir şeyi açıklamak için tartışma yapardı. Hudeybiye anlaşmasında Ömer'in başına gelen de bu kabîlden idi. *"Kitabın yazılması ve müşriklerle anlaşmanın gerçekleşmesinden sonra Ömer Hz. Peygamberin yanına gelerek: "Sen Allah'ın hak peygamberi değil misin?" diye sordu. Resul-i Ekrem; "Evet, ben Allah'ın peygamberiyim." buyurdu. "Biz müslümanlar hak, düşmanlarımız olan müşrikler ise batıl üzere bulunmuyorlar mı?" dedim. "Evet, öyledir." dedi. "Bu hâlde dinimizi küçük düşürmeye niçin meydan veriyoruz?" dedim. "Ben Allah'ın resulüyüm. Allah'a isyan etmiş değilim. O, bana yardım edendir." dedi. "Sen gidip Kâbe'yi hep beraber tavaf edeceğimizi bize vaad etmiş değil miydin?" dedim. "Evet, vaad etmiştim. Ancak, bu yıl gidip tavaf edeceğimizi söylemiş miydin?" dedi. "Hayır!.." dedim. "O hâlde tekrar ediyorum: Sen muhakkak Mekke'ye gidecek ve Kâbe'yi tavaf edeceksin." Bundan sonra Ebû Bekr'e geldim ve dedim: Ey Ebû Bekir, bu zat, Allah'ın hak*

⁴⁵³ Ebû Bekir Ahmed bin el-Hüseyn el-Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, Thk. Abdulmutî Kal'acî, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnân, Birinci basım, h. 1408, m. 1988, c. 2, s. 321; Enbiyâ 21/101-102: " إِنَّ الدِّينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ "; el-Osman, *Usûlü'l-Cedeli ve'l-Münâzara*, s. 60.

peygamberi değil midir?" "Evet, o Allah'ın hak peygamberidir." dedi. "Peki, biz müslümanlar hak üzere, düşmanlarımız ise batıl üzere değiller mi?" dedim. "Evet, bizler hak üzereyiz, düşmanlarımız ise batıl üzeredirler!" dedi. "O hâlde, dinimizi küçük düşürmeye niçin meydan veriyoruz?" Ebû Bekir: Ey adam, o, Allah'ın resulüdür ve Rabbine asi olmuş değildir. Allah onun yardımcısıdır. Sen, onun emrine itaat et! Vallahi o hak üzeredir." dedi. O, bize Beyt-i Şerîfe varacağız, tavaf edeceğiz demedi mi?" dedim. "Evet, ama sana, Beytullah'a bu yıl gidecek ve tavaf edeceksin, diye mi haber verdi?" dedi. "Hayır!" dedim. Bunun üzerine Ebû Bekir şöyle dedi: "Sen, muhakkak, yakın bir zamanda Beytullah'a gidecek ve onu tavaf edeceksin."⁴⁵⁴ Zührî, Ömer'in kastının, meseleyi öğrenmek, soru sorup cevap almaya çaba sarf etmek, şeklinde olduğunu dile getirmiştir. Ömer, peygamberden asla şüphe etmemiş, ancak kendisine gizli olan durumun açığa çıkmasını istemiş ve dinin desteklenmesi hususunda bilinen güç nedeniyle kâfirleri küçük düşürmeye teşvik etmiştir.

Ashabın birbirleriyle veya diğer mürtet ve bidat ehli ile tartışmasına gelince, sayısı oldukça fazladır. Örneğin: Resulullah'ın vefatı sırasında ve mezarının bulunduğu yerde ashabın tartışması, yine Hz. Peygamberden sonra halife seçme konusunda Sakîfe günü Muhacir ve Ensarın tartışması, zekâta engel olanlarla yapılan savaş hususunda, aynı zamanda Ali ve İbn Abbas'ın hariciler ile tartışması ve bundan başka sahabelerin şahit olunan tutumları ve övülen tartışmaları örnek verilebilir. Bu nedenle sahabelerin arasında gerçekleşen tartışmalar sadece hakkın elde edilmesi ve anlaşmazlığın giderilmesi için yapılmıştır. Onlarla diğer bidat ehli kimseler arasındaki tartışmalar ise yalnız batılın engellenmesi ve hakkın gerçekleştirilmesi için vuku bulmuştur. Batılın felç edilerek hakkın ortaya çıkması da onların elleri ile mümkün olmuştur.⁴⁵⁵ Hadislerin birinde şöyle haber verilmektedir: "Zeyd bin Sâbit şöyle dedi: Ebû Bekir sıddık Yemâme savaşında şehit edilenler hakkında konuşmak üzere, beni yanına çağırttı. Ömer bin Hattab da Ebû Bekir'le beraberdi. Ebû Bekir dedi: "Ömer bana gelerek Kurrâ'nın da katılmış bulunduğu Yemâme savaşı şiddetlenmiştir. Ben her yerde kurrâları tüketeceğinden, onlarla birlikte Kur'ân'ın da çokça zayi olacağından korkuyorum. Bu sebeple Kur'ân'ın cemedilmesini emretmeni uygun görüyorum!" dedi. Ben Ömer'e: "Resulullahın yapmadığı bir şeyi nasıl

⁴⁵⁴ Buhârî, "Şurût", 2731, 2732; Müslim, "Cihâd", 1785.

⁴⁵⁵ Hasan, *Menhecu'l-Cedel ve'l-Münâzara*, s. 286-287.

yaparım?" diye cevap verdim. Ancak Ömer: "Vallahi bu hayırlıdır" dedi. Allah göğsümü buna açana kadar, Ömer bana müracaat etmeye devam etti. Sonunda bu konuda Ömer'in düşündüğü gibi düşünmeye başladım.⁴⁵⁶ Yine bir başka hadiste şu şekilde bir bilgi aktarılmaktadır: "Ebû Hureyra dedi: Resulullah vefat edip de ondan sonra Ebû Bekir halife seçildiği ve araplardan küfredenler küfrettiği zaman Ömer ibn el-Hattab, Ebû Bekr'e şunları söyledi: Resulullah, "İnsanlar Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar (onlarla) çarpışmakla emrolundum. Şimdi her kim Allah'tan başka ilah yoktur derse malını ve canını benden korumuş olur. Ancak hakkıyla olursa müstesna! Onun hesabı da Allah'a kalmıştır," buyurduğu hâlde sen nasıl oluyor da insanlarla harp ediyorsun? Ebû Bekir: Vallahi namazla zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka harp edeceğim. Çünkü zekât, malın hakkıdır. Vallahi resulullah'a verdikleri yularları dahi bana vermezlerse, vermediklerinden dolayı onlarla mutlaka harp ederim." dedi. Bunun üzerine Ömer ibn el-Hattab: "Vallahi iyi anladım ki Allah, Ebû Bekr'in kalbini savaş için açmıştır. Ve yine şunu anladım ki bu savaş hakmış." dedi.⁴⁵⁷ Tartışma bağlamında Ebû Sâlih'le Ebû Saîd el-Hudrî arasında bir diyalog geçmektedir. Bu hususta Ebû Saîd el-Hudrî demiştir: "Dinar dinarla, dirhem de dirhemle misli misline yapılır. Artan ya da artırılan ribâdır." Ona dedim: "İbn Abbas başka türlü söylüyor!" O dedi: "İbn Abbas'la karşılaştım ve dedim: Bunu söylediğini görüyorum! Resulullahtan bir şey duydun mu, yahut Allah'ın kitabında buldun mu?" O: "Resulullahtan duymadım, Allah'ın kitabında da bulmadım ama Usame bin Zeyd peygamberin şöyle dediğini haber vermiştir: Ribâ veresiye ile olur." dedi.⁴⁵⁸

1.4. Âlimlerin Sözlerinden Örnekler.

Şüphesiz münazara dinin yüceltilmesine hizmet eden bir gereksinim olup Kitap, Sunnet ve sahabe kavlini kendi bünyesinde cem edebilen geçmiş ve muasır ulema katında özel bir konuma sahiptir. Nitekim "İlmin değerini alimler bilir" ifadesi de Allah'ın şu ayetinden istinbat edilmiş bir ibare olsa gerek. Ayette şöyle belirtilir: "Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar."⁴⁵⁹ Bu

⁴⁵⁶ Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 4986.

⁴⁵⁷ Müslim, "İman", 20; Buhârî, "Zekat", 1399, 1400.

⁴⁵⁸ Müslim, "Musêka", 1596; Buhârî, "Büyü", 2178; el-Osman, *Usûlü'l-Cedeli ve'l-Münâzara*, s. 81-83.

⁴⁵⁹ Fâtır 35/28: " إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ "

nedenle meselelerin ilim erbabına havale edilmesi son derece önem arz etmektedir. Şöyle ki Bâkılânî kendisinin "el-Hidâye" adlı kitabında şeri olarak düşünme ve tartışmanın gerekli olduğunu ifade eder. Bu, yukarıda belirtilen, sahabeler arasında gerçekleşen tartışmalara dayanmaktadır. Ayrıca İbn Hazm, "el-İhkâm" adlı kitabında şöyle demiştir: "Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de bize Hz. İbrahim'in dinine uymayı emretmiştir. Ve yine Hz. İbrahim'in cemaatinin – kral ve kavminin kuvvetine karşı – muhâcce, münazara ve istidlal ettiğini haber vermiştir. Ayrıca, batıl ehlinin hakka dönmesi için tartışmaya uymayı ve ihtilaf edenlerin anlaşmazlıklarını açıklamakla doğrunun talep edilmesini farz kılmıştır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz, insanların İbrahim'e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu peygamber ve müminlerdir. Katâde: O'nun dini üzere bulunan kimseler, Hz. Muhammed aleyhisselâm ve Allah'ın peygamberini tanıyıp ona uyan müminler, anlamına gelmektedir, demiştir. "Allah da müminlerin dostudur."⁴⁶⁰ Şu biline ki müslümanlar münazara ve muhâcce hususunda Hz. İbrahim'e uyan insanların ilkidir. Diğer insanlar da bununla emrolunmuşlar. Ve yine Allah Teâlâ şu şekilde ifade etmiştir: "Öyle ise hanif İbrahim'in dinine uyun, hanif, yani samimi olup dosdoğru yol üzere bulunmak demektir. Hz. İbrahim yediği gibi siz de deve etinden yiyip sütünden için. Hevânıza uyararak kendinize herhangi bir şeyi haram etmeyin."⁴⁶¹ O'nun dininin gerektirdiği tartışmaya tabi olun, anlamına gelmektedir. Kim münazara ve hüccetten alıkoysa o, Allah'a isyan etmiş, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'e karşı çıkmıştır.

İbn Abdilber "Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih" isimli kitabında "Delilin ikame edilmesi, münazara ve mücadelenin ispat edilmesi" başlıklı bir unvan düzenlemiştir. Daha sonra Kur'ân-ı Kerim'den, nebevi hadislerden, peygamberlerin ümmetleri ile durumlarından, ashabın kendi aralarında yaptıkları tartışmalardan, küfür, bidat ehli kimseler arasında vuku bulan hususlardan, aynı şekilde ashabdan sonra gelen ilim ehli kimselerin tartışmalarından deliller nakletmiştir. Ayrıca konuşma esnasında da şöyle demiştir: "Tüm bunlar, Allah tarafından soru sorma, cevap verme ve tartışma yapmaya dair bir öğretilerdir."⁴⁶²

⁴⁶⁰ Âl-i İmrân 3/68: " إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ "; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, C. 1, s. 294.

⁴⁶¹ Âl-i İmrân 3/95: " فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا "; Semarkandî, *Bahru'l-Ulûm*, C. 1, s. 231.

⁴⁶² İbn Abdilber, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, C. 2, s. 953.

Öte yandan el-Cüveynî tartışmayı kitap ve sünnetin delilleriyle övülen ve yerilen olarak iki türe ayırmıştır. Sonra övülen türü açıklamasının ardından şöyle demiştir: "Bu lafızlar tevhid ve şeriat hakkında, aynı zamanda resuller ile peygamberimiz Hz. Muhammed'in hayatı ve ondan sonra gelen âlim sahabelerin ve onlardan sonra ise tabiinlerin ve bu günümüze kadar onlara uyan kimselerin hayatı hakkında müşterektir. Genellikle akıllı kimseler onların dinleri, davranışları ve sosyal ilişkileri üzere bulunmaya gayret edenlerdir. Akıllı kimseler duyularında olmayan şeyleri düşünmek ve tartışmaktan kaçınırlar. Bu yüzden anlayışın doğruluğu, his ve tevatür habere götürmeyen⁴⁶³ ilme giden bir yol olması ile bilinmiştir.⁴⁶⁴

Ayrıca "Selef Yaraticının, sıfatları ve fiillerinin delilini bilmeyi yasak etmemiş aksine onlar insanların bu meselede en bilgisi ve delilleri en düzgün bir şekilde tanıyanı olmuşlar. Üstelik faydalı ilme ulaştıran isabetli delilden çıkarılan doğru anlayışa engel olmamışlar. Allah'ın isim ve sıfatları hususunda yapılan hiçbir tartışma yararlı olmayıp ya doğru yolu göstermek, yardım etmek için, ya da inatçı yalancını susturmak için zikredilmiştir. Bilakis onlar insanların anlayış, istidlal ve saygı yönünden en mükemmelidirler."⁴⁶⁵ Bundan başka münazaranın doğru olan türü, kimi zaman gerekli kimi zaman da beğenilen olabilir.⁴⁶⁶

İster ilim isterse de amel yönünden Hz. Muhammed'e tabi olan bu ümmetin en seçkin ve hayırlıları, resulün gönderildiği burhanlar, deliller ve ayetlerle değişik bakış açısına, meseleleri delillendirmeye ve münazara yapmaya teşvik ederek

⁴⁶³ Bu kelimelerin haddi aşacak sözlerindedir. Bu, bilginin kullanılabilirliğini âhâd haberin dışında hiss ve tevatür haber ile kısıtlamaktır. Çünkü kelimelere göre âhâd haber, mutlak olarak zan ifade eder. İtikadî meselelerde ona itimat etmezler. Onlardan kimisi itikat ve ahkâm meselelerinde tam anlamı ile ona istinat etmez. Kimisi de – Razi ve diğerleri gibi – sadece Kur'ân-ı Kerim istisna, mütevatir ve âhâd haberi kesin olarak kabul etmez. Çünkü – iddialarına göre – lafzi deliller kesinlik bildirmez. Bu sebeple onları istidlal etmede kullanmazlar. Anlaşmazlık zamanı akıllarını onların önüne geçirirler. Bu bidatın sahabe, tabiin ve dinin hidayet önderlerine dayanacak bir selefi yoktur. Zaten Şeyhülislam İbn Teymiyye *Der'u Teârudi'l-Akli ve'n-Nakli*" isimli muhteşem kitabında, öğrencisi İbn Kayyim ise *İs-Savâiku'l-Mürsele*" kitabında ve ayrıca diğer kitaplarında onlara cevap vermişlerdir. Doğru olan budur ki Haber-i Vahid çıkarımları birbirine bağlamakla delile dayanan teorik ilmi ifade eder. Hiç şüphe yok ki o, derece bakımından mütevatirin altında yer almaktadır. Ayrıca, itikat ve ahkâm meselelerinde de delil gösterilir. İkisinin arasını ayırmaya dair ise delil yoktur.

⁴⁶⁴ Ebu'l-Meâli Abdülmelik bin Abdillâh bin Yûsuf el-Cüveynî eş-Şâfiî, *el-Kâfiye fî'l-Cedel*, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân, s. 20.

⁴⁶⁵ İbn Teymiyye, *Der'u Teârudi'l-Akli ve'n-Nakli*, Thk. Muhammed Raşêd Sâlim, Nşr. Câmiatu'l-İmâmi Muhammed bin Suûd el-İslâmiyye, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye, İkinci basım, h. 1411, m. 1991, C. 7, s. 166.

⁴⁶⁶ İbn Teymiyye, *Der'u Teârudi'l-Akli ve'n-Nakli*, C. 7, s. 174; Hasan, *Menhecu'l-Cedel ve'l-Münâzara*, s. 289-293.

Kur'ân-ı Kerim'i ve onda bulunan beyanı iyice düşünmeye, şeri irade ve sevgiye davet etmişler. Bu da resulünün dili ile emredilmiş olup ortağı bulunmayan, yalnız O'na ibadet etmenin murad edildiği bir ve tek olan Allah sevgisidir. Onlar sadece Allah'a ibadet eder, kendilerine meşru kılınan ve emredilen şeylerle O'na itaat eder, duymak istedikleri şeyi büyük bir tutkuyla dinlerlerdi. Allah Teâlâ Kur'ân'ı dinleyip iyice düşünmeye dair şöyle demiştir: “Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı?”⁴⁶⁷ Yani bu münafıklar Allah'ın peygamberine indirdiği Kur'ân ayetleri hakkında kendilerine vaaz edilen öğütleri düşünmüyorlar mı? Kitabında onlara açıkladığı delilleri tefekkür etmiyorlar mı ki böylece içinde buldukları hatayı bilmiş olsunlar.⁴⁶⁸ Diğer bir ayette ise: “Sözünü dinleyip de en güzel olanına uyan kullarımı müjdele.”⁴⁶⁹ Bu ayet hakkında farklı görüşler zikredilmiştir. Birinci görüş: *Sözünü dinleyip*, yani Kur'ân-ı Kerim'i dinleyip en güzel olanına tabi olurlar demektir. En güzel olanı ise affetmek ve Kur'ân'da zikredilen zalime galip gelmektir. Affetmek ise iki işten en güzel olanıdır. İkinci görüş: *Sözünü dinleyip*, yani Kur'ân'ı ve Kur'ân'dan başkasını dinlerler demektir. *En güzel olanına uyarlar*, yani Kur'ân'a tabi olurlar. Bazıları ise şöyle demiştir: Dinde kolaylaştırma amaçlı izin verilen ve kesin karara bağlı şeyleri dinlerler. Böylece dinde kesin karara bağlı olan en güzel şeylere uyarlar anlamına gelmektedir. Üçüncü görüş: *Sözünü* yani kelamı dinler ve en güzel olan "Lâ İlâhe İllallâh" ifadesine uyarlar demektir.⁴⁷⁰ Yine ayette şöyle vurgu yapılmıştır: “Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun.”⁴⁷¹ Bunun yanı sıra şu şekilde bir ifade kullanılmıştır: “İslam dininin prensipleri dörttür: Delalet eden, delil olan, açıklayan ve delillendiren. Delalet eden Allah, delil Kur'ân, açıklayan Hz. Muhammed'dir. Ayette şu şekilde belirtilir: “İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik.”⁴⁷² Delillendiren ise hak yol üzere bulunmasına müslümanların ittifak ettiği ilim ve akıl

⁴⁶⁷ Muhammed 47/24: " أَقَلَّا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا "

⁴⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 22, s. 178-179.

⁴⁶⁹ Zümer 39/18: " الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ "

⁴⁷⁰ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, C. 4, s. 464.

⁴⁷¹ Zümer 39/55: " وَأَتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ مِنَ رَبِّكُمْ "; İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, C. 1, s. 291.

⁴⁷² Nahl 16/44: " وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ "

sahibi kimselerdir. Ayrıca bu niteliklere sahip olan kimselerden başkasından istidlal kabul edilmez." demiştir.⁴⁷³

Ayrıca bu konuya şöyle işaret edilmektedir: "Delillerle bilinen hükümlerin beyanından kasıt şeri veya mantıksal yükümlülüklerdir." İbn Hâcib ve diğerleri şöyle der: "Üzerinde ittifak edilenler beştir: Kitap, sünnet, icma, kıyas ve istidlal. Bu nedenle şeriatıta mantıksal yönden zorunlu olan bir şeyin sabit olması bilinmişse, şer'an ya da mantıksal açıdan zorunlu olanın doğruluğu da bilinmiştir." Dolayısıyla delil, talep edilene yöneltir, ilim ise delillendirilenin varlığını bilmeyi gerektirir."⁴⁷⁴ Yine şöyle denilmiştir: "İlim, tabi olma ve naslardan deliller çıkarmakla iki yönden ibarettir. Tabi olma; Allah'ın kitabından almakla gerçekleşir. Eğer orada bulunmazsa, o zaman sünnetten alırız. Orada da yoksa selefimizin ihtilaf olmayan genel sözünden alırız. Onlarda da olmazsa, Allah'ın kitabına kıyas ederiz. Bu da mümkün değilse, resulullahın sünnetine kıyas ederiz. Bu halde de kıyas edilemezse, o zaman selefimizin ihtilaf olmayan genel sözüne kıyas ederiz. Böyle olduğu bilinirse sadece kıyasla görüş belirtilmesine cevaz verilir. Velez ki kıyas eden kimseler arasında fikir ayrılıkları olursa, herkes içtihadı ölçüsünde görüş belirtir. İçtihadına karşı bile olsa başkasına uyulması zorunlu değildir."⁴⁷⁵

Meseleleri iyice araştırıp kitap ve sünnet bağlamında delillendiren değerli âlimlerden birkaç örnek vermekle, tartışmanın meşruiyetini bir kez daha gözler önüne sermenin doğru bir yaklaşım olduğu kanısına vardık. Tüm bunlar gösteriyor ki şeriatın akla hitap etmesi, aklın kayıtlı kayıtsız şeriatın önüne geçme prensibini ortadan kaldırmaktadır. Hz. Âdem'den bu günümüze değin ne kadar zaman geçmesinden asılı olmayarak, insanların resul, nebi ve onlara en güzel biçimde uyan hak davetçilerine karşı direnmeleri, inat etmeleri ve yüz çevirmelerinin esasında duran en belirgin özellik, vahye diledikleri şekilde anlamlar yüklemek suretiyle akli şeriatın üstün tutarak ilahî nizamı hevâlarına kurban vermeleri olmuştur. Dolayısıyla münazara sadece ve sadece ilimde râsih derecesine ulaşan kimselerin

⁴⁷³ Muhammed bin el-Hüseyn bin Muhammed bin Halef İbnü'l-Ferrâ el-Kâdî Ebû Ya'lâ, *el-İddetu fi Usul'l-Fikh*, Thk. Ahmed bin Alî bin Siyerulmubârekî, İkinci basım, h. 1410, m. 1990, C. 1, s. 135.

⁴⁷⁴ Ebû Muhammed Mahmûd bin Ahmed bin Mûsâ bin Ahmed bin Hüseyn Bedruddîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, C. 25, s. 70.

⁴⁷⁵ Ebû Abdillâh Muhammed bin İdrîs bin el-Abbâs eş-Şâfî, *İhtilâfu'l-Hadîs*, Nşr. Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, h. 1410, m. 1990, s. 619.

anlayışı üzere taassubdan uzak durmak kaydıyla yapılır. Ayrıca hüccet, burhan ve delillerin doğru bir şekilde tefekkür edilip irdelenmesi ve meseleleri yerli yerine koymak suretiyle de meşru olur.

2. KUR'ÂN-I KERİM'DE MÜNAZARAYI OLUMSUZ YÖNDE ETKİLEYEN BAŞLICA SEBEPLER.

2.1. Cehalet

Cehl ilmin zıttıdır. Örneğin: Falanca kendi hakkını bilemez oldu. O, bana karşı aptalca davrandı. O, bu işin farkında olmadı vs. denilmektedir. Cehalet ise: Bir şeyi bilgisiz olarak yapmandır.⁴⁷⁶ Cehalet, "Bir şeyin, kendisine ters olduğuna inanmaktır." İlm erbabı buna itiraz ederek şöyle demiştir: "Cehalet, bazen hiçbir şey olmayan yokluk ile ilişkili olabilir." Cevap olarak: "Doğrusu o zihinde olan bir şeydir" denilmiştir. Ayrıca, Cehl-i Basît: Bilgili olma durumundan yoksun olmaktır. Cehl-i Mürekkeb ise: Gerçeğe uygun olmayan kesin inançtan ibarettir.⁴⁷⁷ Yine şu şekilde de denilmiştir: Cehalet üç türdür. Birincisi: Kişinin bilgidен mahrum olmasıdır. Aslolan da budur. Bazı kelamcılar bunu ilmin düzenli ameller için zorunlu bir anlam belirttiğini söyledikleri gibi, düzensiz eylemlerin gerektirdiği bir anlam olduğunu da ifade etmişlerdir. İkincisi: Bir şeyin zıttına inanmaktır. Üçüncüsü ise: Namazı kasıtlı terk eden kimse gibi doğru ya da yanlış inanıp inanmama durumu farketmeksizin yerine getirilmesi uygun olan davranışın aksine bir şeyin yapılmasıdır. Bu hususa dair Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Bizimle alay mı ediyorsun? Demişlerdi. O da: Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım, demişti."*⁴⁷⁸ Bu ayete göre alay etmek cehalet adlandırılmıştır. Yine ayette şöyle ifade edilmiştir: *"Doğruluğunu araştırın yoksa cehalet sebebi ile bir topluma kötülük yaparsınız."*⁴⁷⁹ Bir diğer ifade ile sözlükte cehaletin tanımı, Arap dilinde meçhul olup hakikatin bilinmediği her bir şeydir. Veya hakikatin kesin olarak belli olmamasıdır. Ayrıca tereddüt ya da şüphe bilgisi içerisinde olmaktır. İstilahi olarak cehaletin tanımına

⁴⁷⁶ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl bin Ahmed bin Amr bin Temîm el-Ferâhîdî el-Basrî, *Kitâbu'l-Ayn*, Thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmîrâî, Nşr. Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, m. 1980, C. 3, s. 390.

⁴⁷⁷ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "Cim bölümü", C. 1, s. 80.

⁴⁷⁸ Bakara 2/67: " قَالُوا اتَّخَذْنَا هُزُؤًا قَالِ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ "

⁴⁷⁹ Hucurât: 49/6; İsfahânî, *el-Müfredât*, " Ce-he-le Mad.", C. 1, s. 209.

gelince el-Hatîb mechul kelimesini: "İlim talebi ile tanınmayan, âlimlerin kanaat getirmediği, sözü yalnız bir ravi tarafından bilinen her bir kimsedir." demiştir.⁴⁸⁰ Kur'ân'a göre cehalet; insanın görünen eşya ve olayların arkasındaki ilahi iradeyi anlayamaması, Allah'ın ayetleri olan kâinatı Allah'ın ayetleri olarak görememesi, dinî gerçekleri anlayamaması, iradesini ve hâkimiyetini yitirmesi, şirk, küfür, nifak, isyan ve zulme dalması, Allah'a ve yaratıklarına karşı kötü, kaba ve çirkin davranmasıdır.⁴⁸¹ Kur'ân-ı Kerim'de dört ayette cehalet⁴⁸² şeklinde, yirmi ayette de aynı kökten gelen muhtelif isim ve fiiller şeklinde geçmektedir.⁴⁸³ Bu ayetlerde genellikle cehaletin fenalığı, cahillerin yanılgıları, kötülük ve zararları üzerinde durulmuştur.⁴⁸⁴ Bu hususa dair Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*De ki: Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?*"⁴⁸⁵ Bu ayetin nüzul sebebi hakkında İbn Ebî Hâtim (v. 938) ve diğer âlimler İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmişler: "Müşrikler cehaletleri sebebiyle resulullahı Allah'ın dışında kabul ettikleri ilahlarına tapınmaya çağırmış, kabul edeceği takdirde kendileri de Hz. Muhammed ile birlikte Allah'a ibadet edeceklerini dile getirmişler. Böylece Allah da şu ayeti indirmiştir: *De ki: Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz? Ant olsun, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: "Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun."*⁴⁸⁶ Yine başka bir ayette şu şekilde belirtilmiştir: "*Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi.*"⁴⁸⁷ "*Hûd da! Bilgi ancak Allah'ın katındadır. Ben size, bana gönderilen şeyi tebliğ ediyorum. Fakat sizin cahil bir kavim olduğunuzu görüyorum, dedi.*"⁴⁸⁸ Ayette kastedilen anlama göre bilginin geliş vakti sadece Allah tarafından olup Hz. Hud ile ilgisi yoktur. Peygamber sadece rabbi tarafından bildirilen uyarı ve ikazı ulaştırmakla

⁴⁸⁰ Ebû Bekir Kâfî, *Minhacu'l-İmâmî'l-Buhârî fî Tashihi'l-Ahâdîsi ve Ta'lîlihâ*, s. 106, Nşr. Dâru İbn Hazm, Beyrût, Birinci basım, h. 1422, m. 2000.

⁴⁸¹ Köseoğlu, *Kur'ân'da polemikler*, s. 43.

⁴⁸² "*Fa'l, Fe'ale*", Nisâ: 4/17; En'âm: 6/54; Nahl: 16/119; Hucurât: 49/6.

⁴⁸³ Bakara 2/67, 273; Âl-i İmrân 3/154; Mâide 5/50; En'âm 6/35; A'râf 3/199; Hûd 11/46; Yûsuf 12/33; Furkân 25/63; Kasas 28/55; Ahzâb 33/33, 72; Zümer 39/64; Feth 48/26; Yûsuf 12/89; En'âm 6/111; A'râf 7/138; Hûd 11/29; Neml 27/55; Ahkâf 46/23.

⁴⁸⁴ Mustafa Çağrırcı, "Cehalet Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993. c. 7, s. 218.

⁴⁸⁵ Zümer 39/64: " *قُلْ أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ* "

⁴⁸⁶ Zümer 39/64-65: " *قُلْ أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ وَلَقَدْ أَوْحَى إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ* "

⁴⁸⁷ En'âm 6/88: " *وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* "; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. 7, s. 112.

⁴⁸⁸ Ahkâf 46/23: " *قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَرْسَلْتُ بِهِ وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ* "

sorumlu tutulmuştur. Azabın gelişine dair bilgi ise peygambere vahyedilmiş değildir. Onlar Hz. Hud'un getirdikleri sayesinde doğru yola yönelmeyip inkâr etmekte ısrar ettiler. Hatta O'nu elçilerin görevlerinden olmayan şeylerle suçladılar.⁴⁸⁹ Ayrıca şöyle denilmiştir: *“Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın.”*⁴⁹⁰ Bu ayet Velîd bin Ukbe (v. 680-681) hakkında inmiştir. Resulullah onu cahiliyye zamanı aralarında bir gerginlik olan kavme zekât toplamak için göndermişti. Velîd bin Ukbe onların gelişinden korkarak yarı yoldan Hz. Peygamberin yanına geri dönmüş ve şöyle demişti: *“Onlar zekâtın önüne geçerek beni öldürmek istediler.”* Bu sebeple Allah Teâlâ şu ayeti indirdi: *“Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın.”* Yani onun doğrusunu yalanını bilin, demektir. *Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.* Yani bu, cehalet sebebiyle kötülük yapmamanız içindir. Hz. Peygamber, bu doğru olmayan haber sebebi ile hatta onlarla savaşmak hakkında bile düşünmüştü.⁴⁹¹ Bir başka ayette, *“Onlar koyu bir cehalet içerisinde kalmış gafillerdir.”*⁴⁹² Yani onlar emredilen şeylerden gafil olduğuna göre cehalet içerisinde boğuluyorlar, demektir.⁴⁹³

Hadislerde de cehaletin fesadından ve sosyal düzeni olumsuz yönde etkilemesinden söz edilmektedir. Örneğin: *“Şüphesiz Allah, ilmi insanlardan söküp almaz! Fakat âlimlerin ruhunu kabzederek ilmi kaldırır. Nihayet hiçbir âlim kalmayınca halk, cahil insanları reis edinirler! Onlara birtakım sorular sorulur da (onlar da bilgisizce cevap vererek) hem kendileri sapıklığa düşer hem de insanları düşürürler!”* buyurdu.⁴⁹⁴ Ayrıca şu hadis de bu bağlamda ilgi çekmektedir: *“Elbise nakşının eskikip gittiği gibi İslam da eskikip gider. Hatta oruç nedir, namaz nedir, kurban nedir, sadaka nedir bilinmez hâle gelir. Allah'ın Kitabı bir gecede göğe yükseltilir. Hatta yeryüzünde ondan bir ayet bile kalmaz. Çok yaşlı erkek ve çok yaşlı kadınlardan oluşan bir takım insanlar kalacak ve: “Biz babalarımızı “Lâ ilâhe illallâh” kelimesi üzerine bulduk da biz de bu kelimeyi söylüyoruz derler”* buyurdu. Huzeyfe (v. 656) bu hadisi naklettiği zaman orada bulunan Sıla isimli şahıs: *“Namaz*

⁴⁸⁹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C. 5, s. 27-28.

⁴⁹⁰ Hucurât 49/6: *“ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا ”*

⁴⁹¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, s. 1016.

⁴⁹² Zâriyât 51/11: *“ الَّذِينَ هُمْ فِي عَمْرَةٍ سَاهُونَ ”*

⁴⁹³ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, C. 3, s. 372.

⁴⁹⁴ Buhârî, *“İlim”*, 100; Müslim, *“İlim”*, 2673.

nedir, oruç nedir, kurban nedir, sadaka nedir bilmezken, "Lâ İlâhe İllallâh" onlara ne yarar sağlayacak?" diye sorar. Huzeyfe onun sorusuna cevap vermez. Sıla da bu soruyu üç kere tekrarlar. Bunun üzerine Huzeyfe: "Ey Sıla! Bu onları ateşten kurtarır!" der ve bunu üç kere tekrarlar.⁴⁹⁵

Kalp hastalıklarının ilki olan cehalet insanın rabbi ile irtibatını koparan, hakikatin bilinmesine engel teşkil etmekle sosyal düzeni ifsat eden bir nevi zulmet adlanan olumsuz eylemdir. "Ne zaman bir âlimle tartıştıysam hep ben kazandım, ne zaman da bir cahille tartıştıysam hep ben kaybettim..." diyerek cahille münazara etmenin beyhude bir iş olduğunu dile getiren İmam Şâfî'nin bu bağlamda söylediği sözü de takdire şayandır. Cehaletin zıddı olan bilginin ne derecede şerefli ve değerli olduğuna şu ayetler apaçık delildir. *"Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu bilen kimse, kör gibi olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar."*⁴⁹⁶ Yüce Allah ayette bilmeyeni kör, bilen kimseni ise akıl sahibi adlandırarak işin hakikatine dikkat çekmiştir. Başka bir ayette ise *"De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar"*⁴⁹⁷ denilmekle bilenle bilmeyen kimsenin eşit olmadığı dile getirilmiştir. Yine, *"Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar"*⁴⁹⁸ ifadesinde saygının ilimle yanaşı zikredilmesi bir kez daha meselenin önemini ortaya koymaktadır. Nitekim bu hususa dair Ebû Dâvûd (v. 889) "Sünen" inde Cabir bin Abdullah'tan (v. 697) rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamberin cehaleti bir hastalık, tedavisini ise ilim erbabına sormakla elde etmenin mümkün olduğunu belirtmiştir.

2.2. Şüphe

Lüğatta şibhun, ve şebahun kelimeleri aynı anlamı ifade etmektedir. Nitekim bu onun benzeridir yani aynısıdır denilir. Bu iki kelime arasında sadece hareke farkı vardır. Cemi ise "Mehâsinu ve Mezâkîru" kelimelerinde olduğu gibi kuralsız düzelmekte olup "Meşâbehu" şeklindedir. Şüphe ise karmaşıklık anlamına gelmektedir.⁴⁹⁹ eş-Şibhu, eş-şebehu ve eş-şebîhu kelimelerinin gerçek anlamı, renk,

⁴⁹⁵ İbn Mâce, "Fiten", 4049.

⁴⁹⁶ Ra'd 13/19: " أَقْمَنُ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ "

⁴⁹⁷ Zümer 39/9: " قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ "

⁴⁹⁸ Fâtır 35/28: " إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ "

⁴⁹⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, C. 6, s. 2236.

tat, adalet ve zulüm gibi keyfiyet yönünden olan benzerliktir. İster gerçek, isterse de manevi olsun aralarındaki benzerlikten dolayı iki şeyden birinin diğerinden seçkin olmamasıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, "Bu daha önce de bize rızık olarak verilendir" derler. O, kendilerine benzer şekilde verilmiştir.”⁵⁰⁰ Yani tat ve hakikat yönünden değil, renk yönünden birbirlerine benziyor demektir. "Tam ve kaliteli olmada birbirine benzer" olduğu da söylenmiştir. Yine ayette; “(Her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı”⁵⁰¹ denilmiş, aynı zamanda “(Her biri) birbirine benzer”⁵⁰² olarak da okunmuştur. Tümü anlam bakımından birbirine yakındır. Ayrıca, “Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir”⁵⁰³ şeklinde ifade edilmiş, öte yandan “Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benzedi”⁵⁰⁴ yani azgınlık ve cehalet yönünden kalpleri birbirine benzedi denilmiştir.⁵⁰⁵ Sözlükte, "benzemek ve benzerlik sebebiyle başka şeyle karışmak" anlamındaki "şbh" kökünden türeyen şüphe (çoğulu şübühât) "benzer ve denk olmak, birbirine benzemesinden dolayı iki şeyi birbirine karıştırmak; belirsizlik, karışıklık ve kuşku" gibi manalara gelir.⁵⁰⁶

Kur'ân'da "şekk"⁵⁰⁷, "rayb"⁵⁰⁸ ve "mirye"⁵⁰⁹ kelimeleriyle ifade edilen şüphe kavramı, Kur'ân muhataplarının olduğu gibi, insanlık tarihi boyunca inkâr eden toplumların bu tutumlarının temelinde yatan özelliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şu ayet bu hususa işaret etmektedir: “Sizden öncekilerin, Nuh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonrakilerin haberleri size gelmedi mi? Onları Allah'tan başkası bilmez. Peygamberleri kendilerine mucizeler getirdi de onlar, ellerini peygamberlerinin ağızlarına bastular ve dediler ki: Biz, size gönderileni inkâr

⁵⁰⁰ Bakara 2/25: " كَلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُوتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا "

⁵⁰¹ En'âm 6/99: " مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ "

⁵⁰² En'âm 6/141: " مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ "

⁵⁰³ Bakara 2/70: " إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابِهٌ عَلَيْنَا "

⁵⁰⁴ Bakara 2/118: " تَشَابِهَتْ قُلُوبُهُمْ "

⁵⁰⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, "Şe-be-he Mad.", C. 1, s. 443.

⁵⁰⁶ Hacı Mehmet Günay, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39, s. 263, İstanbul, 2010.

⁵⁰⁷ "Fa'l", Nisâ 4/157; Yûnus 10/94, 104; Hûd 11/62, 110; İbrâhîm 14/9; Neml 27/66; Sebe' 34/21, 54; Sâd: 38/8; Mü'min 40/34; Secde 32/45; Şûrâ 42/14; Duhân 44/9; İbrâhîm 14/10.

⁵⁰⁸ "Fa'l, Fi'le", Bakara 2/2, 23; Âl-i İmrân 3/9, 25; Nisâ 4/87; En'âm 6/12; Yûnus 10/37; İsrâ 17/99; Kehf 18/21; Hac 22/5, 7; Secde 32/2; Mü'min 40/59; Şûrâ 42/7; Câsiye 45/26, 32; Tûr 52/30; Hûd 11/62, 110; İbrâhîm 14/9; Sebe' 34/54; Fussilet 41/45; Şûrâ 42/14; Kâf 50/25; Tevbe 9/45, 110.

⁵⁰⁹ Hûd 11/17, 109; Hac 22/55; Secde 32/23; Fussilet 41/54.

ettik ve bizi kendisine çağırduğunuz şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz.”⁵¹⁰ Bir ayette de şöyle denilmektedir: “Eğer sana indirdiğimizden şüphe ediyorsan, senden önce indirdiğimiz kitapları okuyanlara sor. Şüphesiz ki sana Rabbin tarafından hak gelmiştir. O hâlde kesinlikle şüphe edenlerden olma”⁵¹¹ Ayrıca İbn Abbas, Saîd bin Cübeyr (v. 713) ve Hasan el-Basrî de şu şekilde belirtmişler: Bunda ümmet için bir pekiştirme vardır. Kitap ehlinin elinde bulunan eski kitaplarda mevcut olan peygamberin vasfı kendilerine bildirilmiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları resule, o ümmî peygambere uyan kimselerdir.”⁵¹² Üstelik onlar bu bilgi ile oğullarını tanıdıkları gibi Hz. Muhammed'i de kendi kitaplarından bilmekteler. Onu çarpıtmak ve değiştirmekle örtüyor, kendilerine delil ispat edilse bile kabul etmiyorlar.⁵¹³ Öte yandan şu şekilde ifade edilmiştir: “Müminler ancak Allah'a ve resulüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır.”⁵¹⁴ Ayetten kastedilen anlam; müminlerin ancak, imanlarında doğru olan Allah'a ve resulüne iman eden sonra ise kuşkuya düşmeyen kimseler olduğu haber verilmektedir. Onlar imanlarında şüpheye düşmez, Allah yolunda malları ve canları ile düşmanlara karşı savaşır. Allah'a itaat etme hususunda onlar imanlarında dürüst olan kimselerdir. Bu ayet indiği zaman onlar Hz. Peygambere gelerek gizlinde O'na sadık olduklarına dair Allah'a yemin etmişler.⁵¹⁵

Ayrıca bu hususa hadiste de şöyle vurgu yapılmıştır: “Şurası muhakkak ki, haramlar apaçık bellidir, helaller de apaçık bellidir. Bu ikisi arasında (haram veya helâl olduğu) şüpheli olanlar vardır. İnsanlardan çoğu bunları bilmez. Bu durumda, kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini de, ırzını da korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse harama düşmüş olur, tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan

⁵¹⁰ İbrâhîm 14/9: " أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ " Köseoğlu, *Kur'ân'da polemikler*, s. 61.

⁵¹¹ Yûnus 10/94: " فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ "

⁵¹² A'râf 7/157: " الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ "

⁵¹³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. 4, s. 257-258.

⁵¹⁴ Hucurât 49/15: " إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ "

⁵¹⁵ Semarkandî, *Bahru'l-Ulûm*, C. 3, s. 330.

çoban gibi ki, her an koruluğa düşebilecek durumdadır. Haberiniz olsun, her melikin bir koruluğu vardır, Allah'ın koruluğu da haramlarıdır. Haberiniz olsun, cesette bir et parçası var ki, eğer o sağlıklı olursa cesedin tamamı sağlıklı olur, eğer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Haberiniz olsun bu et parçası kalptir."⁵¹⁶ Diğer hadiste ise şöyle denmiştir: "*Şüpheliyi bırak, şüphe vermeyene bak. Zira gönül, doğrudan huzur, yalandan kuşku duyar.*"⁵¹⁷

Hem ayetler hem de hadislerden anlaşıldığı kadarıyla şüphenin şerre vesile olması açısından büyük sorunlar doğurduğu inkâr edilemez. Şüphenin mahalli kalp olduğundan geri çevrilmediği hâlde akli etkisi altına almaması neredeyse imkânsız bir durumdur. Kalbi ve ruhu kötü yönde etkileyerek rahatsızlık veren, kişisel ilişkilerde güvensizlik, kararsızlık oluşturan, tereddüt, kuşku ve şek anlamlarını kapsayan şüphe kavramı, terkedilmesi hâlinde huzur, mutluluk ve başarı gibi hayırların kazanılmasına olanak sağlayan bir olgudur. Bir meselede kesin bilgiye ulaşmadan yapılan her türlü tartışma eksik olmakla birlikte şüpheye kapı açarak olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu bakımdan kalbin kapısı olmadığını dile getiren Hasan el-Basrî'nin meşhur sözünden yola çıkarak kabul edilecek en doğru, en uygun yaklaşım şüpheli olan şeyi terketmekle kati bilinen meselelere yönelmek olacaktır.

2.3. Hevâ

Hevâ, nefsin tutkusu olup şiddetli bir şekilde "arzuladı, arzuluyor, arzulamak" kelimeleri ile tahsis edilmiştir. Cemi ise "Ehvâ" dır. el-Hevâu sema ile yer arasında uzanıp giden bir boşluktur. Bu kelimenin cemi ise "Ehviye" dir.⁵¹⁸ Yine hevâ, şeri bir gereksinim olmadan, nefsin, şehvetlerden duyduğu zevklere meyletmesidir.⁵¹⁹ Ayrıca hevâ, nefsin şehvete yönelmesi olup şehvete meyleden isteğe de denilir. Üstelik

⁵¹⁶ Müslim, "Müsêkâ", 1599; *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Büyü' ve İcârât", 3329, 3330; Tirmizî Ebû İsâ Muhammed bin İsâ bin Sevre bin Mûsâ bin Dahhâk, *Sünenü't-Tirmizî*, "Büyü' ", 1205, Thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Nşr. Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, Beyrût, m. 1998.

⁵¹⁷ Tirmizî, "Sıfatu'l-Kıyâme ve'r-Rakâik ve'l-Vera' ", 2518; Ebû Abdillâh Ahmed bin Muhammed bin Hanbel bin Hilâl bin Esed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, "Müsnedü Ehli'l-Beyt", 1727, Thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid, Abdullâh bin Abdulmuhsin et-Türkî, Nşr. Müessesetü'r-Risâle, Birinci basım, h. 1421, m. 2001. C. 3, s. 249; Muhammed ibn Abdillâh el-Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, "Büyü' ", 2773, Thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Nşr. el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrût, Üçüncü basım, m. 1985.

⁵¹⁸ Ebû Bekir Muhammed bin el-Hasan bin Düreyd el-Ezdî, *Cemharatu'l-Luga*, Thk. Remzî Münîr Balebekî, Nşr. Dâru'l-İlm lil'Melâyîn, Beyrût, Birinci basım, m. 1987, C. 2, s. 998.

⁵¹⁹ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "Hê bölümü", C. 1, s. 257.

bunun böyle adlandırılması, dünyada iken sahibinin her tür felakete, ahirette ise, Hâviye'ye atılmasına göredir. "Huvıyyu" ise, yükseklikten en dibe düşmektir. Yüce Allah'ın şu sözüne gelince: "İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir."⁵²⁰ Bu hususta şöyle denilmiştir: Bu onların, "annesi onu kaybetti" yani "yitirdi" sözünde olduğu gibi bir anlam bildirir. Yine şöyle belirtilmiştir: Ayet şu anlamı kapsamaktadır: Onun varacağı yer cehennemdir. Hâviye ise alev demektir. Öte yandan Allah: "kalpleri de bomboştur"⁵²¹ diyerek kalplerin boş bir hal aldığına dikkat çeker. Bu da şu ayette belirtilen anlamla aynıdır: "Mûsâ'nın anasının kalbi bomboş kaldı"⁵²² Allah Teâlâ hevâya uymayı, çok sert bir şekilde yermiş ve şöyle buyurmuştur: "Nefsinin arzusunu ilah edinen kimseyi gördün mü?"⁵²³ Bu ayet hakkında Said bin Cübeyr şöyle buyurmuştur: Müşriklerden biri bir şeye tapınır, sonra ondan daha hayırlısını gördüğü zaman öncekini atarak ikinciye tapınmaya başlardı. Katâde ise ayetin anlamı hususunda şu şekilde açıklama vermiştir: Sadece aklına esen şeyden hoşlanır ve böylece hevâsına kulluk eder. Yine hevâsını ilah edinen kimse hakkında kulun mabuduna boyun eğdiği gibi ona boyun eğen, arzusuna uyan kimse olduğu da söylenmiştir. Hadiste şöyle haber verilmiştir: "Altının kölesi bedbaht olsun, gümüşün kölesi bedbaht olsun, nakışlı elbisenin kölesi bedbaht olsun."⁵²⁴ Ayrıca, "Nefis arzusuna uyma"⁵²⁵ ayeti hakkında İbn Cerir Süddî'den şöyle nakletmiştir: İnsanlar arasında hak ile yani adalet ve insaf ile hüküm et nefsin arzusuna uyma. Şöyle ki onların arasında hak ve adalete dayanarak verdiğin hükümde hevân seni etkilemesin yoksa haksızlık edersin. Böylece o seni Allah'ın yolundan saptırmış olur.⁵²⁶ Bir diğer ayette şöyle denilmiştir: "Kendi heva ve hevesine uydu"⁵²⁷ Yani dünya malına göre arzularına uyarak Allah'ın ona öğrettiği ilmin gerektirdikleri ile amel etmeyi terketti. Yine, Allah'ın ayetlerinden kopmaya sevk eden eşinin rızasını yerine getirdi, de denilmiştir. Bu ayet, ilimleri ile dünyayı, nefsin arzularını ve hevanın peşine düşmeyi hedefleyen âlimlere yönelik en şiddetli

⁵²⁰ Kâria 101/9: " فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ "

⁵²¹ İbrâhîm 14/43: " وَأَقْبَدْتُهُمْ هَوَاءً "

⁵²² Kasas 28/10: " وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِعًا "

⁵²³ Câsiye 45/23: " أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوِيَّةً "

⁵²⁴ Buhârî, "Cihâd", 2886, "Rikâk", 6435; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, C. 5, s. 141.

⁵²⁵ Sâd 38/26: " وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ "

⁵²⁶ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, C. 7, s. 170.

⁵²⁷ A'râf 7/176: " وَاتَّبَعَ هَوِيَّةً "

ayetlerdendir.⁵²⁸ Yüce Allah'ın: “Eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan”⁵²⁹ ayetinde sadece her birinin farklı bir hevâsının olduğunu, ayrıca hevânın sonunun gelmeyeceğini bildirmiştir. Şayet onlar kendi arzularının peşine düşerse sapıklık ve şaşkınlığın sonuna ulaşacağını çoğul şeklinde ikaz etmiştir.⁵³⁰ Terim olarak ise "nefsin, akıl ve din tarafından yasaklanan kötü arzulara karşı olan eğilimi" yahut "doğruluk, hak ve faziletten saparak haz ve menfaatlere yönelen nefis" anlamlarında kullanılmaktadır.⁵³¹ Kur'ân-ı Kerim'de hevâ kelimesi, hepsi de olumsuz anlamda olmak üzere on ayette tekil,⁵³² on sekiz ayette çoğul⁵³³ "Ehvâ" olarak geçmektedir. Hadislerde de aynı manada sıkça kullanılmış, hadis mecmualarında bu konuyla ilgili özel bablar açılmıştır.⁵³⁴ Bazı hadis ve haberlerde ise hevâ kelimesi olumlu veya olumsuz bir değer ifade etmeksizin "arzu, istek, niyet" anlamında yer almaktadır.⁵³⁵

İnsanı helak eden en tehlikeli eğilimlerden biri olan hevâ, sakınılması emredilip uyulması yasaklandığı takdirde beşeriyetin ilahi azaptan kurtulmasına olanak sağlar. Naslarda gelen açık aydın anlamlar kapsamında değerlendirilecek olursa kötülüğü, asiliği ve azgınlığı kendi bünyesinde toplayan müzmin bir hastalık olarak nitelemek mümkündür. Literatür yönünü esas alarak meseleyi incelemeye alırsak sevmek, hoşlanmak, arzu, istek anlamları olumlu, batmak, devrilmek, aşağı gitmek anlamlarının ise olumsuzluğa delalet ettiği kanısına varırız. Kur'ân-ı Kerim'de geçen ayette; “Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene ant olsun ki, nefsinin

⁵²⁸ Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddîk Hân bin Hasen bin Alî ibn Lütfullâh el-Hüseyînî el-Buhârî el-Kannevcî, *Fethu'l-Beyân fî Makâsidi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullâh bin İbrâhîm el-Ensârî, Nşr. el-Mektebetü'l-Asrıyye, Beyrût, h. 1412, m. 1992. C. 5, s. 79.

⁵²⁹ Bakara 2/120: "وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ"

⁵³⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, "Hevâ Mad.", C. 1, s. 849.

⁵³¹ Köseoğlu, *Kur'ân'da polemikler*, s. 52.

⁵³² "Fa'l", Nisâ 4/135; A'râf 7/176; Kehf 18/28; Tâhâ 20/16; Furkân 25/43; Kasas 28/50; Sâd 38/26; Câsiye 45/23; Necm 53/3; Naziât 79/40.

⁵³³ Bakara 2/120, 145; Mâide 5/48, 49, 77; En'âm 6/56, 119, 150; Ra'd 13/37; Mü'minûn 23/71; Kasas 28/50; Rûm 30/29; Şûrâ 42/15; Câsiye 45/18; Muhammed 47/14, 16; Kamer 54/3; İbrâhîm 14/43.

⁵³⁴ Ebû Muhammed Abdullâh bin Abdurrahmân bin el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, "Muqaddime", 101, 316, Thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Nşr. Dâru'l-Mugnî, el-Memleketü'l-Arabiyyetu's-Suûdiyyetu, Birinci basım, h. 1412, m. 2000; Ebû Dâvûd Süleymân bin el-Eş'as bin İshâk bin Beşîr bin Şeddâd bin Amr el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Sünnet", 4600, 4601, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Nşr. Mektebetü'l-Asrıyye, Beyrût.

⁵³⁵ Ahmed, "Müsnedü es-Sıddîka Âişe", 25022, 26321; Buhârî, "Hiyel", 6971; Mustafa Çağrıçı, "Hevâ Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998. c. 17, s. 275.

*arındıran kurtuluşa ermiştir*⁵³⁶ denilerek nefsin hem iyi hem de kötü tarafta yer almasına dikkat çekilir. Bu bakımdan nefsin yeme, içme, uyuma, evlenme vb. helal davranışları emretmesi bilinmekle yanaşı, kötülüğü, fuhuşu, adaletsizliği vd. şerli eylemleri de emretmesinin hevâdan kaynaklı olduğu kesinlikle şüphe doğurmayan bir iştir. Hiçbir ıstılahta olumlu yönünden bahsedilmemesi de genel olarak hevânın zararlı, kaçınılması gerekli bir tutum ve davranış olmasından haber verir.

2.4. Taassub

el-Asabetu: Kişinin çocuk ve ebeveyn olmaksızın miras almasıdır. Fakat mirastaki paylara gelince sözleşmeli hissesi olmayanların tümü mirastan arta kalanları alan "Asabe" yani baba tarafından olan akrabadır. Bundan da "Asabiyet" kelimesi türemiştir.⁵³⁷ Taassub, asabiyet kelimesinden türemiştir. Asabiyet ise bir kimsenin ister zalim ister mazlum olsun kendilerine düşman olan kimselere karşı başka birini birlik kurmaya ve kendi çetesini desteklemeye çağrı yapmasıdır. Nitekim bir araya geldikleri zaman onlara karşı bağınazlık yapmış olurlar. Eğer başka bir tarafa karşı toplanırlarsa taassuba kapıldıkları söylenir.⁵³⁸ Yine şöyle de denilmiştir: Sözlükte "bir dine, bir görüş ve düşünceye veya bir partiye aşırı ve körü körüne bağlanmak, taraf olmak, akraba ve kavminin fertlerine yardım etmek ve onları aşırı biçimde kayırmak" anlamlarına gelen taassub, terim olarak; din, ahlak, âdet gibi konularda haksızlık ve husumet derecesine varacak kadar saplantıya düşmek demektir.⁵³⁹

Kur'ân-ı Kerim'de taassubla aynı kökten türeyen kelimeler geçerse de bunların terim anlamıyla ilgisi yoktur. Dört ayette kör bir inatla gerçeğe karşı direnenler hakkında "anîd"⁵⁴⁰ kelimesi bir ayette de yanlış bir inancı inatla sürdürme anlamında "lecâc"⁵⁴¹ mastarından fiil kullanılmıştır. İbn Hazm lecâcî, "yaptığının yanlış olduğu apaçık görünmesine yahut doğru mu yanlış mı olduğu bilinmemesine rağmen kafasına koyduğu şeyi sürdürme" şeklinde tanımlamakta ve bunun "yanlışlığı ortaya

⁵³⁶ Şems 91/7-9: " وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْنَاهَا فَأَلْهَمْنَاهَا نُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْنَاهَا "

⁵³⁷ el-Halîl bin Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, C. 1, s. 309.

⁵³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C.1, s. 606.

⁵³⁹ Köseoğlu, *Kur'ân'da polemikler*, s. 33.

⁵⁴⁰ "Fuûl, Feal, Feâl", *Feil, Fuûl*, Hûd 11/59; İbrâhîm 14/15; Kâf 50/24; Müddessir 74/16; M. F. Abdülbâkî, el-Mu'cem, "A'nede" Mad.

⁵⁴¹ "Fea'l, Feâ'l, Feâle", Mü'minûn 23/75.

çıkmadığı sürece hak olduğuna inandığı şeye göre davranma" manasındaki sebatan farklılığına dikkat çekmektedir. Bir ayette⁵⁴² geçen "hamiyyetel-câhiliyye" sözü taassuba yakın bir anlam içermektedir. "İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, kötülük ve düşmanlık yönünde yardımlaşmayın" mealindeki ayetle⁵⁴³ tartışmaların doğru bilgilere, kanıtlara, aydınlatıcı kaynağa dayandırılması⁵⁴⁴ ve güzellikle yapılması⁵⁴⁵ gerektiğini, dinde zorlama olamayacağını⁵⁴⁶ bildiren ayetlerde dolaylı biçimde taassub reddedilmektedir. Elmalılı Muhammed Hamdi (v. 1942), son ayetin insanları zorla bir dine sokma çabasını yasaklaması yanında hürriyet alanına giren konularda kimseye baskı yapılamayacağı anlamına geldiğini belirtmektedir.⁵⁴⁷ Ayette şu şekilde ifade edilmektedir: "*Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi.*"⁵⁴⁸ Bir zaman onlar Hz. peygamberi ve ashabını Allah'ın evinden alıkoymuş, sözleşmeye Rahman ve Rahim olan Allah'ın adı ile başlanılmasını kabul etmemiş ve Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu inkâr etmişler. Hamiyet ise kibir demektir. Falanca eğer öfkeli ve kibirliyse hamiyet sahibidir denilir. Mukâtil bu hususa dair Mekke ehlinin şöyle dediğini belirtmektedir: Onlar çocuklarımızı ve kardeşlerimizi öldürüp kibirlilik taslayarak yanımıza geldikleri halde (Araplara göre bu ifade "kendileri yanımıza geldiler" şeklindedir)⁵⁴⁹ Lat ve Uzzaya yemin ettiler ki onları yanımıza dahil etmeyecekler. İşte bu onların kalplerine giren cahiliye taassubudur.⁵⁵⁰ Diğer ayette ise şu şekilde denilmiştir: "*Kendilerine Kitaptan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar "cibte" ve "tâğuta" inanıyorlar. İnkâr edenler için de, "Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar.*"⁵⁵¹ Ayette Allah, Yahudilerin bir hilesi hakkında şöyle haber vermiştir: Onlar, puta tapanları müminlerden üstün tutuyorlardı. Şüphesiz Yahudiler bunun batıl olduğunu

⁵⁴² Feth 48/26.

⁵⁴³ Mâide 5/2.

⁵⁴⁴ Âl-i İmrân 3/66; Hac 22/3, 8.

⁵⁴⁵ Nahl 16/125; Ankebût 29/46; Fussilet 41/34.

⁵⁴⁶ Bakara 2/256.

⁵⁴⁷ Mustafa Çağrırcı, "Taassub Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010. c. 39, s. 285.

⁵⁴⁸ Feth 48/26: " إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ " "

⁵⁴⁹ Parantez içerisinde olan kısmı düşmüştür.

⁵⁵⁰ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, C. 7, s. 321.

⁵⁵¹ Nisâ 4/51: " أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجَنَبَتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا "

kendileri de biliyordu. Aslında onların bu sözü söylemeye teşebbüs etmesi, sadece inat ve taassubdan kaynaklanmaktadır.⁵⁵²

Taassubun doğurduğu sonuçlar meselenin boyutuna göre değer kazanır. Örneğin: itikadî ve fikhî konuda yapılan taassub netice itibariyle büyük ölçüde farklılık arz eder. Aynı zamanda beyaz ve siyah tenli olmakla ırk, Türk-Kürt sorunu gibi milliyet, soy sop gibi kabilecilik ayrımı vs. meselelerin tümü beşerî bir problem olmakla birlikte kendisinde aşırı taassub hislerini bir araya getirerek insanlığın yıkımına, yok oluşuna sebebiyet vermektedir.

Münazara bağlamında bakıldığında taassub haktan ya kısmen ya da tamamen yüz çevirmekle bir nevi gerçeklerin kabul edilmemesi şeklinde ortaya çıkarak, sahibini çıkmazlara sürükleyip kin, nefret ve düşmanlık gibi feci eylemlere yol açan ilahi bir yasaktır. Tartışmayı olumsuz yönde etkilemesi bakımından kesinlikle uzak durulması gereken bir davranış sayılmakla özünde cehalet bulunan taassub, sakınılmadığı hâlde inat ve kibir gibi daha büyük cürümlere kol kanat germiş olur.

2.5. Kibir

Kibir: Hatalardan bir hata olduğu gibi büyük günahlardan bir büyük günahdır.⁵⁵³ Ayrıca kibir bir şeyin azami bir derecede olmasını gösterir. Nitekim ayette şöyle ifade edilmiştir: "*Günahın büyüğünü üstlenen için ise*"⁵⁵⁴ yani burada günahın en fazlasını kazanan kişi kastedilmektedir. Yine "Halkın mal hususunda siyasi kibri" tarzında bir deyim mevcuttur.⁵⁵⁵ Sözlükte "büyüklük" anlamına gelen kibir, tevazunun karşıtı olarak "kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması" demektir. Ancak kelimenin daha çok birinci anlamda kullanıldığı, büyükleme ve böbürlenme şeklindeki davranışların ise bu huyların dışı yansımalarından ibaret olduğu belirtilir. Aynı kökten gelen tekebbür ve istikbâr kibire yakın anlamlara gelmekle birlikte kibri büyüklük

⁵⁵² Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 10, s. 101.

⁵⁵³ el-Halîl bin Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, C. 5, s. 361.

⁵⁵⁴ Nûr 24/11: " وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ "

⁵⁵⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luga*, C. 5, s. 153.

duygusu, tekebbürü ise bu duygunun eyleme dönüşmesi şeklinde yorumlayanlar da vardır.⁵⁵⁶

İslam bir ahlaki kusur olan kibri yasaklamıştır. Böyle bir kibir haramdır, Allah'ın rahmetinden kovulma sebebidir. Ancak bir kibir daha vardır ki Kur'ân bunu "Müstekbir" kelimesi ile ifade etmiştir. Müstekbirler Allah'ın arzında bizzat kendi güzelliklerini tesis etmek için gayret gösteren azgınlar ve zorbalardır. Bunlar Allah'ın kullarını kendi köleleri yapmak için Allah'ın dinine karşı büyüklenirler. Allah Teâlâ bu çeşit insanlar için şöyle buyurmaktadır: *"İşte ahiret yurdu. Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarıdır."*⁵⁵⁷ *Büyüklük taslamayan*, ifadesi hakkında beş görüş vardır. Birinci: "Haddi aşmak" demektir. Bu görüşü Saîd bin Cübeyr tercih etmiştir. İkinci: Hasan el-Basrî'nin görüşü olup "şeref ve izzet" anlamına gelir. Üçüncü: Dahhâk'ın üstün gördüğü görüş olan "zulüm" demektir. Dördüncü: Yahyâ bin Selâmın tercihi ettiği "şirk" anlamına gelen görüştür. Beşinci ise: "İmandan yüz çevirerek tekebbür göstermektir" denilmiştir. Bu görüşü de Mukâtil tercih etmiştir. *Bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız*. Bu ifade hakkında da iki görüş vardır. Birinci: İkrime'nin uygun bulduğu "günah işler yapmaktır" görüşüdür. İkinci ise: İbnu's-Saîb'in (v. 763) "Allah'tan başkasına dua etmektir" görüşüdür. *Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarıdır*. Yani takdir edilen güzel sonuç Allah'a karşı asi olmaktan sakınan kimseler için olacaktır demektir.⁵⁵⁸

Öte yandan, hataların tehlike yönünden en büyüğü ve en şiddetlisi, bazı sapık ve dalalet ehli kimselerin, Hz. Peygamberden sabit olan hadisleri inkâra cüret etmeleridir. Onlar hadisleri Allah düşmanlarının teorilerinden ve düşüncelerinden sık sık aldıkları nazariye ve görüşlerine muhalif olduğunda bir tarafa atarak reddederler. Çoğunlukla bu, sahih hadislerin değerini bilmeyen, sünnete ve ehline azılı düşman olan bazı haddini bilmezlerin kitaplarında rastlanır. Zamanımızda ilme mensup bazı kimselerin makalelerinde ve insanlar arasında dağıtılmış kitaplarında da pek çoktur. Aslında bu, Hz. Peygamberin Cehennem ehli hakkında haber verdiği kötü huyları kendisinde toplayan bir kimsedir. Hadislerin birinde şöyle denilmiştir: *"Size Cennet*

⁵⁵⁶ Mustafa Çağrı, "Kibir Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002. c. 25, s. 562.

⁵⁵⁷ Kasas 28/83: " تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ "

⁵⁵⁸ Zübeyr Tekkeşin, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, "Kibir Mad.", İstanbul; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, C. 3, s. 395.

ehli hakkında haber vereyim mi? Allah'a yemin ederse, Allah'ın sözünü doğru çıkardığı her bir zayıf olan ve zayıf görülen mümindir. Size Cehennem ehli hakkında haber vereyim mi? Hayrı çokca meneden her bir cefakâr kibirlidir."⁵⁵⁹

Şu biline ki mahlûkatın en kâmilî, onların en üstünü, en yücesi ve Allah'a en yakını, en kuvetlisi ve en doğru yolda olanları Allah için kulluğu yerine getirmiş kimselerdir. Bu, Allah'ın kendisiyle resullerini gönderdiği, kitaplarını indirdiği, İslam dininin hakikatidir. Şöyleki bu, kulun başkasına değil, Allah'a teslimiyet göstermesi demektir. Hem O'na hem de ondan başkasına teslim olana da müşrik denir. Allah'a boyun eğmekten kaçınan kimse ise müstekbir diye isimlendirilir. Hz. Peygamber bu hususta şöyle demiştir: *"Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse Cennete girmeyecektir."*⁵⁶⁰ Nitekim kalbinde zerre kadar iman bulunan kimse de Cehennemde ebediyen kalmayacaktır. Allah kibri imanın karşılığı yapmıştır. Kibir kulluğun hakikatine aykırıdır. Yine hadiste şu şekilde belirtilmiştir: *"Allah diyor: Kibriyâ rıdam, Azamet ise izarımdır. Kim onlardan herhangi biriyle bana karşı çıkarsa, ona azab ederim."*⁵⁶¹ Azamet ve Kibriyâ rububiyetin özelliklerindedir. Kibriyâ Azametten daha yücedir. Bunun için Allah onu rıda konumunda zikretmiş, aynı şekilde Azameti de izar yerine koymuştur.⁵⁶²

Kibir, tekebbür ve istikbar kelimeleri kök harfleri itibariyle büyüklenme, büyüklük taslama gibi ortak anlamları ifade eder. Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir müslümanda katiyyen bulunmaması gereken bir duygu sayılan kibir Allah nebisi Hz. Muhammed'in diliyle şöyle tanımlanmıştır: *"Kibir hakkı kabul etmeyerek insanları küçümsemektir."*⁵⁶³ Kur'ân ve hadisler bağlamında ele alınacak olursa kibir hiçbir yerde olumlu anlamda varit olmamıştır. Fakat tekebbür ve istikbâr kelimelerine gelince, delalet etme yönünden hem iyi hem de kötü anlamlara geldiği kitap ve sahih sünnetle tespit edilmiştir. Bir inatçı kâfirin hakka kafa tutmasına karşı

⁵⁵⁹ Buhârî, "Tefsîr", 4918, "Edep", 6071; Müslim, "el-Cennetü ve Sıfatu Naîmihâ ve Ehlihâ", 2853; Tirmizi, "Sıfatu Cehenneme", 2605; Ahmed, "Evvelü Müsnedi'l-Kûfiyyin", 18728; Hamûd bin Abdillâh bin Hamûd et-Tuveycirî, *Taglîzu'l-Melâmi ale'l-Muteserri'iyne ile'l-Futyê ve Tağyîri'l-Ahkâm*, s. 90.

⁵⁶⁰ Müslim, "Îmân", 91; Ebû Dâvûd, "Libâs", 4091; Tirmizi, "el-Birru ve's-Sıla", 1998-1999; İbn Mâce, "Zühd", 4173; Ahmed, "Müsnedü Abdillâh bin Mesûd", 4310.

⁵⁶¹ Ebû Dâvûd, "Libâs", 4090; İbn Mâce, "Zühd", 4174; Ahmed, "Müsnedü Ebî Hüreyra", 8894.

⁵⁶² İbn Teymiyye, *el-Ubûdiyye*, Thk. Muhammed Zuheyr eş-Şâviş, Nşr. el-Mektebü'l-İslâmî, Dimeşk, Birinci basım, Beyrût, Yenilenmiş Yedinci basım, h. 1426, m. 2005. s. 99.

⁵⁶³ Ebû Dâvûd, "Libâs", 4092.

ister tartışma ortamında isterse de kılıçların, tüfeklerin konuştuğu harb meydanında müslümanın tekebbür ve istikbâr etmesi övülen bir davranıştır. Bunun dışında kimseye karşı takınılmaması gereken bir tavır sayılan tekebbür ve istikbâr, ihmal edilmesi hâlinde olumsuzluğa delalet ederek kibirde olduğu gibi büyük günaha vesile olmuş olur.

2.6. Hased

Hased bilinen bir şeydir. İrabı ise "hasede, yahsudu, haseden" şeklindedir. Örneğin, "Falanca şu şu kadar hased edilir. O kıskanılmaktadır" denilmiştir.⁵⁶⁴ Yine hased, kıskandığın nimetin yok olmasını arzu etmendir. "Ona göz dikti, ona çok gördü, çekememek" şeklinde de denilir. Ahfeş (v. 830) şöyle demiştir: "Bazıları "yahsudu" kelimesini kesralı olarak "yahsidu", mastarını ise "haseden ve hasêdeten" şeklinde harekelemekle okumaktadırlar."⁵⁶⁵ Hem masdar hem de isim olarak kullanılan hased kelimesi, başkasının sahip olduğu maddi veya manevi imkânların kendisine intikal etmesi veya kıskanılan kişinin bu imkânlardan mahrum kalması yönündeki istek ve niyeti ifade eder.⁵⁶⁶ Öte yandan Hased, hak eden kimseden nimetin yok olmasını temenni etmektir. Onunla birlikte nimetin yok olmasına çalışmakta muhtemeldir. Rivayet edildiği kadarıyla: "*Mümin gıpta, münafık ise hased eder.*"⁵⁶⁷ Bu hususta Allah şöyle buyurmuştur: "*Sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü*"⁵⁶⁸ Ebu Cafer Yüce Allah'ın ayetten kastettiği anlamı şu şekilde açıklamıştır: Kitap ehlinin çoğu müminlere karşı duydukları hased ve kıskançlıktan dolayı imanlarından küfre dönmelerini temenni etmekle birlikte ayrıca Allah'ın kendi durumlarını müminlere haber vermemesini istemektedirler.⁵⁶⁹ Ayrıca, "*Hased ettiği zaman hasedçinin kötülüğünden*"⁵⁷⁰ ayeti hakkında Katâde şöyle demiştir: Hased edenin gözünün ve nefsinin şerrinden, demektir. İbn Zeyd ise şöyle belirtmiştir: Hz. Peygamber'e kendisine hased eden Yahudilerin şerrinden Allah'a sığınması

⁵⁶⁴ el-Halil bin Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, C. 3, s. 130.

⁵⁶⁵ el-Cevherî, *es-Sihâh*, C. 2, s. 465.

⁵⁶⁶ Mustafa Çağrı, "Hased Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997. c. 16, s. 378.

⁵⁶⁷ Hadisi Gazzâlî *İhyâ*"adlı kitapta, c. 3, s. 186 da zikretmiştir. İrâkî ise şöyle demiştir: Hz. Peygambere isnad edilmesine dair bir aslı bulamadım. O sadece Fudeyl bin İyad'ın sözüdür. İbn Ebi'd-Dünyâ ise bu ifadeni "Hasedin kınanması" ile ilgili yazısında rivayet etmiştir.

⁵⁶⁸ Bakara 2/109: " حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ "

⁵⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 2, s. 500.

⁵⁷⁰ Felak 113/5: " وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ "; İsfahânî, *el-Müfredât*, "Hased Mad.", C. 1, s. 234.

emredilmiştir. Onların Hz. Muhammed'e iman etmelerine sadece hased etmeleri engel olmuştur.⁵⁷¹

Kur'ân-ı Kerim'de hased kelimesi, "*Feal*" kalıbında dört ayette⁵⁷² hepsinde de olumsuz anlamda geçmektedir. Ayrıca bazı ayetlerde⁵⁷³ de mana yönünden buna işaret edilmiştir. Nitekim bu hususta alimlerden biri şöyle söylemiştir: "İnsanların hasedçini yerdiklerini ve abartarak şöyle söylediklerini gördüm: Sadece kötü niyetli kimse hased eder, Allah'ın nimetine karşı çıkar, onun hükmüne razı olmaz ve müslüman kardeşine cimrilik yapar. Şu var ki insan hiç kimsenin kendisinden üstün olmasından hoşlanmaz. Arkadaşını kendisinden üstün görürse, etkilenir. Kendisinden yüksekte olmasını istemez. Sahip olduğu şeyi arkadaşının elde etmesini istemez. Ya da üstünlük taslamak için arkadaşının elde edemediği şeye sahip olmak ister. Bu çamurda oluşan bir macun olup bunun için suçlama yoktur. Suçlama sadece onu gerektiren herhangi bir söz veya fiilin yapılması zamanı olur."⁵⁷⁴ Ayrıca hased, tevhidin gerçekleştirilmesine engel olan bir sebep olarak, terk edilmesi gereken en önemli meselelerdendir. Şeyhülislam onun bazı şubelerini zikrettikten sonra şöyle tanımlamıştır: "Hased etmek, kıskanılan kimsenin durumunun güzel olmasını gördüğünde, hoşlanmamak ve nefret etmektir." Onun iki türü vardır. Bunlardan biri: Nimetin başkası için olmasından mutlak olarak hoşlanmamaktır. Bu yerilen haseddir. Bunun sebebi ile kişinin kalbinde acı veren, eziyet eden bir hastalık meydana gelir. Kıskandığı kimseden nimetin kaybolmasına göre zevk duyar. Eğer bununla menfaat elde edemezse ona ancak nefsindeki acının yok olması fayda sağlar. Hasedin bu türü ve bu vasfı ile nitelenen kimsenin kınanmasına dair naslar varit olmuştur. Allah'ın Hz. Âdem'i kendisinden üstün kılmasına, meleklerin ona secde etmesini emretmesine göre ilk kez hased eden İblis olmuştur. Sadece huyu kaba, ahlakı kötü olan kimse bununla karakterize edilebilir. Hz. Peygamber ondan Allah'a sığınmış ve onunla tanımlanmaktan da sakındırmıştır. Ve bu da onunla nitelenen kişinin imanının az olmasını, Allah'ın kaza ve kaderinden ona dilediği şeylere razı olmamasını gösterir. İkinci türü ise: Bir kimsenin kendisinden üstün olmasını istememekle birlikte onunla

⁵⁷¹ Mekkî bin Ebî Tâlib, *el-Hidâyetu ilâ Bulûgu'n-Nihâye*, C. 12, s. 8511.

⁵⁷² Felak 113/5; Bakara 2/109; Feth 48/15; Nisâ 4/54.

⁵⁷³ Âl-i İmrân 3/120; Nisâ 4/89; Haşr 59/9.

⁵⁷⁴ İbnu'l-Cevzî, *Saydu'l-Hâtir*, Thk. Âmir bin Âlî Yâsin, Nşr. Dâru İbn Huzeyme, er-Riyâd, Birinci basım, h. 1418, m. 1997, s. 679.

aynı seviyede ya da ondan daha üstün olmasını temenni etmesidir. Bu imrenme olarak isimlenen haseddir. Hz. Peygamber şu sözünde onu hased adlandırmıştır: “(İslamda) başkalarına hased etmek yoktur, sadece iki kişiye gıpta edilebilir: Allah'ın kendisine mal verip de onu en uygun yerlerde harcama imkânı ve yetkisi verdiği kimseye, bir de Allah'ın kendisine hikmet verip de onu hayatına tatbik eden ve başkalarına öğreten kimseye yapılabilir.”⁵⁷⁵ İbn Ömer'in rivayet ettiği lafızda ise: “Biri, Allah'ın kendisine verdiği Kur'ân ile gece gündüz meşgul olan kimse, diğeri de Allah'ın kendisine verdiği malı gece gündüz harcayan kimsedir.”⁵⁷⁶ Hz. Peygamber yasakladığı bu hasedi, sadece iki yerde gıpta olarak adlandırmıştır. O da başkası gibi olmayı istemek ve herhangi bir şey ile kendisinden üstün olmaktan hoşlanmamaktır.⁵⁷⁷

Kalp hastalıkları içerisinde Allah'ın kaza ve kaderine karşı çıkmakla kulu zulme sürükleyip kendisinde bir sıra cürümleri barındıran hased, iblisin âdem oğlunu kandırmak için en çok kullandığı tuzaklarından biridir. Bu ise tevhide gereği gibi bilmemekten kaynaklanması yönünden öncelikle cehalet, arkasınca heva, sonra cimrilik, kibir, daha sonra öfke, nefret ve sonda ise düşmanlık gibi insanın göğsünü daraltarak ifsat eden duygu ve davranışların cem olması ile kendini belli eder.

Hased eden kişi tartışma ortamında hasmına karşı beslediği olumsuz tavrını gizlese bile niyeti bozuk olduğu için münazaradan müspet anlamda bir sonuç elde edemez. Bu yüzden tedavisine çalışmakla gereken müdahale yapılmazsa sonunun hüsrana olması kaçınılmaz bir hâl alır.

2.7. Gazap

Raculun Gadûbun, gadibun, gudubbetun ve gudubbun öfkesi fazla şiddetli adam anlamına gelmektedir. Örneğin, "Nâgatun gadûbun" yani öfkeli, kızgın deve demektir. Sinir, yaratılış olarak göz kapağının üzerinde bulunan etlere denir. Öfke ise

⁵⁷⁵ Buhârî, "İlim", 73; "Zekât", 1409; "Ahkâm", 7141; "İtisâm", 7316; Müslim, "Mesâcid ve Mevâdii's-Salât", 816; İbn Mâce, "Zühd", 4208; Ahmed, "Müsnedü Abdillâh bin Mes'ûd", 4109.

⁵⁷⁶ Buhârî, "Tevhîd", 7529; Müslim, "Mesâcid ve Mevâdii's-Salât", 815; Tirmizî, "Birr ve's-Sıla", 1936; İbn Mâce, "Zühd", 4209; Ahmed, "Müsnedü Abdillâh bin Ömer", 4550, 4924.

⁵⁷⁷ [Herhangi bir şeyin başkasından yok olmasını temenni etmemekle olur.] Ahmed bin Abdillâh el-Guneymân, *Cuhûdu Şeyhu'l-İslâm ibn Teymiyye fî Tevdîhi Tevhîdi'l-İbâdeti*, Nşr. el-Câmiatu'l-İslâmiyye, h. 1417, s. 174-175.

dağda kendisine aykırı olarak biriken sert kayadır.⁵⁷⁸ Yine şöyle denilmiştir: Gazap, göğsün rahatlık elde etmesi için kalbin kanı coştugu zaman hâsıl olan değişmedir.⁵⁷⁹ Ayrıca “*Sonra üzerinize gazabım iner*”⁵⁸⁰ ayeti hakkında Katâde ve diğerleri,⁵⁸¹ "gazabım vacip olur" demişlerdir.⁵⁸² “*Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmez misin?*”⁵⁸³ ayetinden kasıt ise Yahudileri dost edinen, onlara tavsiyede bulunan ve müminlerin sırlarını onlara ileten münafıklar olduğu söylenmiştir. Nitekim bunu başka bir ayet şu şekilde beyan ediyor: “*Bakmaz mısın şu münafıklık yapanlara? Kitap ehlinden o küfreden kardeşlerine şöyle diyorlar...*”⁵⁸⁴ Yine bir surede “*Gazaba uğrayanların yoluna değil*”⁵⁸⁵ denilmiş ve ayette geçen mağdubi⁵⁸⁶ kelimesinin Yahudiler olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸⁷ Öte yandan sözlükte "kızmak, öfkelenmek; kızgınlık, öfke duygusu" anlamına gelen ve umumiyetle rıza ve hilm kavramlarının karşıtı olarak kullanılan gazabın tanımı yapılırken bunun "intikam alma ve cezalandırma isteği" olduğuna özellikle işaret edilir. Gazap kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de on dört yerde geçer.⁵⁸⁸ On ayette de aynı kökten türeyen isim ve fiil şekilleri yer alır.⁵⁸⁹ Bunların çoğunda gazap Allah'a nisbet edilmiştir. İki ayette Hz. Mûsâ'nın, kendisi Tûr-i Sînâ'da bulunduğu sırada hak yoldan sapan

⁵⁷⁸ el-Halîl bin Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, C. 4, s. 369.

⁵⁷⁹ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, "Gayn bölümü", C. 1, s. 157.

⁵⁸⁰ Tâhâ 20/81: " فَيَجِلُّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي "

⁵⁸¹ Tefsir kitaplarında Katâde'den: "Üzerinize gazabım iner" şeklinde rivayet edilmiştir. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 18, s. 346.

⁵⁸² Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, Thk. Aslu Tahkîkîhî fî (15) risâleti duktûrâtin bi Câmiati'l-İmâmi Muhammed bin Suûd, summe kâmet Lecne İlmiyye mine'l-Câmiati bi Sabkihî ve Tensîkih, Nşr. İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî – Câmiatu'l-İmâmi Muhammed bin Suûd el-İslâmiyye, Birinci basım, h. 1430, C. 14, s. 482.

⁵⁸³ Mücâdele 58/14: " أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ "

⁵⁸⁴ Haşr 59/11: " أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِأَخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ "; Muhammed Cemâluddîn bin Muhammed Saîd bin Kâsım el-Hallâk el-Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, Birinci basım, h. 1418. C. 9, s. 177.

⁵⁸⁵ Fatiha 1/7: " غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ "

⁵⁸⁶ Ahmed bin Hanbel, "Evvelü Müsnedi Basriyyîn", 20351, 20736, numaralı hadislerde sahih olarak nakletmiştir. Ayrıca Tirmizî, "Salât", 248, numaralı hadiste sahih, "Tefsîr", 2953, de ise hasen kabul etmiştir. İbn Hibban "Sahih"inde Adiy bin Hâtimden Hz. Peygamberin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hakikaten gazaba uğrayanlar Yahudiler, haktan sapanlar ise Hristiyanlardır."

⁵⁸⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, "Gadab Mad.", C. 1, s. 608.

⁵⁸⁸ Tespitimize göre on beş surede geçer: Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, A'râf, Enfâl, Feth, Tâhâ, Enbiyâ, Şûrâ, Nahl, Nûr, Mücâdele, Mümtehine.

⁵⁸⁹ "Feal", Tespitimize göre yirmi bir ayette yer alır: Bakara 2/61, 90; Âl-i İmrân 3/112; A'râf 7/71, 150, 152, 154; Enfâl 8/16; Tâhâ 20/81, 86; Nahl 16/106; Nûr 24/9; Şûrâ 42/16; Mümtehine 60/13; Nisâ 4/93; Mâide 5/60; Feth 48/6; Şûrâ 42/37; Mücâdele 58/14; Fâtiha 1/7; Enbiyâ 21/87.

kavmine karşı üzüntülü ve öfkeli olarak çıktığı anlatılır.⁵⁹⁰ Bir ayette de müminlerin üstün nitelikleri sayılırken kızdıkları zaman bile kusurları bağışladıklarından övgüyle söz edilir.⁵⁹¹ Öte yandan gazap, intikam azmiyle kalbin kanının harekete geçmesidir, denilmiştir. Bu nedenle Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: “*Öfkeden sakının, çünkü o, Âdemoğlunun kalbinde tutuşturulan bir kor parçasıdır. Şah damarının kabardığını ve gözlerinin kızardığını görmez misiniz?*”⁵⁹² Eğer Allah bu kelime ile vasf edilirse bununla intikam almak kastedilir, başka bir şey kastedilmez. Nitekim ayette: “*Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar*”⁵⁹³ denilmiştir. Yani onlar hak olarak gönderilmiş bir peygamberi inkâr etmekle ona karşı zulüm ettikleri için gazabı hak ettiler. Yahut Hz. İsa’dan sonra Hz. Muhammed’e nankörlük etmiş yahut da “*Üzeyir Allah’ın oğludur*”⁵⁹⁴ demiş bundan sonra ise “*Allah’ın eli bağlıdır*”⁵⁹⁵ şeklinde benzeri ifadeler söylemişler.⁵⁹⁶ İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim Hasan el-Basrî’den “*Onlar Allah’ın gazabına uğradılar*”⁵⁹⁷ ayeti hakkında şöyle nakletmişler: Allah onları zelil etmiş, böylece onların bir direnci kalmamıştır. Ayrıca onları Müslümanların ayakları altına sermiştir. Yine Abd bin Humeyd (v. 863-64), İbn Münzir (v. 930), İbn Ebî Hâtim, Hasan el-Basrî’den şöyle rivayet etmişler: Bu ümmet onların başına geçmiş ve Mecusiler cizye vergisi vermek zorunda kalmışlar. Ayrıca İbn Ebî Hâtim, Hasan el-Basrî ve Katâde’den şu şekilde de bir yorum nakletmiştir: Onlar küçük düşürülmüş halde kendi elleri ile cizye vergisi veriyorlardı. İbn Münzir de Dahhâk’tan, onların cizye verdiklerini aktarmıştır.⁵⁹⁸ Bu nedenle nefis çabuk hareket etme, bozgunculuk çıkarma ve öfke hususunda ateşe benzetilmiş olup onun şehveti de ateştir. Şeytan da ateşten yaratılmıştır. Hadislerde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Öfkelenmek şeytandan, şeytan ise ateşendir. Ateş de suyla söndürülür. Öyleyse sizden biriniz öfkelenişinde abdest*

⁵⁹⁰ A'râf 7/150; Tâhâ 20/86.

⁵⁹¹ Şûrâ 42/37; Mustafa Çağrı, "Gazap Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. 13, s. 436.

⁵⁹² Ebû Said el-Hudrî Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Dikkat edin şüphesiz öfke Âdemoğlunun kalbinde yanan bir kor parçasıdır. Gözlerinin kızarmasını ve şah damarının kabarmasını görmez misiniz? Kim böyle bir şey hissederse, otursun."; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, Thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Zuheyr eş-Şâvîş, Nşr. el-Mektebu'l-İslâmî, Dimeşk, Beyrût, İkinci basım, h. 1403, m. 1983. C. 14, s. 241.

⁵⁹³ Bakara 2/90: " قَبَاؤُ بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ "

⁵⁹⁴ Tevbe 9/30: " عَزَيْرُ ابْنُ اللَّهِ "

⁵⁹⁵ Mâide 5/64: " يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ "

⁵⁹⁶ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, C. 1, s. 109.

⁵⁹⁷ Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/112: " وَبَاؤُ بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ "

⁵⁹⁸ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, C. 2, s. 295-296.

alsın.”⁵⁹⁹ Diğer bir hadis ise şöyledir: “*Öfke Âdemoğlunun içinde tutuşturulan bir kor parçasıdır. Şah damarının kabardığını ve gözlerinin kızardığını görmez misiniz? Bu, intikam almak için kalbin kanının coşmasıdır.*”⁶⁰⁰ Sahihliği hususunda ittifak edilen hadiste ise şöyle haber verilir: “*Şeytan insanoğlunun kan damarlarında dolaşır durur.*”⁶⁰¹ Ayrıca, iki kişi resulullahın yanında iken birbirlerine sövdüler. Onlardan birinin öfkesi şiddetlendiğinde Hz. Peygamber şöyle dedi: “*Ben bir kelime biliyorum ki eğer onu söyleyecek olursa öfkesi gider. Şayet “Eûzu billâhi mineşşeytânirracîm” deseydi*”⁶⁰² demiştir.⁶⁰³

Ayet ve hadislerden anlaşıldığı üzere gazap hem Allah'a hem de mahlûkata mahsus bir özelliktir. Allah'ın gazabı yüce adaletin tecellisi iken kulun gazabı ise ya ona izzet ya da zillettir. Nitekim İslam dini "Allah için sevmek ve Allah için gazap etme" prensibine dayanmaktadır. Bu, İslam dininin en güzide gayelerindendir. Genel olarak bakıldığında da olumlu ve olumsuz olmakla gazabın iki çeşit olduğu görülmektedir. Olumludan kasıt yapılması yasak edilmiş tutum ve davranışların sınırlarını zorlayan bir eylem sergilendiği zaman gereken müdahale sonucu ortaya çıkmış olup meşru ölçüde gerçekleştirilen bir tavırdır. Ayrıca Allah, peygamberi ve dini hususunda isyan türünden sayılan ister kavli isterse de fiilî her çeşit azgınlık, haddi aşma vs. eylemlere karşı müslümandan sadır olan bir tepkidir de denilebilir. Olumsuz gelince ise bu durumun dışında kalan tüm yerilen davranışların neticesi olarak meydana gelen gazap çeşitleridir. Bu nedenle münazarayı kötü yönde etkilemesi bakımından ele alındığı zaman hakkın kabul edilmemesi şeklinde ortaya çıkan gazap türü olduğu kesin olarak bilinmektedir.

3. KUR'ÂN'DAKİ TARTIŞMALARIN ÖZELLİKLERİ

3.1. Kur'ân, Gerçeklere Ve Edebî Üsluba Dayanmanın Yanı Sıra Karmaşıklıklardan Da Uzaktır.

⁵⁹⁹ Ebu Dâvûd, "Edeb", 4784.

⁶⁰⁰ Tirmizî, "Fiten", 2191.

⁶⁰¹ Buhârî, "Edeb", 6219.

⁶⁰² Tirmizî, "Deavât", 3452.

⁶⁰³ İbn Kayyim, *el-Fevâid*, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, İkinci basım, h. 1393, m. 1973. C. 1, s. 212.

Kur'ân-ı Kerim, hukuk nizamı, toplumun inşası, ferдин terbiyesi ve gelişmiş beşeri hayat düzeni için kendine has üstün bir metoda sahiptir. Tartışmayı, hakkı gerçekleştirmek ve batılı defetmek için hüccet ve burhan ile ikna etme araçlarından bir araç olarak kullanmıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın apaçık kitabı olmakla birlikte tartışmaların edebî anlatım açısından en güzeline, açıklamaların en anlaşılır olanına değinmektedir.

Kur'ân'da olan tartışmalar, haddizatında gerçekleri hedef alır ve o hakikatlere belli meseleleri aydınlatan burhan ve hüccetler gösterir. Örneğin, Hz. Nuh'un kıssası, kavmine hitabı ve belirli durumları, Hz. İbrahim'in kavmi ile arasında gerçekleşen belirli durumları, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ'nın belli durumları gibi gaybî meseleler vb. aittir. Bunların hiçbiri, ne burhani kıyas ile ve ne de başka tür kıyas ile bilinemez. Çünkü mantıksal kıyaslamalar genel meselelere yarar sağlar, oysa bunlar özel meselelerdir. Şöyle ki resulullah olmuş ve olacak bir takım belirli olaylar hakkında, aynı şekilde farklı vecihlerle sabit olan hadislerde Tatarlar hakkında haber vermiştir. Örneğin: *"Siz (Araplar) gözleri küçük, yanakları kırmızı, burunları ufak, yüzleri – deri üstüne deri kaplanmış kalkanlar gibi – kalın etli ve keçeden ayakkabılar giyen Türklerle savaşmadıkça kıyamet kopmaz."*⁶⁰⁴ Ortaya çıkışından yaklaşık altı yüz sene önce herhangi bir mantıksal kıyas veya kanıtlar, bu nitelikleri vasıflandırmakla belli bir toplum veya bir insan hakkında bilgi verebilir mi?

Yukarıda belirtildiği gibi burhani kıyastan başka kesin bilgi elde etme yolları bulunmaktadır. Kıyas mantıkçıların da itiraf ettiği gibi genel bilgilere delalet eder. Çünkü onda genel olumlu önermelerin olması gerekir. Genel bilgiler, toplam ortak değeri göstermez. Özel ve belli gerçeklerin tümüne gelince ise, kıyas onlara tamamen delalet etmez. Eğer bilinirse, onlarla diğerleri arasında birbirine benzeyen yönleri bilebilir. Bu bakımdan ne Allah'ın rububiyetinin, ne meleklerin, ne peygamberlerin ve ne de velilerin özelliklerinden herhangi bir şey kıyas yoluyla bilinemez. Kelamcıların, Yaratıcının varoluşuna dair zikrettiği delil, sadece mutlak varlığa delalet eder. Kendisinde ortaklık bulunması tasavvurunu inkâr etmez. Mesela onların şu sözü gibi: "Allah vardır. Çünkü âlem hâdistir – sonradan olmadır – ve mevcuttur. Her mevcut olan şeyin bir var edeni olması gerekir ki O, Allah Teâlâ'dır." Fakat bu

⁶⁰⁴ Buhârî, "Cihâd ve's-Siyer", 2928.

sözler, Allah'ın zatında, isim ve sıfatlarında ve ulûhiyetin diğer özelliklerinde O'nun birliğine – vahdaniyetine – delil olmaya yetmez.

Kur'ân-ı Kerim, tartışmalarında hasımlarının durumlarına çözüm bulan, onların hâllerine uygunluk gösteren edebî tartışma politikası ve bir münakaşa yolu izler. Nitekim bu bize Hz. İbrahim'in hikayesini anlatır. Hz. İbrahim kavmiyle tartışmaya girmek ve onları yıldızlara ibadet etmekten vazgeçirmek istediği zaman, kavmini mabudlarına ibadet etmede inat ve taassub içinde oldukları hâlde görür. Şu bir gerçek ki ne kadar burhan ve delil olursa olsun bu putlara tapma konusunda yapılacak herhangi bir fikrî tartışma hiçbir fayda vermez. Çünkü onlar, mabudları hakkında Hz. İbrahim'in söylediği önemli, önemsiz hiçbir sözü kabul eden değillerdir. Bunun için Hz. İbrahim, tabiatlarını yumuşatacak ve kendisinden gerçeği duymalarını sağlayacak ve davet ettiği halis tevhid inancını düşünme ve tefekkür etmeye yol açacak siyasi bir tartışma yöntemine başvurmuştur. Hz. İbrahim kavmiyle birlikte yıldızları izlemiş ve onlara ibadet etmenin yanlış olduğunu gerektiren değişim ve oluşumları göstermiştir. Delilleri sunarken ilk başta gerçeği dinlemeye ve kabul etmeye teşvik etmek ve duyduktan sonra da hücceti kabullenmeye zorlaması için onların inancında olduğu izlenimini vermiştir. Hz. Peygamber'in bununla amacı sadece onları hakkı kabul etmeye mecbur etmek ve ona karşı olan geçersizlikleri ise iptal etmek olmuştur. Delilin arzedilmesi kabullenme yönünden değil, kabul ettirme cihetindedir. Bu, Hz. İbrahim'in kavmiyle yapmış olduğu tartışmanın anlatıldığı kıssada geçmiştir.⁶⁰⁵

Kur'ân-ı Kerim, tartışmasında ayrıntılı mantıksal anlaşmazlıklar hâlinde, önerme ve neticelerini karmaşık bir biçimde sıralayan Yunan mantığının yolunu izlememiştir. Bu, Kur'ân'ın – kıyâs-ı şümûl – kapsayıcı kıyasta genelin özele veya – kıyâs-ı temsîl – benzetmeli kıyasta iki parçadan birinin diğerine veya – kıyâs-ı istikrâ – tüme varım kıyasta olduğu gibi özelin genele dayanarak diğeri hakkında karar verilmesini engellemez. Fakat Kur'ân-ı Kerim apaçık arap dilinde indirilmekle birlikte ıstılahi mantıksal karışıklıklardan da uzaktır.⁶⁰⁶ Ayrıca ruhi duyuları uyandıran, vicdanları harekete geçiren, edebî biçimi bozmadan sağlam terkip, ifade

⁶⁰⁵ Bakara 2/258; En'âm 6/74-81; Meryem 19/42-48; Enbiyâ 21/52-68; Şuarâ 26/70-82; Ankebût 29/16; Zuhruf 43/26-31.

⁶⁰⁶ Nahl 16/103.

netliği, ince tasvir ve anlam derinliğini bünyesinde toplayan olağanüstü fasih Arap dili üslubuna uygun gelmiştir.⁶⁰⁷ Ve bu üsluplar karmaşık felsefi mantıksal terimlerle hiçbir ilişki kurmadan akılları düşünmeye sevk etmektedir.⁶⁰⁸ Yine, Kur'ân-ı Kerim'in yolu en derin gerçekleri anlamak için akılları ve duyuları yöneltmede ve deliller getirmede en kolay, en kapsamlı ve en doğru bir yoldur.⁶⁰⁹ Burada denge sağlayacak herhangi bir şey kastedilmez. şüphesiz ki, O'nun usul ve yöntemlerini, başka herhangi bir üslupla karşılaştırmak mümkün değildir.⁶¹⁰ Fakat maksat Kur'ân-ı Kerim hakkında düşünenleri ve onun prensiplerini, nazariyelerini yaygınlaştırmaya davet edenleri, tarihsel dönemlerde manalarının uydurma ıstılahlar denizinde boğulmaması için güzel cemalinden ıstılahi perdeni kaldıracak bir anlayışla Kur'âni metodun yayılmasına ve buna yaklaşmak için gayret etmeye yöneltmektir.⁶¹¹

Kur'ân-ı Kerim'in üslubunda düşünen, uyanık, sağlıklı zihinlerin kabul etmesi, ümitvar ve ürkek kalplerin idrak etmesi için farklı hitap türleri,⁶¹² çeşitli olaylar,⁶¹³ değişik tarihî haberler,⁶¹⁴ řahıřlar⁶¹⁵ ve alametlere⁶¹⁶ dayandığı bir yöntemi vardır. şöyle ki Allah, lütfu ve merhametinden müminlerin emin olması, nefislerinin yatışması için korkutmanın ardından teşvik,⁶¹⁷ vaadin ardından ise tehdit edici haberler getirir.⁶¹⁸ Ayrıca Allah, basiret ve akıllarını kullansınlar diye inatçı dinsizleri de azap ve öfkesi ile korkutarak⁶¹⁹ tedirgin ettirir.⁶²⁰

Kur'ân, tartışmalarında bizden önce yaşamış kavimlerin başlarına gelen olayları ve vuku bulmuş gerçekleri farklı yönlerine dikkat çekmekle birkaç kez dile getirmiştir. Beşer için bir ilahi anayasa olan Kur'ân sadece vahye dayanmak suretiyle kendisine karşı çıkan inkârcı hasımları beliğ bir üslupla burhan ve hüccetler

⁶⁰⁷ Fussilet 41/44.

⁶⁰⁸ Âl-i İmrân 3/190-91.

⁶⁰⁹ Ankebût 29/20.

⁶¹⁰ Hac 22/73.

⁶¹¹ Timaios; Nefyu'l-Lâhût.

⁶¹² Bakara 2/168.

⁶¹³ A'râf 7/142.

⁶¹⁴ Kehf 18/60.

⁶¹⁵ Yûsuf 12/32.

⁶¹⁶ Âl-i İmrân 3/41; Bakara 2/248.

⁶¹⁷ Âl-i İmrân 3/153-54.

⁶¹⁸ A'râf 7/35-36.

⁶¹⁹ Zümer 39/16; Fussilet 41/28.

⁶²⁰ Elmaî, *Menâhıcu'l-Cedel*, s. 429-431.

göstererek susturmaya ya da hakkı kabul etmeye mecbur bırakmıştır.⁶²¹ Bundan başka iman ehli kimselerin hallerine uygun bir biçimde münakaşa etmekle durumlarına çözüm bularak düştükleri bataklıktan çıkmalarına da olanak sağlamış⁶²² ve hiçbir zaman Yunan mantığını esas alarak hakkı gerçekleştirmemiştir.⁶²³ Çünkü Yunan mantığı karışıklık ve tutarsızlıklarla dolu bir beşeri ideolojinin ürünü, Kur'ân ise bu teorilerin kökünü kazıyan üsluba sahip kıyamete değin korunacak olan bir ilahi hakikattir.⁶²⁴ Şüphe yok ki ilim herkes tarafından bilinmekle önermesiz kabul edilen bir gerçektir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerim, davetçilerden talep ettiği ilim şartını münazaracılara da zorunlu kılmıştır. Tartışmacı bilgisiz bir şekilde doğruya isabet etse bile Allah bunu yasaklayarak ilmin önemine dikkat çekmiş ve değerinin yüce olduğunu beyan etmiştir.⁶²⁵ Bir diğer mesele, öne sürülen iddia kesin bir şekilde adaletin gözetilmesi ve hasımların mecbur edilmesi prensibine dayalı olmasıdır. Hem tarzı hem de hitabıyla en yüce metodu benimseyen Kur'ân, tartışmada da en güzel üslubu esas almıştır. Genel olarak bakıldığında yüce Allah her yönüyle hasımların bilimsel ve itikadi durumlarını dikkata alarak hiçbir inceliği gözardı etmemekle tam ve kâmil bir şekilde münazara örneklerini takdim etmiştir.

3.2. Kur'ân, İlm, Adalet Ve Yükümlülüğü Esas Alarak Tartışmanın En Güzel Şekilde Yapılmasına Teşvik Eder.

Kur'ân-ı Kerim, tartışan herkesin, nitekim hakka davetin ilimle olması gerektiği gibi bilgili olmasını talep eder. Yüce Allah bilgisi olmadan tartışan kimseleri yermiş ve bu hususta şöyle demiştir: “*İnsanlardan, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışmaya giren birtakım kimseler vardır.*”⁶²⁶ Burada iki görüş zikredilir. Birincisi: Kişinin din hususunda hevâyâ uyararak tartışma yapmasıdır. Bu yorumu Sehl bin Abdullah dile getirmiştir. İkincisi: Kesin delilleri kıyasa tercih etmektir. İbn Abbas bu ayetin Nadr bin el-Hâris hakkında indiğini söylemiştir.⁶²⁷ Allah Teâlâ kitap ehlinin, Hz. İbrahim hakkında tartışması meselesinde şöyle buyurmuştur: “*Ey kitap*

⁶²¹ Zümer 39/38.

⁶²² Hucurât 49/9.

⁶²³ Kehf 18/54.

⁶²⁴ Hicr 15/9.

⁶²⁵ Kehf 18/22; İsrâ 17/36; Sebe' 34/20.

⁶²⁶ Hac 22/3: " وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ "

⁶²⁷ Mâverdi, *en-Nuketü ve'l-Üyün*, C. 4, s. 6.

ben ona uyayım.”⁶²⁹ Şöyle ki rabbine karşı küfürleri sebebiyle kâfirlere azap geldiğinde onlar; "rabbimiz bundan önce bize bir peygamber gönderseydin de kitabında indirmiş olduğun ayetlerine uyarak sana inanan kimselerden olsaydık" diyecek olmasalardı seni peygamber olarak göndermezdik. Bu insanlara uyarıcı olarak Hz. Muhammed geldiğinde ise onlar; "niçin bize gönderilen kimseye Hz. Musa'ya verilen hissi mucizelerin aynısı verilmedi ve kitap da bir defaya indirilmedi!" dediler. Ey peygamber onlara şöyle de: Meğer Yahudiler bundan önce Hz. Musaya verileni inkâr etmediler mi? Onlar şöyle demiştiler: Tevrat da Kur'ân'da birbirini destekleyen iki sihirdir, biz ikisini de inkâr ediyoruz. Yine bunlara şöyle de: Şayet iddianızda doğru söyleyen kimseler iseniz Allah tarafından Tevrat ve Kur'ân'dan daha sağlam bir kitap getirin de, ben ona tabi olayım.⁶³⁰

Bir diğer husus Kur'âni tartışmada asıl olan en güzel biçimde yapılmasıdır. Kur'ân-ı Kerim tartışmayı, hakkın gerçekleştirilmesi ve batılın yok olmasında hüccet ve burhan ile ikna etme sebeplerinden bir sebep gibi kullanır. Eğer Kur'ân'da zikredilen tartışmada hasmın azarlanması ve sertlik kullanılmışsa, bu davet üslubu ve Kur'ân'ın münakaşada izlediği genel yöntemle ilişkilendirilemez, fakat tartışmacının hasmı ile alakalı kişisel meselesine döndürülür. Çünkü hasım hüccet ve burhanlarla desteklenmiş bilgiden kendisine verilen aklını kullanmamış ve üstelik hakkı da dinlememiştir. Nitekim bu husus ayette şu şekilde belirtilir. “*İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin.*”⁶³¹ Yani kitap ehli kâfirlerle din hususunda anlaşmazlığa düşerseniz ne kavga ne de savaşla değil sadece en güzel bir şekilde tartışın. Aslında bu, cihadın farz edilmesinden önce idi. Daha sonra kılıçla vuruşmak farz edilmiş ve ayetin hükmü kaldırılmıştır. *İçlerinden zulmedenler hariç*, ifadesinin anlamına gelince yani size zulmeden, peygamberiniz Hz. Muhammed'e açıkça zarar verenler müstesnadır. Yine şöyle de denilmiştir: Kitap ehlinden Müslüman olmuş kişilerin anlattığı haberlere dair ancak en güzel şekilde olmakla tartışın. İçlerinden zulmedenler hariç yani onlardan küfür üzere kalan

⁶²⁹ Kasas 28/47-49: " وَلَوْلَا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمْتْ أَبْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أَوْتِيْنَا مِثْلَ مَا أَوْتِيْنَا مُوسَىٰ أَوْ لَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أَوْتِيْنَا مُوسَىٰ مِنْ قَبْلِ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلِّ كَافِرُونَ قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "

⁶³⁰ Nuhbetun min Esâtiza, *et-Tefsîru'l-Müeyesser*, C. 1, s. 391.

⁶³¹ Ankebût 29/46: " وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا أَمَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ " وَالْهَذَا وَاللَّهُمَّ وَاجِدْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ "

kimselerin istisna olması anlamına gelir. Ama önceki anlam daha açıktır.⁶³² Ayetin zahiri, kitap ehlinde aşırı derecede haddi aşan zalimlerle, hakka boyun eğene ve Allah'ın emri yüce olana dek, her türlü vesile ile mücadele etmeyi gerektirmektedir.⁶³³

3.3. Kur'ân, Olağanüstü Olmakla Akla Ve Vicdana Birlikte Hitap Edebilen Kesin Bilgi İfade Eder.

Kur'ân'ın tamamı, icazı, itnâbı – sözün uzatılması, abartılması – mucizedir. Kelimeleri, üslupları, düzeni, bunların hepsi mucizedir. Ayrıca istidlalı, tartışması ve beyanı da böyledir. Herhangi bir kelim türü onun seviyesine ulaşamaz. Kur'ân ile beyanın zirvesi olan kelim arasında düzensiz bir fark vardır. Onunla Kur'ân arasındaki fark, Yaratıcı ile yaratılmış arasındaki fark gibidir. Çünkü biri Halikin sözü diğeri ise mahlûkun sözüdür. Bu bakımdan Kur'âni tartışma, icazının benzersiz olmasını sağlayan anlam ile eşsizliğinin bir mucizesidir. Kur'ân belagat, fesahat, deliller, burhanlar ve benzerleri yönünden tüm tartışma konularında âciz bırakma özelliğine sahiptir. Bir kimsenin Kur'âni tartışmaya karşı çıkararak çelişkinisi, O'na aykırı olanı getirmesi ya da anlamın doğru, ifadenin sağlam, üslubun kaliteli olması, ayrıca hedef ve amaca ulaşması hususunda onun benzerini getirmekle itiraz etmesi imkânsızdır. Bâkillânî Kur'ân'da icazın ilkeleri hakkında şöyle der: "Şüphesiz Kur'ân'ın manaları şariat ve hükümlerin yerleştirilmesinin temelini, dinin esasına dair yapılan tartışmaları, ateistlere verilen cevapları ve benzersiz sözleri kapsar. Ayrıca insanların imkânsız gördükleri ve kaçındıkları şefkat ve yetenekte birbirine uyum sağlar."⁶³⁴

Yine Kur'âni tartışmanın özelliklerinden bir diğeri akla ve vicdana birlikte hitap etmesidir. Herhangi bir insan âlim, bilge veya şair olsun benzerini getiremediği hem zihinsel faydayı hem de vicdani zevki Kur'ân-ı Kerim tek bir seviyede bir araya getirerek konuya iki yönden de bağlanır. Ayrıca tek bir kelime kendisinde zihinsel delilin gücü ve ifadenin güzelliğini meydana getirir. Şayet ikisi de bulunursa sıra ile etki oluşturur. Her defa biri güçlendiğinde diğeri zayıflar ve neredeyse etkisi yok

⁶³² İbn Cüzey, *et-Teshîlu li Ulûmi't-Tenzîl*, C. 2, s. 127.

⁶³³ Elmaî, *Menâhucu'l-Cedel*, s. 431-433.

⁶³⁴ Hasan, *Menhecu'l-Cedel ve'l-Münâzara*, s. 375.

olur. Düşünce gücü üstün olduğu zaman, vicdani gücün azalması veya tam tersini hepimiz kendimizden hissederiz. Bu bağlamda kim filozof ve bilginlerden, şair ve edebiyatçılardan birinin sözünü incelerse, sadece bir tarafta aşırılık diğer tarafta ise kusur bulur. Örneğin; bilginler sana akıllarının meyvelerini, düşüncelerinin özünü zihnin için gıda olarak sunar, vicdanının susuzluğu ve tutkunun doyumuna ise hiç dikkat etmezler. Şairlere gelince ise onlar vicdanının uyarılmasını ve tutkunun harekete geçirilmesini hedefler, gözünde haddi aşma, doğru düşünce, hakikat yahut hayal olarak canlanmasını da umursamazlar. Onları şakacı oldukları hâlde ciddi, ağlamadıkları hâlde ağlatmak isteyen, sevindirmediği hâlde neşeli görürsün. Bu hususa ayette şöyle işaret edilir: “Şairler (e gelince), onlara da sapıklar uyarlar. Onların her vadide başıboş dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmedin mi? Yani onlara şeytanlar tabi olur, kendileri de nereye gittiğini bilmeden yalan sözler satın alarak vadiler dolaşıp dururlar. Muhammed, dolaşıyor kelimesinin gidiyor anlamına geldiğini söylemiştir. Katâde ise, *gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmedin mi?* ifadesi hakkında şöyle açıklama yapmıştır: Asılsız şeylerle bir toplumu överken diğer toplumu kötülüyorlar, demektir. Bundan sonra: *Ancak iman edip iyi işler yapanlar, Allah'ı çok çok ananlar*, istisna edilmiştir. Katâde sözüne şöyle devam etmiştir: Allah, müminlerden Hassan bin Sâbit, Abdullah bin Revâha ve Ka'b bin Mâlik gibi şairleri hariç tutmuştur. *Ve haksızlığa uğratıldıklarında kendilerini savunanlar başkadır*. Burada müşriklerin onlara yaptığı zulümden sonra müminler kafirleri söz ile hicvederek Allah nebisini savunmuşlar. *Haksızlık edenler*, şairlerden müşrik olanlar ve diğerleri *hangi dönüşe (hangi akıbeta) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir*. Onlar kıyamet günü Allah'ın eli ile ateşe döndürüleceklerdir, denilmiştir.⁶³⁵

Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim'in aynı şekilde sabitleşmesinde kesin delillerin olması tartışmanın özelliklerindedir. Zira metinleri, zorunlu kesin ilmi ifade eden tevatür yoluyla gelmiştir. Metinlerinin sabit olmasında şek ve zan olmadığı gibi delillerinin sabitliğinde de şüphe ve zan yoktur. Bu ulaşma cihetinden böyledir. Bunun gibi anlam ve işaretler yönünden de tartışmanın delilleri kesindir. Çünkü amaç, inanç kurallarını belirlemek, inanç sorunları üzere burhanlar ve delillerin

⁶³⁵ Suarâ 26/224-227: " وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ أَلَمْ تَر أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ "; İbni Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîz*, C. 3, s. 291-292; Hasan, *Menhecu'l-Cedel*, s. 378-379.

oluşturulması ve muhaliflere cevap vermektir. Bu, Kur'ân'ın belirlemek için geldiği şeylerin en büyüğüdür. Anlamlarının netliği, işaretinin gücü, yolunu kaybedenlere rehber olan maksatların doğruluğu, inatçıların susturulması ve tüm yaratılmışlara delil olması hususunda gereklidir. Delilleri ve burhanları arasında da çelişki yoktur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı.*"⁶³⁶ İbn Abbas şöyle demiştir: Kur'ân'da ne bir çelişki ve ne de bir tutarsızlık yoktur. Zeccâc ise: Gayb konusunda söylenenlerin hepsi gerçektir. Bir kısmı doğru bir kısmı yalan değildir, demiştir. Yine şu şekilde de ifade edilmiştir: Onun tamamı derin anlam içeren hakikatten ibarettir. Kendisinde ne aşağılık bir durum ne de bozukluk vardır.⁶³⁷

Öte yandan Kur'ân delilinin gücü ve yolunun aydın olmasında bir zayıflık yoktur. Örneğin: "*Hâlbuki o, eşsiz bir kitaptır.* Kelbî İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Yani cömert olan Allah'a aittir. Katâde ise şu şekilde açıklamıştır: Aziz ve Celil olan Allah onu sağlamlaştırmış ve böylece ona batıl yol bulamaz. *Ona önünden de ardından da batıl gelemes.* Katâde ve Süddî: Batıldan kasıt şeytan olup onu değiştirmeye, ona ilave etmeye veya onu eksiltmeye güç yetirmesi imkansızdır, demişler.⁶³⁸ Zeccâc ayetin anlamı hakkında: Batılın ona önünden gelmesi onun noksanlaşması, arkasından gelmesi ise ona ilave edilmesi anlamına gelir ki bundan korunmuştur. Batıl fazlalık ve noksan anlamına gelir, demiştir. Mukâtil'e göre; ne ondan önceki kitaplardan yalan ona karışır ne de ondan sonra herhangi bir kitap onu geçersiz kılabilir, demektir. Bundan sonra kâfirlerin yalanlaması üzerine Allah Hz. Muhammed'e teselli vererek *O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir,* ifadesini zikretmiştir.⁶³⁹

Her yönü ile eşsiz bir mucize olan Kur'ân akla hitap etmekle beşeriyetin ıslahına ve yüce değerlere ulaştırmak için son derece sağlam, güçlü bir hitap ve üsluba sahiptir. Bu yüzden arap dili ve belagatına vakıf olan her bir taassub düşüncesinden uzak ilimli kimse Kur'ân'ın mucizesi karşısında secdeye kapanarak Hz. Mûsâ'nın Rabbine iman ettiklerini dile getiren Firavun'un sihirbazları gibi

⁶³⁶ Nisâ 4/82: " وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا "

⁶³⁷ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, C. 1, s. 453.

⁶³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 21, s. 480.

⁶³⁹ Fussilet 41/41-42: " وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ "; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, C. 7, s. 176; Hasan, *Menhecû'l-Cedel*, s. 381.

öldürüleceğini bilse dahi hakkın beyanından sonra asla ondan yüz çevirmez.⁶⁴⁰ İster filozof ve bilgin isterse de şair ve edebiyatçı olsun ilmi son seviyeye ulaşırsa bile sonuçta bir beşerî yöne sahiptir. Bu bakımdan insanda mevcut olan tüm sınırlı özellikleri bir tarafa bırakacak olursak sadece hata ve yanılığa düşme hâlini göz önünde bulundurmakla meselenin anlaşılmasını tam şekilde sağlayabiliriz. Beşerî bir ifadenin ilahi kelamla aynı kefeye koyulması kesinlikle akıl ve mantıkla örtüşecek şey değildir. Aklın sınırlarını zorlayacak nice konular var ki onlar üzerinde tefekkür etmek bir yana dursun varlığı bile hiç düşünülemez. Örneğin bu bağlamda zikredilen şu ayet oldukça dikkat çekicidir. *“Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.”*⁶⁴¹ Ayrıca resulullah da buna dair kutsi hadiste şöyle buyurmuştur: *“Ben salih kullarım için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hayal edemeyeceği birtakım nimetler hazırladım.”*⁶⁴² Bu nedenle akliselim bir kimse âcizliğini kendi fitratında gören, akli bozuk ise başkalarında aramakla bu nimetten mahrum olandır.

3.4. Kur'ân, Hasımları İkna Edebilecek Farklı Yöntemlere Sahip Sağlam Düşünceye Yönelik Bir Tartışma Yolu İzler.

Kur'âni tartışmanın özelliklerinden biri de hasımların mecbur edilmesi ve susturulmasını istediği zaman, bunu en yakın ve en güçlü yollarla yapmasıdır. Böylece hasım boyun eğmek ve teslim olmaktan başka bir fidye, sığınak bulamaz. İlahlık iddia eden kimsenin tartışmasında olduğu gibi Yüce Allah'ın Hz. İbrahim hakkında anlattığı vaka da buna örnektir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Allah kendisine mülk verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya giren (Nemrut'u) görmedin mi! İşte o zaman İbrahim: Rabbim hayat veren ve öldüren, demişti. O da: Hayat veren ve öldüren benim, demişti. İbrahim: Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir, dedi. Bunun üzerine kâfir apışıp kaldı. Allah zalim kimseleri hidayete erdirmez.”*⁶⁴³

⁶⁴⁰ Şuarâ 26/46-50; Tâhâ 20/70-72; A'râf 7/120-126.

⁶⁴¹ Secde 32/17: " فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ "

⁶⁴² Buhârî, "Tefsîr", 4779; Müslim, "el-Cennetu ve Sıfatu Naiymuhâ ve Ehlihâ", 2824.

⁶⁴³ Bakara 2/258: " أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي جَاءَ إِبْرَاهِيمَ فِي رَيْبِهِ أَنْ أَنبَاهُ اللَّهُ الْمَلِكُ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي " وَأَمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ "

Yine Kur'âni tartışmanın bir başka özelliği bir konunun birden fazla üslupta açıklanması ve belirlenmesidir. Örneğin; Ölümden sonra diriltirme meselesi, bir kez yeminle pekiştirilmiş haber şeklinde zikredilir. Bu husus ayette şu şekilde dile getirilir: *"İnkâr edenler, kesinlikle diriltileceklerini ileri sürdüler. De ki: Hayır! Rabbime ant olsun ki mutlaka diriltileceksiniz, sonra yaptıklarınız size haber verilecektir. Bu, Allah'a göre kolaydır."*⁶⁴⁴ Ayete göre kâfirler öldükten sonra Allah'ın onları hiçbir zaman diriltmeyeceğini iddia etmektedirler. İbn Ömer boş yere iddia etmeyi yalanın lakabı adlandırmıştır. Taberî bu ayet hakkında Muhammed bin Nâfi el-Basrî'den şu şekilde rivayet etmiştir: Bize Abdurrahman bin el-Mehdi Süfyandan, O da İbn Ömer'in ashabından bazı kimselerden, *Hayır! Rabbime ant olsun ki mutlaka diriltileceksiniz*, ayeti hakkında şöyle nakletmiştir: Allah Teâlâ Hz. Muhammed'e şöyle buyurdu: Onlara de ey Muhammed. Hayır rabbime yemin olsun ki mutlaka diriltilerek kabirlerinizden çıkarılacak, *sonra yaptıklarınız size haber verilecektir*. Yani dünyada iken yaptığımız amelleriniz size kesinlikle haber verilecektir. *Bu, Allah'a göre kolaydır*. Ölümünüzden sonra diriltilmeniz Allah için çok kolaydır.⁶⁴⁵ Yine ayette gerçekçi bir öykü hakkında haber verilir: *"İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için, dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra onları kendine taraf çekerek (parçalara ayır), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azizdir, hakimdir, buyurdu."*⁶⁴⁶ Ayet hakkında cumhur ulema şöyle demiştir: Hz. İbrahim ölümlerinin diriltilmesine kuşku duymamış sadece görmek istemiştir. Çünkü O, yırtıcı hayvan ve yılanın bir hayvanı yediğini görmüş ve buna dair soru sormuştur. Zira "keyfe – nasıl" sorusu da buna delalet eder. Bu ise canlanma ve şekillendirme durumuna ait bir soru olup meydana gelme ile ilgili değildir. *Fakat kalbimin mutmain olması için*, ifadesinden kasıt, "onu görmek istedim" demektir. *Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala*. Nitekim bunlar; horoz, tavus kuşu, güvercin ve kargadır. Hz. İbrahim onları hisselerle ayırarak birbirine karıştırmış sonra

⁶⁴⁴ Tegâbün 64/7: " زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ "

⁶⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 23, s. 418-419.

⁶⁴⁶ Bakara 2/260: " وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "

ise her bir dağın üzerine bir parça bırakarak başlarını da elinde tutmuş ve "Allah'ın izni ile gelin" diye seslenmiştir. Hisseler derhal havada uçuşarak başsız bir şekilde birleşmiştir. Daha sonra bir daha seslenmiş, onlar Allah'ın izni ile uçarak başları bedenlerine yerleşene kadar hızlıca O'na gelmişler. *Onları kendine taraf çek*, ibaresi onları kes anlamına gelmektedir. Yine "Onları her bir dağın üzerinde parçalara ayır" da denilmiştir. Ayrıca söylendiği kadarıyla Hz. Peygamber onları dört ya da yedi dağın üzerine koymuştur. Öte yandan "belli bir say ile kısıtlı olmayıp o esnada kendisine ulaşılan dağlardır" şeklinde de denilmiştir.⁶⁴⁷

Bundan başka Kur'âni tartışma hasımların saf akla yönlendirilmesine olanak sağlar. Akıl, muhalifin övündüğü şeyden daha değerli olup Kur'ân da katiyen aklın sonuçlarından endişelenmez. Zira akıl sağlam ve net ise hiçbir zaman inançsal hakikatlerle çelişmez. Aksine Kur'ân düşünce ve basiretin kullanılmasını ve mümkün gayeye ulaşmak için aklın çalıştırılmasını emreder. Bu hususta Allah: "(Ey Muhammed!) De ki: Ben size ancak bir tek şeyi öğütüyorum, demiştir. Mücâhit ayetten kastın "Allah'a itaat etmenizi öğütüyorum" demek olduğunu dile getirmiştir. Yine "Allah'ı tekleştirmeyi öğütüyorum" nitekim bu "Lâ İlâhe İllallâh" kelimesidir şeklinde de ifade edilmiştir. Ferrâ, Zeccâc ve diğerleri gibi Belagat ehlinde olan kimseler, "Bir tek şeyi öğütüyorum" ayetini, "Size bir tek özelliği emrediyorum" şeklinde açıklamışlar. Devamında, *Allah için ikişer ikişer, teker teker kalkıp düşünün*, denilmiştir. Bundan kasıt Allah için toplanmakla, iyice incelemekle, karşılıklı tartışmakla bir kenara çekilerek nefse uymaktan vazgeçmekle ve derinden düşünmekle toplum içinde ve yalnız iken Muhammed'in durumuna bakın. Kesinlikle bileceksiniz ki O, ne sihirbaz ne de kahindir. Onda ne delilik var ne de ki getirdiği bir şiiirdir. *Allah için kıyam edin*, ibaresi hakkında müfessirler şu şekilde yorum yapmışlar: Burada "Kıyam" lafzından kasıt oturmak kelimesinin zıttı değildir. Nitekim *Yetimlere adil davranmanıza dair*,⁶⁴⁸ ayetinde olduğu gibi bir mana ifade etmektedir. *Arkadaşınızda (Peygamberde) cinnetten eser yoktur*. Yani onda iddia ettiğiniz gibi bir delilik falan da yoktur. *O şiddetli bir azaptan önce sizin için ancak bir uyarıcıdır*. Burada kastedilen büyük bir azap olan Cehennem azabıdır.⁶⁴⁹ Diğer

⁶⁴⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîlu li Ulûmi't-Tenzîl*, C. 1, s. 133-134.

⁶⁴⁸ Nisâ 4/127: " وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ "

⁶⁴⁹ Sebe' 34/46: " فَلْإِنَّمَا أَعْطَكُم بَوَاحِدَةً أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلِيَ وَفُرَادَىٰ ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَّكُمْ بَيْنَ يَدَيْ " " عَذَابٍ شَدِيدٍ "; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, C. 4, s. 340.

ayette ise: “De ki: Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza.”⁶⁵⁰ Orada, ferî hükümün aslî hükme verilmesi, nesnenin eş değerine eklenmesi, farklılıkların ayrılması, benzerliklerin birleşmesinin gerekli olması gibi kendisinde çekişme ve ihtilafın olmadığı akli kanunlar vardır. Bu nedenle ne anlaşılır kitabı ne de gerçek akıl sahibi olduğu halde delilsiz olarak Allah hakkında tartışan kimseleri Yüce Allah şöyle kınamıştır: *İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah hakkında ne bir ilmi, ne bir yol göstericisi, ne de aydınlatıcı bir kitabı olduğu hâlde tartışmaya kalkar,*⁶⁵¹ Yani "bilgi ve tecrübesi, apaçık anlaşılır bir delili, hüccet ile aydınlatmak için indirilmiş bir kitabı olmaksızın Allah'ın dini hususunda tartışmaya kalkar" demiştir.⁶⁵²

3.5. Kur'ân, Müşrik, Kitap Ehli Ve Münafıkların Hakka Ulaşmalarını Hedef Edinmiştir.

Kur'âni tartışma mahlûkatın doğru yola yöneltilmesi ve ona daha çok istekli olmasını amaç edinmiştir. Kendini haklı çıkarmak için tartışan kimselerin aksine bu, Kur'ân'ın hedefi ve gayesidir. Şöyle ki tartışmacı bazen yeryüzünde yücelik sevgisinden dolayı kendisine yanlış hedefler edinebilir. Kur'ân-ı Kerim ise hasmına karşı yüce edep ve derin insaflı, adaletli bir yol izler. Nitekim Seba kraliçesi, “Şöyle dedi: *Krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkının ileri gelenlerini zelil hâle getirirler. İşte onlar da böyle yaparlar.*”⁶⁵³ İbn Ebî Şeybe, İbn Cerîr, İbn Münzir ve İbn Ebî Hâtim İbn Abbas'tan; *krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler*, ifadesi hakkında şöyle nakletmişler: Eğer zorla ele geçirirlerse orayı harab ederler. İbn Ebî Hâtim Züheyr bin Muhammed'in, *Halkının ileri gelenlerini zelil hâle getirirler*, ayetini şu şekilde açıkladığını rivayet etmiştir: "Yani kılıçla savaşarak perişan bir hâle getirirler." İbn Ebî Hâtim İbn Abbas'tan; *Krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkının ileri gelenlerini zelil hâle getirirler*, ifadesinin Seba kraliçesi "Bilkîs'e" ait olduğunu, *İşte onlar da böyle yaparlar*, cümlesinin ise

⁶⁵⁰ Yûnus 10/101: " قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ "

⁶⁵¹ Hac 22/8: " وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ "

⁶⁵² Semarkandî, *Bahru'l-Ulûm*, C. 2, s. 450; Hasan, *Menhecu'l-Cedel*, s. 389-392.

⁶⁵³ Neml 27/34: " قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَآةَ أَهْلِهَا آذِنًا وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ "

Yüce Allah'ın söylediğini aktarmıştır.⁶⁵⁴ Nitekim bu, kralları mağlup ettiğinde böyle olur.⁶⁵⁵

Bu nedenle müşriklerle yapılan Kur'âni tartışma, onların suçlamalarını ve geçersizliklerini kapsamakla çoğunlukla rehber ve yol gösterme mahiyetini taşır. Bu durum ayette şöyle zikredilmiştir: *“Allah'ın dışında yalvarıp yakardıklarınız da, tıpkı sizin gibi birer kuldur. Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi hemen onları çağırın da size cevap versinler. Yani ibadet ettiğiniz putlar da sizin gibi yaratılmış kullardır. Putlarınızın bir menfaat, bir ödül veya bir şefaata etme hakkı olduğuna dair iddianızda doğru söyleyen kimseler iseniz haydi tapının bakalım onlar sizi ödüllendirecek yoksa isteklerinize karşılık mı verecekler?! Bundan sonra Allah onlara insanoğlunun üstünlüklerini beyan ederek şöyle demiştir: Onların yürüyecek ayakları mı var? Yahut tutacak elleri mi var? Veya görecek gözleri mi var, ya da işitecek kulakları mı var? De ki: Haydi, çağırın ortaklarınızı, sonra bana tuzak kurun da bana göz açtırmayın bakalım! Çünkü benim velim, Kitab'ı indiren Allah'dır. O, bütün salihlere velilik eder. Yani onlar âdemoğlu gibi yürüyebilme, tutabilme özelliğine mi sahipler? Şayet böyledirse beni korumayı ve bana yardım etmeyi üstlenen Allah'ı bırakıp da tapındıklarınızı çağırın. Siz ve ortaklarınız birleşerek bana hile kurun ve bu işte acele davranarak bana süre bile tanımayın. Şunu bilin ki benim dostum, yardımcım Kur'ân-ı Kerim'i indiren Allah, sonra ise hiçbir şeyi O'na denk tutmayan salih kimselerdir. Allah'tan başka taptıklarınızın ise size yardım etmeye güçleri yetmez. Onlar kendilerine de yardım edemezler. Eğer onları, doğru yola çağırırsanız işitmezler. Sen onların sana baktıklarını görürsün, hâlbuki onlar görmezler. Sen putların seni gördüklerini zannedersin. Bu, onların gözlerinin bileşik saf madde ile yapılmasından kaynaklanır. Böylece insan da onların kendisine baktığını zanner.”*⁶⁵⁶ Bu, meydan okuma, susturma ve suçlama üslubunu içermesine rağmen, sakın bir tartışmadır.

Bir diğeri Kitap ehli ile yapılan tartışmadır. Kur'ân'ın onlarla gerçekleştirdiği münazara suçları beyan edilen ve zorunlu kılınan bir tartışmadır. Ayette şöyle belirtilir: *“Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz. Oysa Tevrat da,*

⁶⁵⁴ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, C. 6, s. 357.

⁶⁵⁵ Hasan, *Menhecu'l-Cedel ve'l-Münâzara*, s. 393.

⁶⁵⁶ A'râf 7/194-198: " إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ اللَّهُمَّ ارْجُلُ بَمَشُونِ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْتَطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنظَرُونَ إِنَّ وِلِيَّ اللَّهِ الَّذِي نَزَلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْمَعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ"; Vâhidî, *el-Vecîz*, s. 427.

İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz? İşte siz böyle kimselersiniz! Diyelim ki biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız. Ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz. Yani sizden her bir taraf Hz. İbrahim'i kendi dinine nisbet etmekle onun hakkında tartışarak haksız yere kendine mal etmeye karardır. Tevrat ve İncil ondan sonra indirildiği hâlde böyle mantıksız bir tartışma yapmayın. Eğer bunu bildiğiniz hâlde tartışmaya son koymazsanız demek ki ahmak kimselersiniz. Hani Hz. Muhammed'in durumu hakkında kitabınızda zikredilmiş, siz ise onu hem kelime hem de anlam yönünden değiştirmiştiniz. Ya da Hz. Musa ve Hz. İsa'nın dinine dair Tevrat ve İncil'de bahsedilenleri değiştirmiştiniz. İşte siz böyle kimselersiniz. Ayrıca tartıştığınız meselelerin kitabınızda zikredilmediğini bilmenize rağmen Hz. İbrahim'in dini hususunda niçin tartışıyorsunuz?! Kesin olarak bilin ki asla onda bir değişiklik yapmaya güç yetiremezsiniz. Allah bilir siz bilmezsiniz. Üstelik Allah yaptığınız ve yapacağınız her bir şeyi peygamberine açıklayacaktır. *İbrahim ne Yahudi idi, ne de Hristiyan. Fakat o, hanif bir müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi.* Nitekim Hz. İbrahim ne Yahudilerin iddia ettiği gibi Yahudi ve ne de Nasranilerin iddia ettiği gibi Hristiyan değildi. O, hiçbir zaman batıla meyiletmeyen her zaman hakka yönelen bir müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi. Öte yandan bu ayet, müşriklerin Hz. Üzeyir ve Hz. İsa mesihin Allah'ın oğlu olmasına dair sözlerine bir itirazdır. Ayrıca onların Hz. İbrahim'in dini üzere buldukları iddialarına da bir yanittir.⁶⁵⁷

Kur'an'ın münafıklarla yaptığı tartışma ise tehdit, korkutma, şiddet ve zor kullanma üslubu ile seçilmektedir. Bu hususa dair Allah şöyle buyurmuştur: *“İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, Allah'a ve ahiret gününe inandık diyenler de vardır. Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir.* İnsanlardan öyle bir grup var ki müminler ile kâfirler arasında bir o yana bir bu yana gitmekle bocalayıp dururlar. Onlar dilleri ile Allah'a ve ahiret gününe iman ettik diyerek içlerinde inanmayan yalancı münafıklardır. Onlar imanı izhar edip küfrü gizleyerek cehaletleri sebebiyle Allah'ı ve iman edenleri aldattıklarını sanırlar. Aslında sadece kendilerini kandırırlar. Nasıl

⁶⁵⁷ *Al-i İmrân 3/65-67: " يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ*; Kâsimî, *Mehâsinu't-Tevîl*, C. 2, s. 332-333.

olsa yaptıkları sahtekarlığın akıbeti kendilerine dönecektir. Üstelik aşırı cehaletlerinden dolayı kalplerinin bozuk olduğunu da hissetmezler. *Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır.* Onların kalbinde şüphe ve fesat vardır. Bu yüzden azabı gerektiren günahlara yakalanmışlar. Allah da onların şüphelerini artırmıştır. Yalan ve ikiyüzlülük yapmalarından dolayı onlar için acıtıcı bir azap da vardır. *Bunlara, Yeryüzünde fesat çıkarmayın denildiğinde, Biz ancak ıslah edicileriz! derler.* Yeryüzünde küfür ve asilikler töretmek, müminlerin sırlarını ifşa etmek ve kâfirlerle dostluk kurmak gibi yolsuzluk eylemlerinden sakınmaları için nasihat olunduklarında yalan konuşma ve itiraz etmekle "biz sadece ıslah ehli kimseleriz" derler. *İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir.* İslah olduğunu iddia edenler ve bu işleri yapanlar bilsin ki şüphesiz bu eylemler bozgunculuğun bizzat kendisidir. Fakat cehaletleri ve inatları sebebi ile farkına varmazlar. *Onlara, İnsanların inandıkları gibi siz de inanın denildiğinde ise, Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim? derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler.* Münafıklara, sahabelerin iman ettiği gibi siz de iman edin. Bu, kalbin, dilin ve azaların imanıdır denildiğinde münakaşa ederek şöyle derler: Biz de akıllı ve düşüncesi zayıf kimseler gibi iman ederek ahmaklıkta onlara eşit mi olalım? Allah da onlara kendilerinin aptal olduğunu bildirmiştir. Aslında onlar içinde buldukları durumun sapıklık ve hüsrana olduğunu bilmezler. *İman edenlerle karşılaştıkları zaman, İnandık derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman, Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz derler.* Münafıklar müminlerle karşılaştıklarında "biz de sizin gibi iman ettik" derler. Arkalarını dönerek Allah'a karşı isyankâr kâfir önderlerinin yanına gittikleri zaman onlara tekitle küfür inancını terketmediklerini sadece müminlerle alay ederek onları küçümsediklerini dile getirirler. *Gerçekte Allah onlarla alay eder, azgınlıkları içinde bocalayıp dururlar iken onlara mühlet verir.* Allah da onlarla alay eder. Üstelik azgınlık, şaşkınlık ve tereddütlerini artırmaları ve müminleri küçümsemelerine göre onların cezasını erteler. *İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve doğru yolu bulamamışlardır.* Münafıklar zararlı alışveriş yapmakla nefislerini satmış, imanı terk ederek küfrü elde etmiş kimselerdir. Ayrıca hiçbir kazanç elde etmeyerek doğru yolu

bile kaybetmişler. Bu ise apaçık hüsrandır.⁶⁵⁸ Münafıkların tartışması, şiddet ve zor kullanma alametleri üzerinde ortaya çıkmaktadır. Zira onlar şeri hükümden korktukları için mü'minleri aldatıp, dilleriyle imanı duyurarak, kalpleriyle inkâr etmişler.⁶⁵⁹

Kur'ân, burhan ve delillerle inanç esaslarını sağlamlaştırarak inananlara bir şifa kaynağı, rahmet, rehber ve yol göstericisi, kâfirlere ise lanet, gazap ve azap müjdecisidir. Tüm bunlar kabul etme ve inkâr etme esasına dayalı olup iki yoldan birinin tercihi zamanı vuku bulan muazzam bir kanundan kaynaklanmaktadır. Rahmani bir düzen olan bu yasa her ne kadar insanların ekserisi tarafından hayat alanlarına dâhil edilmese de netice hiçbir zaman onların istek ve hevâlarına uygun bir biçimde terettüp etmekle olumlu yönde değişmeyecektir. Bu yüzden Allah'ın adaleti gereği hakkın beyanından sonra dileyen kimse doğru yolu dileyen de azgınlığı, dalaleti seçmekle uyarılan toplumların başlarına gelen olumsuz akıbetlerin aynısına uğratılma şeklinde ağır sonuçlara katlanmak zorunda kalacaktır.

⁶⁵⁸ Bakara 2/8-16: " وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِن لَّا يَشْعُرُونَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِن لَّا يَعْلَمُونَ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنُوا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ اللَّهُ "؛ Nuhbetun min Esâtiza, *et-Tefsîru'l-Müeyesser*, C. 1, s. 3.

⁶⁵⁹ Hasan, *Menhecu'l-Cedel ve'l-Münâzara*, s. 394-396.

SONUÇ

Kur'ân toplumların iman bakımından noksan ve bozukluklarını bertaraf etmek için kimi zaman köklü değişimler etmekle kimi zaman da kısmi yapılandırmalarla beşeriyetin ıslah edilmesine yönelik birçok reçete sunmuş ve bu oluşumların gerçekleştirilmesinde münazara yöntemini esas almıştır. İnsan ve cinler yapıları gereği tartışmaya eğilimli olarak yaratılmıştır. Kur'ân-ı Kerim bu bağlamda dosdoğru yol ve apaçık bir burhandır.

Araştırmamızın konusu Kur'ân-ı Kerim'de münazara ayetleridir. Biz burada genel olarak iki problemlili hususu ele aldık. Bunlardan birincisi tartışmaya neden olan bir sıra etkenler, diğeri ise tartışmanı olumsuz yönde etkileyen başlıca sebeplerdir. Ayrıca Kur'ân'da münazara çeşitleri ve dayanaklarını delilleriyle birlikte zikretmekle konunun güzel bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacağını varsaydık.

Anlaşmazlıkların giderilmesi için ilk önce münazaranın şartlarını uygulamak, daha sonra ise rükün ve edeplerine muvafakat etmek oldukça mühimdir. Çalışmamızda bu hususlara da değindik. Bunun yanı sıra tartışmanın meşru olduğuna Kitap, sünne, sahabi kavli ve onlara hayırda ittiba eden âlimlerden delil ve örnekler sunmakla meseleni ilmi boyutta esaslandırmaya çalıştık. Son olarak Kur'ân'daki tartışmaların özelliklerini tek tek ele almakla yüce değerlerin elde edilmesi için sağlanan faydaları dile getirdik.

Bu araştırma sayesinde elde ettiğimiz sonuçları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz. Münazara ayetleri mahlûkatın yaratıcısı ezeli ve ebedi, daim diri olan Aziz ve Celil Allah'ın varlığını, rububiyetini, ulûhiyetini, ad ve sıfatlarını ispat etmede gerekli bir konuma sahiptir. Ayrıca beşerin mükellef kılındığı emir ve yasakların gerçekleştirilmesi, batıl inançların def edilmesi hususunda öngörülen zaruri bir ihtiyaçtır. Toplumla fertler arası ilişki, sosyal düzen ve ebedi mutluluğa erişme adına vazgeçilmez bir yoldur. Bunların yanı sıra şüphelerin bertaraf edilmesi, ihtilafların çözülmesi, faydalı olan şeyin zararlıdan, iki ve daha artık benzer durumun

birbirinden ayırt edilmesi, gizli olanın açığa çıkarılması vs. durumlarda gereksinim duyulan bir olgudur.

Tüm bu hususlar bizlere önemliler içerisinde en önemli olan bir meseleye dikkat çeker ki bu da Allah'ın rızasını kazanmak için ilimle amel edip insanları hakka davet etmek ve bu uğurda her bir sıkıntıya sabretmektir. Son olarak Yüce Allah'ın sevgili resulü Hz. Muhammed'e hitab ettiği şu ayeti ile bitirmek isteriz; *De ki: "Ey insanlar, size Rabbinizden Hak (Kur'ân) gelmiştir. Artık hidayeti kabul eden kendi nefsi için kabul etmiş, sapkınlık eden de kendi aleyhine sapsmış olur. Ben sizden sorumlu değilim." (Ey Muhammed!) Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.*⁶⁶⁰

⁶⁶⁰ Yûnus 10/108-109: " فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا " وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ "

BİBLİYOGRAFYA

Atay, Hüseyin, "Kur'ân'a Göre Münazara Metodu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: Üniversitesi Basımevi, m. 1969.

Cürcânî, Alî bin Muhammed bin Alî ez-Zeyn eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Thk. Cemâatun mine'l-Ulemâ, Nşr. Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân, Birinci basım, h. 1403, m. 1983.

Çağrııcı, Mustafa, "Cehalet Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993. c. 7.

_____, "Gazap Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996. c. 13.

_____, "Hased Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997. c. 16.

_____, "Heva Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998. c. 17.

_____, "İnat Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, m. 1998. c. 22.

_____, "Kibir Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002. c. 25.

_____, "Taassub Mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010. c. 39.

Cemâatun min Ulemâ-i't-Tefsîr, *el-Muhtasar fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Üçüncü basım, h. 1436.

Diyaret İşleri Başkanlığı, Kur'ân-ı Kerîm, <http://diyanet.gov.tr/> (erişim tarihi: 01.03.2020)

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed bin el-Hüseyin *Delâilu'n-Nubuvve*, Thk. Abdulmutî Kal'acî, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân, Birinci basım, h. 1408, m. 1988.

el-Cuveynî, Ebu'l-Meâlî Abdulmelik bin Abdillâh bin Yûsuf eş-Şâfî, *el-Kâfiye fî'l-Cedel*, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân, s. 20.

- Ebû Ya'lâ, Muhammed bin el-Hüseyn bin Muhammed bin Halef ibnu'l-Ferrâ el-Kâdî, *el-İddetu fî Usuli'l-Fikh*, Thk. Ahmed bin Alî bin Siyerulmubârekî, İkinci basım, h. 1410, m. 1990.
- el-Alûsî, Şihâbuddîn Mahmûd bin Abdillâh el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Thk. Alî Abdalbârî Atiyye, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, Birinci basım, h. 1415.
- el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd bin Ahmed bin Mûsâ bin Ahmed bin Hüseyin Bedruddîn, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût.
- el-Bêbaratî, Muhammed bin Mahmûd bin Ahmed el-Hanefî, *er-Rudûd ve'n-Nukûd Şerhu Muhtasar İbn el-Hâcib*, Thk. Dayfullâh bin Sâlih bin Avn el-Umrî, Nşr. Mektebetü'r-Rüşd, h. 1426, m. 2005.
- el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn bin Mes'ûd el-Ferrâ, *Meâlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye, Süleymân Müslim el-Huraşi, Nşr. Dâru Taybe, Beyrût, Dördüncü basım, h. 1417, m. 1997.
- _____, *Şerhu's-Sünne*, Thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Zuheyr eş-Şâvîş, Nşr. el-Mektebu'l-İslâmî, Dimeşk, Beyrût, İkinci basım, h. 1403, m. 1983.
- el-Beraketî, Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî, *et-Ta'rîfâtu'l-Fikhiyye*, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnân, Birinci basım, h. 1424, m. 2003.
- el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh bin Ömer bin Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşelî, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, Birinci basım, h. 1418.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmâil bin İbrâhîm el-Cu'fî, *Sahîh el-Buhârî*, Thk. Muhammed Zuheyr bin Nâsir en-Nâsir, Nşr. Dâru Tavki'n-Necât, Dimeşk, Birinci basım, h. 1422.
- el-Bukâî, İbrâhîm bin Ömer bin Hasan el-Ribât bin Alî bin Ebî Bekir, *Nazmu'd-Durar fî Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver*, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, el-Kâhire.

- el-Buncâvi, Hârun bin Abdurrâzîk bin Hasan bin Ebî Zeyd, *Fennü Âdâbi'l-Bahsi ve'l-Münâzara*, Thk. Muhammed Hârun, Nşr. Dâru'z-Zâhiriyye, el-Küveyt, Birinci basım, h. 1438, m. 2017.
- el-Cezâirî, Câbir bin Mûsâ bin Abdulkâdir bin Câbir Ebû Bekir, *Eyseru't-Tefâsîr li Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr*, Nşr. Mektebetu'l-Úlûmi ve'l-Hikem, el-Medînetu'l-Münevvera, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyyetu, Beşinci basım, h. 1424, m. 2003.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl bin Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga va Sihâhu'l-Arabiyye*, Thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Nşr. Dâru'l-İlm Lilmelâyîn, Beyrût, Dördüncü basım, h. 1407, m. 1987.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh bin Abdurrahmân bin el-Fazl, *Sünenü'd-Dârimî*, Thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Nşr. Dâru'l-Mugnî, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyyetu, Birinci basım, h. 1412, m. 2000.
- el-Elbânî, Ebû Abdurrahmân Muhammed Nâsiruddîn, *Sahîh el-Câmi's-Sagîr ve Ziyâde*, Nşr. el-Mektebül-İslâmiyye, Beyrût - Dimeşk, Üçüncü basım, h. 1408, m. 1988.
- el-Elmaî, Zâhir bin Avvâd, *Menâhîcu'l-Cedeli fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Birinci basım, h. 1399, İkinci basım, h. 1400, Üçüncü basım, h. 1404.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed bin Ahmed el-Heravî, *Tehzîbu'l-Luga*, Thk. Muhammed İvad Mur'ib, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, Beyrût, Birinci basım, m. 2001.
- el-Feyyûmî, Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Muhammed bin Ali el-Hamevî, *el-Mısbâhu'l-Munîr fi Garîbi's-Şerhi'l-Kebîr*, Thk. Abdulazîm eş-Şenâvî, Nşr. Dâru'l-Meârif, Kâhire, m. 2016.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed bin Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Thk. Mektebu Tahkîki't-Turâsi fi Muesseseti'r-Risâle, Nşr. Muessesetu'r-Risâle, Beyrût-Lübnân, Sekizinci basım, h. 1426, m. 2005.

- el-Guneymân, Ahmed bin Abdillâh, *Cuhûdu Şeyhu'l-İslâm ibn Teymiyye fî Tevdîhi Tevhîdi'l-İbâdeti*, Nşr. el-Câmiatu'l-İslâmiyye, h. 1417.
- el-Halîl, Ebû Abdirrahmân bin Ahmed bin Amr bin Temîm el-Ferâhîdî el-Basrî, *Kitâbu'l-Ayn*, Thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmirâî, Nşr. Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, m. 1980
- el-Heysemî, Ebulhasen Nûruddîn Alî bin Ebî Bekir bin Süleymân, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Thk. Hisâmuddîn el-Kudsî, Nşr. Mektebetü'l-Kudsî, el-Kâhire, h. 1414, m. 1994.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn bin Muhammed el-Marûf er-Râgib, *el-Müfredât fî Garîbu'l-Kur'ân*, Thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Nşr. Dâru'l-Kalem, ed-Dâruş-Şâmiye, Dimeşk-Beyrût, Birinci basım, "N-z-a' Mad.", h. 1412.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn bin Muhammed Saîd bin Kâsım el-Hallâk, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, Birinci basım, h. 1418.
- el-Kattân, Mennâ' bin Halîl, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Nşr. Mektebetu'l-Meârif, Üçüncü basım, h. 1421, m. 2000.
- el-Kannevcî, Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddîk Hân bin Hasen bin Alî, *Fethu'l-Beyân fî Makâsidi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullâh bin İbrâhîm el-Ensârî, Nşr. el-Mektebetu'l-Asrıyye, Beyrût, h. 1412, m. 1992.
- el-Kefevî, Ebulbekâ Eyyûb bin Mûsâ el-Hüseynî el-Kırımî, *el-Kulliyâtü Mucemun fî'l-Mustalihâti ve'l-Furûki'l-Lugaviyyeti*, Thk. Adnân Dervîş – Muhammed el-Mısrî, Nşr. Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, İkinci basım, h. 1413, m. 1993.
- el-Kelvezânî, Mahfûz bin Ahmed bin el-Hasen Ebu'l-Hattâb, *et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkh*, Thk. Mufîd Muhammed Ebû Ameşe (C. 1-2), Muhammed bin Alî bin İbrâhîm (C. 3-4), Nşr. Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâ-u't-Turâsi'l-İslâmî-Câmiatu Ummi'l-Kurâ, Birinci basım, h. 1406, m. 1985.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekr bin Ferac el-Ensârî el-Hazracî Şemsuddîn, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed el-Berdûnî,

- İbrâhîm Atfîş, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-Mısrıyye, el-Kâhire, İkinci basım, h. 1384, m. 1964.
- el-Mahallî, Celâluddîn Muhammed bin Ahmed, es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekir, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Nşr. Dâru'l-Hadîs, el-Kâhire, Birinci basım.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdî Bâslûm, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût - Lübnân, Birinci basım, h. 1426, m. 2005.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Alî bin Muhammed bin Muhammed bin Habîb el-Basrî el-Bağdâdî, *en-Nuketu ve'l-Úyûn*, Thk. es-Seyyid ibn Abdulkaksûd bin Abdurrahîm, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût - Lübnân.
- el-Meydânî, Abdurrahmân bin Habenneke, *Davâbitu'l-Ma'rifeti ve Usûlü'l-İstidlâli ve'l-Münâzara*, Nşr. Dâru'l-Kalem, Beyrût, Dördüncü basım, h. 1414, m. 1993.
- el-Osman, Hamd bin İbrâhîm, *Usûlü'l-Cedeli ve'l-Münâzarati fi'l-Kitâbi ve's-Sünne*, Nşr. Dâru İbn Hazm, Beyrût, Lübnân, İkinci basım, h. 1425, m. 2004.
- el-Vâhidî, Ebu'l-Hasan Alî bin Ahmed bin Muhammed bin Alî en-Neysâbûrî eş-Safîî, *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Nşr. Dâru'l-Kalem, ed-Dâru's-Şâmiye, Dimeşk, Beyrût, Birinci basım, h. 1415.
- _____, *et-Tefsîru'l-Basît*, Thk. Aslu Tahkîkihî fi (15) risâleti duktûrâtın bi Câmîati'l-İmâmi Muhammed bin Suûd, summe kâmet Lecne İlmiyye mine'l-Câmîati bi Sabkihî ve Tensîkih, Nşr. İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî – Câmîatu'l-İmâmi Muhammed bin Suûd el-İslâmiyye, Birinci basım, h. 1430.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed bin Şuayb bin Alî el-Horasânî, *Sünenü'n-Nesâî*, Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Nşr. Mektebu'l-Metbûati'l-İslâmiyye, Halep, İkinci basım, h. 1406, m. 1986.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdillâh bin Ahmed bin Mahmûd Hâfızuddîn, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, Thk. Yûsuf Alî Bedîvî, Nşr. Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût, Birinci basım, h. 1419, m. 1998.

- er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed bin Ömer bin Hüseyin et-Teymî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, Üçüncü basım, h. 1420.
- es-Sa'dî, Abdülmelik Abdurrahmân bin Nâsir bin Abdillâh, *Husnu'l-Muhâvera fî Âdâbi'l-Bahsi ve'l-Münâzara*, Nşr. Dârun-Nûri'l-Mubîn, Birinci basım, m. 2011.
- _____, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Thk. Adurrahmân bin Male'l-Luveyhik, Nşr. Müessesetü'r-Risâle, Birinci basım, h. 1420, m. 2000.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed bin Muhammed bin İbrâhîm, *el-Keşşâf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk. Ebû Muhammed bin Âşûr, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût-Lübân, Birinci Basım, h. 1422, m. 2002
- es-Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân bin Muhammed bin Mahlûf, *el-Cevâhiru'l-Hasan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk. eş-Şeyh Muhammed Alî Muavvid, eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, Birinci basım, h. 1418.
- es-Sem'ânî, Ebu'l Muzaffer Mansûr bin Muhammed bin Abdilcebbâr İbn Ahmed el-Mervezî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Thk. Yâsir bin İbrâhîm Ganîm bin Abbâs bin Ganîm, Nşr. Dâru'l-Vatan, er-Riyâd-es-Suûdiyye, Birinci basım, h. 1418, m. 1997.
- es-Semarkandî, Ebu'l-Leys Nasr bin Muhammed bin Ahmed bin İbrâhîm, *Bahru'l-Ulûm*, Thk. Alî Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Zekeriyâ Abdulmecîd en-Nûtî, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût - Lübân, Birinci basım, h. 1413, m. 1993.
- es-Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân bin el-Eş'as bin İshâk bin Beşîr bin Şeddâd bin Amr el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Nşr. Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût.
- es-Suyûtî, Abdurrahmân bin Ebî Bekir Celâluddîn, *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Nşr. Dâru'l-Fikri, Beyrût.
- eş-Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed bin İdrîs bin el-Abbâs, *İhtilâfu'l-Hadîs*, Nşr. Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, h. 1410, m. 1990.

eş-Şevkânî, Muhammed bin Alî bin Muhammed bin Abdillâh el-Yemenî, *Fethu'l-Kadîr*, Nşr. Dâru İbn Kesîr, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimeşk, Beyrût, Birinci basım, h. 1414.

_____, *Kitâbi İrşâdi'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl*, Thk. Ahmed İzzu İnâye, Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Dimeşk, Birinci basım, h. 1419, m. 1999.

eş-Şinkîfî, Muhammed el-Emîn bin Muhammed el-Muhtâr bin Abdilkâdir el-Ceknî, *Âdâbu'l-Bahsi ve'l-Münâzara*, Thk. Suûd bin Abdulazîz el-Arîfî, Nşr. Dâru Âlemu'l-Fevâid, İkinci kısım.

_____, *Advâu'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Nşr. Dâru'l-Fikri li't-Tabêati ve'n-Neşri ve't-Tevzî, Beyrût-Lübân, h. 1415, m. 1995.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr bin Yezîd bin Kesîr bin Gâlib el-Âmulî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Nşr. Müessesetü'r-Risâle, Birinci basım, h. 1420, m. 2000.

et-Tebrîzî, Muhammed ibn Abdillâh el-Hatîb, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, Thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Nşr. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrût, Üçüncü basım, m. 1985.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed bin İsâ bin Sevre bin Mûsâ bin Dahhâk, *Sünenü't-Tirmizî*, Thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Nşr. Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, Beyrût, m. 1998.

et-Tuveycirî, Hamûd bin Abdillâh bin Hamûd, *Tağlîzu'l-Melâmi ale'l-Muteserri'iyne ile'l-Futyê ve Tağyîri'l-Ahkâm*, Nşr. Dâru's-Samî, er-Riyâd, Birinci basım, m. 1992.

ez-Zeccâc, İbrâhîm bin es-Serî bin Sehl Ebû İshâk, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, Thk. Abdulcelîl Abduh Şelbî, Nşr. Âlemu'l-Kutub, Beyrût, Birinci basım, h. 1408, m. 1988.

ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Osmân bin Kâymêz, *el-Uluvv lil'Alî el-Gaffâr fî İdâhi Sahihî'l Ahbâri ve Sakîmuhâ*, Thk. Ebû Muhammed Eşraf bin Abdulkasûd, Nşr. Mektebetü Edvâi's-Selef, er-Riyâd, Birinci basım, h. 1416, m. 1995

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd bin Amr bin Ahmed, *Esâsu'l-Belâga*, Thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnân, Birinci basım, h. 1419, m. 1998.

_____, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîli*, Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, Üçüncü basım, h. 1407.

ez-Zuhaylî, Vehbe bin Mustafâ, *Tefsîru'l-Munîr fi'l-Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menheci*, Nşr. Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Dimeşk, İkinci basım, h. 1418.

Günay, Hacı Mehmet, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39, İstanbul, m. 2010.

Hasan, Osman Alî, *Menhecu'l-Cedeli ve'l-Münâzarati fi Takrîri Mesâili'l-İtikâd*, Nşr. Dâru İşbîliyâ, er-Riyâd, Birinci basım, h. 1420, m. 1999.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf bin Abdillâh bin Muhammed en-Nemrî el-Kurtubî, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, Thk. Ebi'l-İşbâl ez-Züheyri, Nşr. Dâru İbnu'l-Cevzî, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyyetu, Birinci basım, h. 1414, m. 1994.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak bin Gâlib bin Abdurrahmân bin Temmâm el-Endelusî el-Muhâribî, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, Birinci basım, h.1422.

İbnu'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferac Abdurrahmân bin Alî bin Muhammed, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Thk. Abdurrazzâk el-Mehdî, Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, Birinci basım, h. 1422.

_____, *Saydu'l-Hâtir*, Thk. Âmir bin Alî Yâsin, Nşr. Dâru İbn Huzeyme, er-Riyâd, Birinci basım, h. 1418, m. 1997.

İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed bin Ahmed bin Muhammed bin Abdillâh el-Kelbî el-Gırnâtî, *et-Teshîlu li Ulûmi't-Tenzîl*, Thk. Abdullah el-Hâlidî, Nşr. Şirketu Dâri'l-Erkam bin Ebil-Erkam, Beyrût, Birinci basım, h.1416.

- İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed bin el-Hasan el-Ezdî, *Cemharatu'l-Luga*, Thk. Remzî Münîr Balebekî, Nşr. Dâru'l-İlm lil'Melâyîn, Beyrût, Birinci basım, m. 1987
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân bin Muhammed bin İdrîs bin el-Münzir et-Temîmî er-Râzî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Esad Muhammed et-Tayyib, Nşr. Mektebetu Nezzâr Mustafâ el-Bâz - el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye, Üçüncü basım, h. 1419.
- İbn Ebî Tâlib, Mekkî Ebû Muhammed Hammûş bin Muhammed bin Muhtâr el-Kaysî el-Kayravânî, *el-Hidâyetu ilâ Bulûgu'n-Nihâye fî İlmi Meâni'l-Kur'âni ve Tefsîrih*, Thk. Mecmûatu Rasêilî Câmiiyyetin bi Kulliyeti'd-Dirâseti'l-Úlyâ ve'l-Bahsi'l-İlmî, Câmîiatu's-Şârikati bi İşrâfi E. D: eş-Şâhidu'l-Bûşîhî, Nşr. Mecmûatu Buhûsi'l-Kitâbi ve's-Sünneti--Kulliyati's-Şerîati ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyyeti--Câmîiatu's-Şârika, Birinci basım, h. 1429, m. 2008.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed bin Abdillâh bin İsâ bin Muhammed el-Mürri el-Mâliki, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, Thk. Ebû Abdillâh Hüseyin bin Úkkâşe-Muhammed bin Mustafâ el-Kenz, Nşr. el-Fârûku'l-Hadîsiyye, Mısır - Kâhire, Birinci basım, h. 1423, m. 2002.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed bin Zekeriyâ el-Kazvînî er-Râzî, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luga*, Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Nşr. Dâru'l-Fikri, h. 1399, m. 1979.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed bin Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, C. 3, "Müsnedü Ehli'l-Beyt", Thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid, Âhirûne İşrâf: Abdullâh bin Abdulmuhsin et-Türkî, Nşr. Müessetü'r-Risâle, Birinci basım, h. 1421, m. 2001.
- İbnu'l-Haccâc, Müslim Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *el-Müsnedü's-Sahîh*, Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî bin Ahmed bin Saîd, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Nşr. Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût.

İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed bin Ebî Bekr bin Eyyûb el-Cevziyye, *İrşâdu'l-Kur'âni ve's-Sünneti ilâ Tarîki'l-Münâzarati ve Tashîhuhâ ve Beyâni'l-İlali'l-Müassirati*, Thk. Eymen Abdurrezzâk eş-Şevvâ, Nşr. Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, Beyrût-Lübnân, Nşr. Dâru'l-Fikri, Dimeşk-Sûriye, Birinci basım, h. 1417, m. 1996.

_____, *el-Fevâid*, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, İkinci basım, h. 1393, m. 1973.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl bin Amr el-Kuraşî el-Basrî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Menşûrâtı Muhammed Alî Beydûn, Beyrût, Birinci basım, h. 1419, m. 1998.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed bin Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Nşr. Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye - Feysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, m. 1952.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed bin Mûkerrem bin Alî el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab*, Nşr. Dâru Sâdir, Beyrût, Üçüncü basım, h. 1414, m. 1993.

İbn Teymiyye, Ahmed ibn Abdilhalîm, *el-Ubûdiyye*, Thk. Muhammed Zuheyr eş-Şâviş, Nşr. el-Mektebü'l-İslâmî, Dimeşk, Birinci basım, 1962; Beyrût, Yenilenmiş Yedinci basım, h. 1426, m. 2005.

_____, *Der'u Teârudi'l-Akli ve'n-Nakli*, Thk. Muhammed Raşêd Sâlim, Nşr. Câmiatu'l-İmâmi Muhammed bin Suûd el-İslâmiyye, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye, İkinci basım, h. 1411, m. 1991.

_____, *el-Cevâbu's-Sahîh Limen Beddele Dîne'l-Mesîh*, Thk. Ali bin Hasan, Abdulazîz bin İbrâhîm, Hamdân bin Muhammed, Nşr. Dâru'l-Âsime, es-Suûdiyye, İkinci basım, h. 1419, m. 1999.

Kâfî, Ebû Bekir, *Minhacu'l-İmâmi'l-Buhârî fî Tashîhi'l-Ahâdîsi ve Ta'lîlihâ*, Thk. Hamza Abdullah el-Melîbârî, Nşr. Dâru İbn Hazm, Beyrût-Lübnân, Birinci basım, m. 2000.

Köseoğlu, Bayram, *Kur'ân'da polemikler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Ankara, m. 2012.

Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye – İbrâhîm Mustafâ, Ahmed ez-Ziyât, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Nşr. Dâru'd-Da've, el-Kâhire, m. 1998.

Muhtâr, Ahmed Abdulhamîd Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Muâsıra*, Nşr. Âlemu'l-Kutub, Birinci basım, h. 1429, m. 2008.

Nuhbetun min Esâtizati't-Tefsîr, *et-Tefsîru'l-Müyesser*, Mecmau'l-Meliki Fahdin li Tab'ati'l-Mushafi's-Şerîf, es-Suûdiyye, İkinci basım, h. 1430, m. 2009.

Süleymân, Senâ Muhammed, *Fennu ve Adabu'l-Hivâri beyne'l-Asâleti ve'l-Muâsıra*, Nşr. Âlemul-Kutub, el-Kâhire, m. 2013.

Tekkeşin, Zübeyr, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, "Kibir Mad.", <https://www.samil.ihya.org/> (erişim tarihi: 01.03.2020)

Vizâratu'l-Evkâfi ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, Nşr. Vizâratu'l-Evkâfi ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, el-Küveyt, Birinci basım, c. 39, h. 1420, m. 2000.

Yavuz, Yusuf Şevki, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Münazara Mad.", İstanbul, 2006. c. 31, s. 576.

_____, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Cedel Mad.", İstanbul, 1993, c. 7. s. 208.

_____, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Hüccet Mad.", İstanbul, 1998, c. 18, s. 445.